

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΑΝΤΙ

Περίοδος Β'
Τεύχος 749
Παρασκευή
2 Νοεμβρίου 2001
Δρχ. 1000/ευρώ 2,93

Αγγελος Σικελιανός

ΓΡΑΦΟΥΝ:

- Κική Ακριτίδου
- Roderick Beaton
- Αθηνά Βογιατζόγλου
- Ευριπίδης Γαραντούδης
- Λιάνα Γιαννακοπούλου
- Αγορή Γκρέκου
- Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη
- Άννα Κατσιγιάννη
- Ξ. Α. Κοκόλης
- Μαντώ Μαλάμου
- Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια

ISSN 1108-9822

9 771108 982000

44>

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

P

T

A

E

Θ

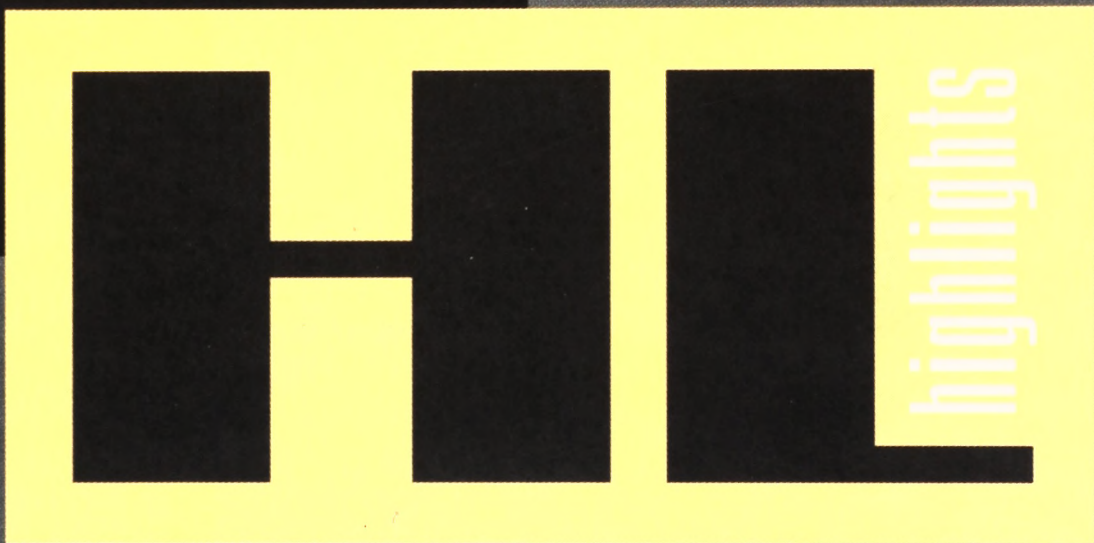
ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

ΜΟΥΣΙ Κ Η

ΧΟΡΟΣ

ΑΝΘΡΩΠΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

• ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

• ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟΝ

ΑΝΘΡΩΠΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ • ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΟΝ

ΔΙΑΦΗΜΙΣΗ

ΦΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

DESIGN
ARCHITECTONIKΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

A

K

I

T

S

A

K

ΜΟΥΣΕΙΟ

I

E

Περίοδος Β' • Έτος 28ο • Τεύχος 749

Παρασκευή 2 Νοεμβρίου 2001

Τιμή τεύχους: 1.000 δρχ./2,93 ευρώ

**ΑΝΤΙ - ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ**

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

Τηλ. 72.32.713-72.32.819, Fax: 72.26.107

ANTI ON-LINE: <http://www.anti.gr>

e-mail: chrarou@otenet.gr

ΕΚΔΟΤΗΣ: Χρήστος Γ. Παπουτσάκης

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Κωνσταντίνος Νούλας

ΚΑΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Παναγιώτης Τσάρας

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ: Νεφέλη Παπουτσάκη

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΛΙΘΟΤΥΠ Α.Ε. Ιασιού 5, Περιστερί

Τηλ. 57.22.201

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ:

Ετήσια συνδρομή: 26 τεύχη, Εξάμηνη: 13 τεύχη

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εξαμ. 9.000 δρχ./26,41 ευρώ, Ετήσια 18.000 δρχ./52,82 ευρώ, Οργανισμών, Τραπεζών, κλπ.: 70.000 δρχ. Φοιτητική ετήσια: 16.000 δρχ./46,88 ευρώ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ΕΥΡΩΠΗ - ΜΕΣΟΓ. ΧΩΡΕΣ:

Εξαμ.: 65 ευρώ, Ετήσια: 130 ευρώ,

ΗΠΑ - ΚΑΝΑΔΑΣ - ΑΣΙΑ - ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ:

Εξαμ. 55 δολ. ΗΠΑ, ετήσια 110 δολ. ΗΠΑ

ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Χρήστος Παπουτσάκης

Δημοχάρους 60, 115 21 Αθήνα

ΠΑΛΙΑ ΤΕΥΧΗ: 2.000 δρχ./5,86 ευρώ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Για τα βιβλιοπωλεία

της Αθήνας: Περιοδικό ΑΝΤΙ,

για τα βιβλιοπωλεία της Β. Ελλάδας:

Κέντρο του βιβλίου - Α. Πουλουκτσή και Σία Ε.Ε.

Λασσάνη 3, Θεσσαλονίκη, τηλ. (031) 237.463

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

• ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ: Θα γίνει, δεν θα γίνει;	4
• Κώστας Κουφογιώργος: Γελοιογραφία	5
• ΑΝΤΗΝΩΡ: Όταν οι «βηματοδότες» σταματούν...	6
• ΑΝΤΙ-ΘΕΣΕΙΣ	8
• Τραπεζικός: Σεισμός στον τραπεζικό τομέα...	13
• Σωτήρης Ντάλης: Πακιστάν: Ένα κομβικό κράτος για τα συμφέροντα των ΗΠΑ	14
• Άγγελος Σικελιανός 1884-1951	17
• Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια: Χρονολόγιο	18
• Αγορή Γκρέκου: Τα πρώτα νεανικά ποιήματα του Άγγελου Σικελιανού	25
• Αθηνά Βογιατζόγλου: Ο Σολωμός του ώριμου Σικελιανού	30
• Ευριπίδης Γαραντούδης: Σικελιανός και D' Annunzio	32
• Λιάνα Γιαννακοπούλου: Η γλυπτική στην ποίηση του Σικελιανού	36
• Μαντώ Μαλάμου: Ο θάνατος της Τραγωδίας και η ανάσταση του Θεού	38
• Roderick Beaton: Ο Σικελιανός όπως τον γνώριζε ο Σεφέρης	42
• Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη: Άγγελος Σικελιανός και Γιάννης Ρίτσος	45
• Άννα Κατσιγιάννη: Ο Σικελιανός και η Βαλκανική Ιδέα	51
• Ξ.Α. Κοκόλης: Τα ημιτελή «άπαντα» του Σικελιανού	54
• Κική Ακριτίδου: Άθλος Ελευθερίας	59
• Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια: Giordano Bruno - Άγγελος Σικελιανός «Ο Αδρότερος Ανδρισμός»	60
• ΕΠΙΣΗΜΑΙΝΟΥΜΕ	65

ΘΑ ΓΙΝΕΙ, ΔΕΝ ΘΑ ΓΙΝΕΙ;

ΑΡΓΑ-ΑΡΓΑ ξεκαθαρίζουν οι πρωτοβουλίες της αμερικανικής ηγεσίας (δηλαδή των γερόντων συμβούλων, των αναπαλαιωμένων γερακιών και του αφελούς προέδρου). Η κοινή γνώμη και πάμπολλες φωτισμένες προσωπικότητες σε όλο τον κόσμο αμφισβητούν έντονα τη σκοπιμότητα του εγχειρήματος «πόλεμος» που κήρυξαν εναντίον κάποιου αόρατου εχθρού. Οι λαοί της Δύσης μεταστρέφονται κατανοώντας τον φαύλο κύκλο στον οποίο έχει οδηγήσει την ανθρωπότητα η олиγοφρένεια των ΗΠΑ. Και κάτι ακόμα: Οι μυθοπλασίες περί προβοκάτσιας, σιωνιστικού δακτύλου κ.λπ. που εμφανίστηκαν τις πρώτες ώρες, άρχισαν πάλι να ανακυκλώνονται – ένδειξη της βαθιά ριζωμένης δυσπιστίας απέναντι στην αμερικανική προπαγάνδα.

Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ προπαγάνδα, που συνεπικουρείται από τις εξαρτημένες από τις ΗΠΑ κυβερνήσεις και ανακυκλώνεται από τα ΜΜΕ σε όλη τη γη, θα περάσει τις επόμενες ημέρες ένα καινούριο τεστ.

ΕΚΚΩΦΑΝΤΙΚΕΣ προειδοποιήσεις εκπέμπει το FBI ότι επίκειται νέο τρομοκρατικό χτύπημα εναντίον των ΗΠΑ, ότι η ζωή του προέδρου Μπους κινδυνεύει και για τον λόγο αυτόν αναβάλλονται επισκέψεις του στο εξωτερικό. Ο αντιπρόεδρος Τσένεϊ κρύβεται (sic), ενώ κάθε σαββατοκύριακο κάτι τρομακτικό θα συμβεί. Η αισθητική και η τρομολαγνεία των δελτίων ειδήσεων έχουν καταστεί πια μέθοδος πολιτικής χειραγώγησης. Ο αμερικανός πολίτης πρέπει να είναι τρομοκρατημένος από την τρομοκρατική τακτική της κυβέρνησής του.

ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΩΡΑ ο πληροφοριακός βομβαρδισμός για τον άνθρακα (είναι και αυτός εντατικός) έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις. Ο αριθμός των θυμάτων άγνωστος – τρία ή τέσσερα μέχρι στιγμής. Αφού μας διαβεβαίωναν τις πρώτες ημέρες ότι τις φονικές επιστολές ταχυδρομούσε ο Μπιν Λάντεν, τώρα υποψιάζονται σοβαρά ότι είναι έργο ακροδεξιών αμερικανικών οργανώσεων.

ΔΥΝΑΜΩΝΕΙ η υποψία ότι όλες αυτές οι παράπλευρες αλήθειες είναι μια καθαρή σκηνοθεσία προκειμένου να κρυφθεί το αποτρόπαιο πρόσωπο των πολεμοχαρών γερακιών των ΗΠΑ. Αναρωτιόμαστε, τι θα μας πουν όταν περάσει η εβδομάδα και το μόνο που θα έχει συμβεί στο μεταξύ θα είναι η συνέχιση των ανελέητων βομβαρδισμών με έξυπνες –πλην όμως όχι αλάθητες– βόμβες εναντίον των πλινθόκτιστων χωριών του Αφγανιστάν; ΤΙΣ ΩΡΕΣ ΑΥΤΕΣ πρέπει να ρωτήσουμε τους σαλεμένους υπερασπιστές του πολέμου –εγχώριους και αλλοδαπούς– πώς αποτιμούν τώρα, με τη νηφάλια αναλυτική τους σκέψη, όσα συμβαίνουν; Να θυμίσουμε ότι τα ίδια αναμασσούσαν και τις ώρες του πολέμου στη Γιουγκοσλαβία; Να τους πούμε καθαρά ότι, σαλεμένοι από άλλα, ξέχασαν τις απλές αλήθειες;

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ συνοδεύεται παντοτε και από συντονισμό προπαγάνδας. Που σήμερα έχει πηγή την υπερδύναμη. Την υπερδύναμη που, όπως και οι τρομοκράτες της 11ης Σεπτεμβρίου, άνανδρα καθαρίζει τον χάρτη από τους απλοϊκούς βοσκούς στα υψίπεδα του Αφγανιστάν.

ΑΥΤΗ Η ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ μπορεί να απαντηθεί μόνο με τον απλό λόγο της άρνησης του πολέμου. Οι συνομωσιολογίες και τα άστοχα ερωτηματικά αποτελούν κι αυτά μιαν άλλη όψη των αναλύσεων των σαλεμένων. Άρνηση του πολέμου και διαδήλωσή της με ισχυρή φωνή είναι η απάντηση στην πλαστή εικόνα των γερόντων του πολέμου.

Υ.Γ. ΤΑ ΔΙΚΑ ΜΑΣ, τα ελληνικά, τα επαρχιακά μας· ο ανασχηματισμός, οι φαγωμάρες των ομοούσιων Λαλιώτη-Μητσοτάκη, ο Big Brother, όλα αυτά που είναι μικρά αλλά οι μεγεθυντικοί φακοί των ΜΜΕ τα παρουσιάζουν σε γιγαντιαίες διαστάσεις... Αυτά όλα μιάς εκτρέπουν από τα ουσιώδη που διαδραματίζονται και στα οποία εμείς, μας συγχωρείτε, επιμένουμε.

Οι Εκούχρονιστοι

ΚΑΛΗ Η ΝΕΑ
ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΔΕ ΛΕΟ

ΑΛΛΑ ΣΑΝ
ΠΟΛΛΟΙ ΔΕ
ΓΙΝΑΜΕ;

Όταν οι «βηματοδότες» σταματούν...

Ο ΑΝΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ, λοιπόν, μπορεί να έγινε, αλλά η βελτίωση του κλίματος –φευ!– «δεν φάνηκε»... Και δεν φάνηκε (απεφάνθη *Το Βήμα*...) διότι η όποια βελτίωση «χάθηκε στη δί-νη ανώφελων συζητήσεων για το πώς θα συντονισθεί αυτό το πολυπρόσωπο κυβερνητικό σχήμα» – διάβαζε των 48 υπουργών και υφυπουργών!

ΠΛΗΝ ΤΑ πράγματα είναι πολύ πιο σύνθετα. Πώς αντιμετωπίζεις, λόγου χάρη, τις υπέρμετρες προσδοκίες που καλλιεργήθηκαν από την αλλαγή του οικονομικού επιτελείου, όταν το ίδιο αυτό επιτελείο πρέπει να κινηθεί ανάμεσα στη δυσμενή διεθνή συγκυρία και την ελληνική υστέρηση; (Ήδη, άρχισε να γίνεται λόγος για την ανάγκη μιας «Ρεάλπολιτικ», κ.λπ.). Και πώς απαντάς στον Σύνδεσμο Ελληνικών Βιομηχανιών, που θέτει το δίλημμα, είτε νέες φορολογικές ελαφρύνσεις, είτε απολύσεις;

ΓΙΑ ΟΡΙΣΜΕΝΟΥΣ αρθρογράφους, όλα θα τα λύσει (θα τα τακτοποιήσει) ο πρωθυπουργός, «παίρνοντας την κατάσταση στα χέρια του». Τι θα πει αυτό; Θα πει ότι, από δω και μπρος, ο Κ. Σημίτης θα «προλαμβάνει» τυχόν ενδοκυβερνητικές διενέξεις, αντί να παρεμβαίνει «εκ των υστέρων», όπως γινόταν ως τώρα... Θα πει ότι, εγκαινιάζοντας ένα «νέο δυναμικό ύφος», σε συνδυασμό με ένα «αυστηρό μάντζμεντ», θα εξασφαλίσει –«επιτέλους»(!)– την αποτελεσματική διακυβέρνηση της χώρας. Ερώτηση: Και αν ένας ή δυο υπουργοί αρχίσουν πάλι τα δικά τους, παραβιάζοντας τον πρωθυπουργικό «δεκάλογο»; Απάντηση: Ο Κ. Σημίτης κατέστησε σαφές (από την πρώτη μέρα του ανασχηματισμού) ότι «κανείς δεν είναι δεδομένος». Άρα... – τα ευκόλως εννοούμενα παραλείπονται.

ΚΑΙ ΑΥΤΑ μεν γράφουν οι αγιογράφοι της κυβερνητικής πολιτικής. Το πρόβλημα είναι αν η νέα κυβέρνηση –και προσωπικά ο Κ. Σημίτης– έχει

συνειδητοποιήσει τις συνέπειες που θα είχε τυχόν συνέχεια της ίδιας, ως χθες, πολιτικής. Οι εξαγγελίες, οι «δεκάλογοι», οι υπομνήσεις ότι «πρέπει να τρέξουμε», ότι «δεν έχουμε άλλη πίστωση χρόνου», κ.λπ., δεν σημαίνουν απολύτως τίποτε, αν παραμείνει αναλλοίωτος ο κρατικός μηχανισμός και δεν βρεθούν άμεσες, βιώσιμες λύσεις σε επίμαχα προβλήματα, όπως το ασφαλιστικό, η υγεία, η παιδεία, οι συγκοινωνιακές υποδομές, το περιβάλλον, κ.ά.

Η Ν. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ «ΘΑ ΠΕΡΙΜΕΝΕΙ»...

ΚΑΙ ΕΝΩ η κυβέρνηση αγχώνεται, προκειμένου να καταλήξει σε μια πολιτική που δεν θα επιβαρύνει –όπως διακηρύσσει– τους ρυθμούς ανάπτυξης (αν θα επιβαρύνει και τα λαϊκά στρώματα, είναι μια άλλη ιστορία), η Νέα Δημοκρατία ετοιμάζεται για «ολομέτωπη κοινοβουλευτική επίθεση», προκειμένου να δημιουργήσει, για την κυβέρνηση ένα «πραγματικά ασφυκτικό περιβάλλον». Έτσι, ανάμεσα στα θέματα που θα φέρει προς συζήτηση ή θα ζητήσει τη σύσταση εξεταστικής επιτροπής, συγκαταλέγονται η υπόθεση της ΔΕΚΑ (αγοραπωλησίες μετοχών που έκανε η κυβέρνηση, προεκλογικά, «προκειμένου να επηρεάσει τον δείκτη του ΧΑΑ»), το θέμα του εκσυγχρονισμού των σιδηροδρόμων, το ζήτημα των ελληνοποιήσεων και, φυσικά, η υπόθεση του Κτηματολογίου, αρμοδιότητας, μέχρι χθες, του Κ. Λαλιώτη.

ΠΛΗΝ, ο Κ. Λαλιώτης περί άλλα τρυβάξει... Σε σημείο ώστε ακόμα και η επίτροπος κ. Α. Διαμαντοπούλου να διατυπώσει τις επιφυλάξεις της για τη «φύση» των ασχολιών του πρώην υπουργού ΠΕΧΩΔΕ. Θα αντιληφθεί, ίσως, ότι ο Κ. Λαλιώτης –μια ζωή– αντιμετωπίζει την οικογένεια του επίτιμου προέδρου της Νέας Δημοκρατίας... Και, όμως, υποτίθεται ότι ο Κ. Λαλιώτης ζήτησε ν' αναλάβει τη γραμματεία του κόμματος, προκειμένου να «ανανε-

ώσει το ΠΑΣΟΚ», τόσο από πλευράς εσωτερικής συνοχής, όσο και από πλευράς οικοδόμησης μιας νέας σχέσης με την κοινωνία...

[Μετά την κ. Διαμαντοπούλου, μια άλλη κυρία, η Βάσω Παπανδρέου, καταθέτοντας, την περασμένη Τρίτη, στην αρμόδια διυπουργική επιτροπή, είπε ότι «κάποια από τα ολυμπιακά έργα (για τα οποία ήταν υπεύθυνος, ως τώρα, ο Κ. Λαλιώτης) δεν βγαίνουν». Και η σύσκεψη –αναφέρουν οι σχετικές πληροφορίες– «πάγωσε».] Πάντως, και σε ό,τι αφορά το θέμα του Κτηματολογίου, η Νέα Δημοκρατία, δεν φέρεται επειγομένη: «Θα περιμένουμε –δηλώνει– τα συμπεράσματα της δικαιοσύνης».

ΚΚΕ VERSUS ΣΥΝ

ΣΤΟ ΜΕΤΑΞΥ, μία και μόνη παράγραφος που υπήρχε στην πρόσφατη απόφαση της ΠΚΕ του Συνασπισμού, με σημείο αναφοράς τη στάση της ηγεσίας του ΚΚΕ απέναντι στο «υπαρκτό πρόβλημα της σύγχρονης τρομοκρατίας», έδωσε λαβή στον Περισσό για να ξιφουλκίσει (και πάλι) κατά του ΣΥΝ. Τι έλεγε η παράγραφος αυτή;

«... Ο στόχος ανάπτυξης ενός μαζικού φιλειρηνικού κινήματος συνδέεται άμεσα τόσο με την απόκρουση του διλήμματος: Πόλεμος ή Τρομοκρατία, όσο και με την απόκρουση αντιλήψεων που, στο όνομα της αντιπαράθεσης με τις ΗΠΑ, παραβλέπουν το υπαρκτό πρόβλημα της σύγχρονης τρομοκρατίας. Φορέας αυτών των αντιλήψεων στην Ελλάδα είναι, κατά κύριο λόγο, η ηγεσία του ΚΚΕ που υποτιμά, συστηματικά, αυτή την πραγματικότητα».

ΑΠΑΝΤΗΣΗ της ηγεσίας του ΚΚΕ: Ο ΣΥΝ «ψαρεύει» (ακριβέστερα «επιχειρεί να ψαρέψει») σε θολά νερά... Ο ΣΥΝ θέλει να είναι «αρεστός σε διάφορες πλευρές»... Ο ΣΥΝ τάσσεται κατά της τρομοκρατίας, αλλά ταυτόχρονα ανακαλύπτει «περιστερές τύπου Πάουελ ή Ζοσπέν»... Ο ΣΥΝ... Ο ΣΥΝ...

ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ: Ο ΒΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣ

ΚΑΙ ΕΝΩ αυτά συμβαίνουν στον δικό μας μικρόκοσμο, οι βομβαρδισμοί κατά Αφγανιστάν –σκληροί, ανηλεείς, ισοπεδωτικοί– συνεχίζονται, για τέταρτη, κατά σειρά, εβδομάδα. Και δεν είναι μόνον τα θύματα των κατοικημένων περιοχών. Κατά τους Νιου Γιορκ Τάιμς, υπάρχουν, αυτή τη στιγμή, 7-8 εκατομμύρια Αφγανοί, στα πρόθυρα της λιμοκτονίας, και οι οποίοι επιβίωναν (πριν από τις 11 Σεπτεμβρίου) μόνο χάρι στα προγράμματα βοήθειας διεθνών ανθρωπιστικών οργανώσεων. Τώρα η βοήθεια αυτή σταμάτησε, λόγω του πολέμου. Και, φυσικά, η Ουάσινγκτον αρνείται οποιοδήποτε «διάλειμμα ειρήνης», προκειμένου να σταλούν κάποια καρβέλια ψωμί, πριν από την έλευση του σκληρού χειμώνα...

ΚΑΤΑ ΤΟΝ γνωστό αμερικανό διανοητή Νόαμ Τσόμσκι, η άρνηση αυτή των ΗΠΑ «μπορεί να οδηγήσει στον θάνατο μερικών εκατομμυρίων ανθρώπων, στις επόμενες λίγες εβδομάδες», κάτι για το οποίο κανείς αξιωματούχος του Λευκού Οίκου ή του Στέιτ Ντιπάρτμεντ ή του Πενταγώνου δεν λέει λέξη!

Ο Τσόμσκι δεν μασά τα λόγια του: «Η χώρα (το Αφγανιστάν) βρισκόταν σε βηματοδότη. Κι εμείς σταματήσαμε τον βηματοδότη!». Και η κατάληξη-ερώτηση: Θα θεωρήσουμε ως κάτι «νορμάλ», και αυτήν ακόμα την επερχόμενη σιωπηλή γενοκτονία;

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΗ, εντύπωση προκαλεί η «έκπληξη» των ΗΠΑ για τα πενιχρά στρατιωτικά αποτελέσματα και το δυσανάλογο πολιτικό κόστος των επιχειρήσεών τους. Ο βρετανικός Γκάρντιαν μιλά για την «ομίχλη της αβεβαιότητας που περιβάλλει τώρα την αμερικανική εκστρατεία» (θέτοντας σκληρά ερωτήματα για τη συσσώρευση αθώων θυμάτων), ενώ η γερμανική Μπερλίνερ Τσάι-τουνγκ επισημαίνει ότι «ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας τείνει να προκαλέσει περισσότερα θύματα από τις τρομοκρατικές επιθέσεις κατά των ΗΠΑ».

ΤΟΥΤΩΝ ΔΟΘΕΝΤΩΝ, οι ΗΠΑ αναζητούν τώρα (και αυτό γράφεται «μετ' επιτάσεως»...) μια «νέα πολεμική στρατηγική». Για το ποια θα είναι η νέα αυτή «στρατηγική» δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες, πέρα από το ότι η αμερικανική στρατιωτική ηγεσία προσανα-

τολίζεται στη δημιουργία «στρατιωτικής βάσης στο εσωτερικό του Αφγανιστάν». Υπάρχουν, όμως, άλλα στοιχεία, που συμπληρώνουν την «εικόνα», όπως, λόγου χάρι, η εξουσιοδότηση του προέδρου Μπους προς την CIA, για «συγκεκριμένες δολοφονίες ατόμων που χαρακτηρίζονται τρομοκράτες» (κι ως δυσκολεύεται να το πιστέψει ο εδώ αμερικανός πρέσβης Τόμας Μίλερ...) ή η δήλωση Ντόναλντ Ράμσφελντ, υπουργού Άμυνας των ΗΠΑ, που όταν ρωτήθηκε σχετικά, δεν απέκλεισε ακόμα και τη χρήση πυρηνικών όπλων κατά του Αφγανιστάν!

Η «BOMBA» ΣΛ. ΜΙΛΟΣΕΒΙΤΣ

ΚΑΙ ΕΝΩ οι 15 υπουργοί Εξωτερικών της Ε.Ε., (συνήλθαν, την περασμένη Δευτέρα, στο Λουξεμβούργο), για πρώτη φορά, συνέδεσαν την επιτυχία της αντιτρομοκρατικής εκστρατείας με το Παλαιστινιακό, οι αποκαλύψεις Μιλόσεβιτς, στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης, είχαν την απήχηση βόμβας! Τι είπε ο Μιλόσεβιτς; Ότι ο Μπιν Λάντεν επισκέφθηκε, πέρσι, την Αλβανία και ότι ενώ κατεζητείτο, και τότε, από τις αμερικανικές αρχές (για τις επιθέσεις εναντίον αμερικανικών διπλωματικών αποστολών στην Κένυα και την Τανζανία, το 1998), η διαχείριση Κλίντον δεν έκανε τίποτε για τη σύλληψή του... Ότι ο Μπιν Λάντεν επισκέφθηκε για πρώτη φορά την Αλβανία το 1994, ως μέλος της επίσημης αντιπροσωπείας της Σαουδικής Αραβίας και ότι ουδείς είχε ενδιαφερθεί για τις τότε δραστηριότητές του... Ότι το 1998, μετά την κατάρρευση Μπερίσα, στρατολόγισε Αιγυπτίους, Σαουδάραβες, Αλγερινούς και Τυνήσιους φονταμενταλιστές, για να πολεμήσουν στο πλευρό των «αδελφών μουσουλμάνων» στο Κοσσυφοπέδιο, και ότι οι ΗΠΑ έκαναν τον «ψόφιο κοριό», αφού «εχθρός» δεν ήταν ο φονταμενταλισμός, ο στείρος φανατισμός, αλλά ο «σερβισμός» – δηλαδή ο Μιλόσεβιτς.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ συνεχίζεται... Αλλά, μέχρις ότου πάρει, κάποτε, τέλος, πολλά θ' αποκαλυφθούν για τα παιχνίδια που έπαιζαν οι ΗΠΑ όχι μόνο στη Μέση Ανατολή (εις βάρος των Παλαιστινίων), αλλά και στα Βαλκάνια!

ANTHNSΩP

ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΧΝΙΔΑΚΙΑ

Στην Ελλάδα του 21ου αιώνα και της ΟΝΕ το πολιτικό παιχνίδι παίζεται ακόμη με κανόνες που ανάγουν στην προ Τζουμπέ εποχή: Αφελείς συσχετισμοί δυνάμεων, καμωμένοι όμως με χωριάτικη κουτοπονηριά, πιέσεις για την επίτευξη ωφελημάτων, ίντριγκες για προσεταιρισμό εφήμερων οπαδών με στόχο την κατάληψη συνεδριακών και μη υψωμάτων, αλλά και χοντροκομμένα δημοσιεύματα βολικών εφημερίδων για την επιβολή σε λογής θώκους αρεστών προσώπων (έστω και αν πολλά από αυτά τα πρόσωπα, θ' αξιολογούνταν ως απλοί αιτησιογράφοι έμπροσθεν κοινοτικού καταστήματος). Τέλος, παρεμβάσεις της τελευταίας προ κυβερνητικού ανασχηματισμού ώρας, «μπας και καταφέρουμε να σώσουμε τον δικό μας ή να προωθήσουμε τον άλλον δικό μας».

Γιάννης Γιαχανατζής

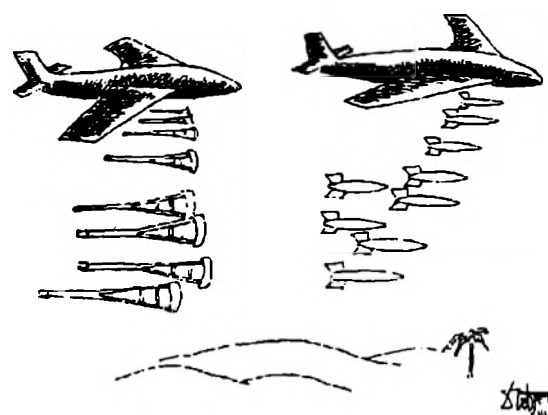

«ΑΝΑΛΥΤΕΣ»

Πέντε στρατηγοί κινάν και παν αλλά δεν βρίσκουν τ' Αφγανιστάν.

Τι φοβερός τόπος που είμαστε ρε παιδιά. Όλα αναλώσιμα από Μπιν Λάντεν ως Big Brother και από Πάγκαλο έως νέο ανασχηματισμό... Όλα τα χωνεύουμε. Η σκέψη του έλληνα τηλεθεατή πολίτη αναγνωρίζει μόνο ό,τι φαίνεται. Έτσι, αφού το Πεντάγωνο αποφάσισε να είναι ο πόλεμος(;) στο Αφγανιστάν (δηλαδή οι μονομερείς ισοπεδωτικοί βομβαρδισμοί) αόρατος και χωρίς απευθείας μετάδοση, για τον ευτυχισμένο καταναλωτή του δελτίου των 7.30 πόλεμος δεν υπάρχει. Είμαστε άρα ελεύθεροι να επιστρέψουμε στην καθημερινή μας ραστώνη. Πολίτες ελευθέρως βοσκής. Τι κι αν τρέχουν τώρα και ΔΟΛμαδάκια και οι τηλεστάρ δημοσιογράφοι του κ. Χρήστου να τα μαζεύουν; Οι εμβριθείς

παπάρες τους δεν μαζεύονται με τίποτε. Αυτοί δεν μας έλεγαν για την αναγκαιότητα της νέας ιερής συμμαχίας εναντίον της βαρβαρότητας, για το βλακώδες των αντιδράσεων και των διαδηλώσεων, για τον έσχατο κίνδυνο που απειλεί τη Δύση, για την αναπόφευκτη εξόντωση του Λάντεν, για τη συσπείρωση όλου του αραβικού κόσμου εναντίον του, για την απελευθέρωση του αφγανικού λαού κ.λπ. κ.λπ.; Όλα τα ανωτέρω υπερειδιδικευμένα σενάρια δεν κράτησαν ούτε δύο εβδομάδες. Οι ίδιες οι ΗΠΑ παραδέχονται τώρα την αδυναμία τους να πλήξουν τους αληθινούς στόχους, λυπούνται για την τρομερή έκταση των «παράπλευρων απωλειών», παραδέχονται ότι η λαϊκή αντίδραση εναντίον της εισβολής διογκούται, το Ισλάμ έχει πια υπαρξιακούς λόγους να προβεί σε αντεκδίκηση, πα-

ραδοσιακοί φίλοι των Αμερικανών μεταστρέφονται και το καθεστώς του Πακιστάν τρίζει. Η δεδομένη πάλι βαρβαρότητα των Ταλιμπάν δεν ισοφαρίζεται από την «ανθρωπιστική» βαρβαρότητα των «πολιτισμένων» της Δύσης. Όσο για μας, βουλιάζουμε στις γελοίες πλην περισπούδαστες αναλύσεις των κοκορόμυαλων. Ή, για ν' αντιστρέψουμε λίγο την πρόσφατη ρήση νεόκοπου ΔΟΛμαδακίου: Πόσο έχουν μεταλλάξει αυτόν τον τόπο και αυτόν τον λαό κάποιοι τηλεκατευθυνόμενοι «ειδικοί» και μερικοί υπαλληλοποιημένοι «ευαίσθητοι»! Δεν αναγνωρίζω την πατρίδα μου.

Στέφανος Προτεστάκις

ΘΙΑΣΟΣ ΣΚΙΩΝ, ΝΕΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Ενα όνομα θα σας πω: Τζιόλας! Το άκρον άωτον της πρωθυπουργικής έμπνευσης κατά τον πρόσφατο ανασχηματισμό. Και βέβαια, τι γράφει το νέο σχήμα στην ούγια; – «Έχουμε και Σπύρο Βούγια». Απ' την άλλη ο Ηλίας Ευθυμιόπουλος δηλώνει εφεδρεία του Σημίτη και του Λαλιώτη. Δεν πήγαινε να καταταγεί στη Βόρεια Συμμαχία καλύτερα! Εδώ, ακόμη και ο «αείμνηστος» Μαλέσιος έγινε υφυπουργός. Σεληνιασμός! Πάντως ο κ. πρωθυπουργός (όχι ο Λαλιώτης, ο άλλος) απεδείχθη αρκετά κακούλης και όχι μόνον ανέμπνευστος. Είδατε πώς φέρθηκε σε Αρσένη, Καστανίδη, Παπαθεμελή; Στη μπάντα όλοι ευθύς, να περάσει ο Δρυς. Αυτό το τέρας της σύνθετης σκέψης. Κι αν πει κανείς και για τον Πάγκαλο... Το συνώνυμο της ρόμπας στα κα-

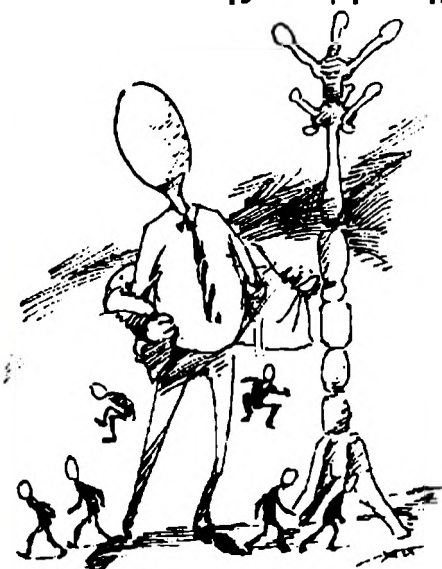
λιαρντά. Τόσο που έχει βγει στις παρόδους ο Θόδωρος μαγεμένος από τα πρωθυπουργικά προσόντα του Γιωργάκη. Το «Νέο Πρόγραμμα» λοιπόν με χριστοδουλακοκούρκουλες είναι κατεδαφιστέο παρά τη λάμπη του, γιατί συνέπεσε και με τον σεισμό στις Αλκυονίδες. Θα μου πείτε: Αντί να χρήσει 50 υπουργοϋφυπουργούς, δεν θα μπορούσε να τους κάνει 100 και να μην είναι κανείς στεναχωρημένος; Έλα ντε!

– Γιατί, ας πούμε, να μην είναι υφυργός και ο Κουλούρης; Αντέχει τέτοιαν αδικία ο μέσος πασόκος; Αυτόν δεν τον έκανε μανούλα; Τι επώαζε επί πέντε μήνες ο Βούδας του εκσυγχρονισμού; Τον Πρωτόπαπα ή τα γαλόνια του Γιάννου; Εγώ πάντως βλέπω το νέο αυτό πρόγραμμα τελικά να προχωρεί και ν' ανατρέπει τα δυ-

σοίωνα προγνωστικά χάρη στην υπομονή και τη μέθοδο των εμπνευστών του. Κάτι σαν τη βραδυφλεγή επιτυχία του Big Brother.

(Αλήθεια γιατί δεν υφυπουργοποιήθηκε η Μαιρούλα;) Πάντως, ό,τι και να πει κανείς, η κυβέρνηση αυτή έχει χρυσές εφεδρείες... Στον πάγκο ξεσταίνεται ετοιμοπόλεμος και ετοιμοπαράδοτος ο Μπίστης.

Μανωλάκης ο Βομβιστής

Η ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑ

Τα τερτίπια στον καθημερινό τύπο που δεν σ' αφήνουν ν' αγιάσεις. Μια εφημερίδα έχει βάλει στόχο της την ηρωοποίηση της Γιάννας Αγγελοπούλου: «Όλοι στο χορό της φθοράς, πλην Γιάννας», διαπιστώνει και δώστου λιβανωτούς για την κυρία 2004, μέχρι που βάζει και το αμίμητο «Μπουμπουλίνα η Γιάννα» και μας καταλαμβάνουν εθνικά ρίγη. Ρίγος έπιασε προφανώς και τους υπεύθυνους της Χαλυβουργικής, γι' αυτό έστειλαν κατά μήνα Ιούνιο ολοσέλιδη καταχώριση του ισολογισμού της εταιρείας στην εν λόγω εφημερίδα.

Γ.Γ.

ΑΝΘΡΑΚΕΣ

Όλο σεξ, κακά και μαμ, κι άμα λάχει... Ταλμπαμ, folksong

—Τι έγινε λέει; Ο δολοφονικός άνθρακας είναι προϊόν made in USA και απευθύνεται στην εσωτερική κατανάλωση; Ο ταχυδρομικός τρόμος είναι ενδογενής και αποτελεί την άλλη πλευρά του παρανοϊκού φεγγαριού που ονομάζεται «διεθνής τρομοκρατία»; Μήπως έφτασε η ώρα οι Τζαίμς Μποντ ταινίες να μην βλέπονται πια in vitro αλλά in vivo;

Τελικά ο Μπιν Λάντεν και η σχιζοφρένεια του φονταμενταλισμού του λειτουργούν σαν ζοφεροί ψυ-

χαναλυτές ολόκληρου του ασθενούντος δυτικού κόσμου. Ακόμη οι μορφότυποι των αποστεωμένων Αφγανών —αλλά και του πολυεκατομμυριούχου ακτιβιστή— σε σύγκριση με τους παχύσαρκους εισβολείς τους οριοθετούν το σκηνικό του δράματος.

Ο τρόμος που προπαγανδίζει ο Λάντεν ανατέμνει τις φοβίες, τις ενοχές, τις ψυχώσεις και τα ετοιμόρροπα άλλοθι του δυτικού ανθρώπου τα-ρακουνώντας χρόνιες βεβαιότητες και αμφισβητώντας μονομερείς συνταγές «ευτυχίας». Ο νηφάλιος παρατηρητής πί-

σω από τον «ιερό» πόλεμο, ή τη σύγκρουση πολιτισμών θα διαβλέπει την προαιώνια διαμάχη χορτάτων και πεινασμένων.

Ο μέσος αμερικανός πάλι, ρωτά παντού γιατί τον σημαδεύουν ανθρωποβόμβες αποφασισμένων και δεν παίρνει πειστικές απαντήσεις. Κανείς «υπεύθυνος» δεν του αποκαλύπτει ότι το «κακό», όπως και το «καλό», βρίσκεται ακριβοδίκαια και από τις δυο πλευρές του ποταμού και, αντί να εξορκίζουμε, καλύτερα να ερμηνεύουμε μήπως και προλάβουμε τα ακόμμη χειρότερα.

Όμως για την ηγεσία των ΗΠΑ οι βομβαρδισμοί εκτονώνοντας εύκολα την λαϊκή αγανάκτηση αποκαθιστούν το αίσθημα υπεροχής που τρέφει —έως παχυσαρκίας— τον αμερικανό πολίτη. Μόνο που αρκεί ένας απλός φάκελος για να σμαραλιάσει το νευρικό σύστημα ολόκληρης της υπερδύναμης. Κι εδώ αρχίζουν τα δύσκολα.

Όταν οι Αμερικανοί «βομβαρδίζουν» τον πλανήτη με coca-cola θριαμβεύουν, όταν χρησιμοποιούν όπλα καταρρακώνονται. Ας δουν πάλι την νέα version του Αποκάλυψη Τώρα. Έχουν να διδαχθούν πολλά.

Μάνος Στεφανίδης

ΠΑΙΧΝΙΔΙΩΝ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Αυτή τη φορά με τον συχνά αρθρογραφούντα στο Βήμα επικοινωνιολόγο κ. Σωτ. Τζούμα. Νά τι γίνεται: Ο περί ου ο λόγος γράφει ένα άρθρο. Βάζει την υπογραφή του, και δίπλα υπάρχει ένας αστερίσκος. Ο αστερίσκος παραπέμπει στο κάτω μέρος του άρθρου. Εκεί, σε ψιλά πεζά στοιχεία, διαβάσεις: Επικοινωνιολόγος. Ουδέν το μεμπτόν. Όντως, είναι επικοινωνιολόγος. Αλλά ταυτόχρονα είναι και σύμβουλος του Χριστόδουλου επί θεμάτων δημοσίων σχέσεων. Αυτό όμως δεν το βάζει. Γιατί όταν γράφεις άρθρο εναντίον του Πατριάρχη και υπογράφεις ως επικοινωνιολόγος, ο αναγνώστης λέει μέσα του «Τσ...τσ...τσ, και οι επικοινωνιολόγοι κατά του Βαρθολομαίου!», ενώ αν γράψεις ότι είσαι και κολλητός του Χριστόδουλου, ο αναγνώστης θα κουνήσει το κεφάλι με κατανόηση.

Γιάννης Γιαχανατζής

«ΟΣΤΙΣ ΜΗ ΜΕΘ' ΗΜΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΩΝ ΕΣΤΙ» – Ο ΔΙΧΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ

Η διαίρεση του πληθυσμού της ανθρωπότητας σε φτωχούς και πλούσιους υπήρχε, όπως και η σύμπτωση του τμήματος των φτωχών με τους υστερημένους πολιτισμικά και των πλουσίων με τους προηγμένους πολιτισμικά. Πραγματική επίσης μπορεί να θεωρηθεί και η ταύτιση του πολιτισμένου κόσμου με το χριστιανισμό, καθώς αυτός είναι η επικρατέστερη θρησκεία του. Η ταύτιση ωστόσο των φτωχών με τον ισλαμισμό και η εκπροσώπησή τους από αυτόν δεν υπήρχε πραγματικά αλλά μόνο δυνητικά.

Η πολιτισμένη όμως ανθρωπότητα εξαιτίας της άνοιας που επέδειξε μετά το τρομοκρατικό χτύπημα παρέβλεψε αυτήν την πραγματικότητα, τόσο την υπαρκτή όσο και τη δυνητική. Παρέβλεψε επίσης ότι στον κόσμο του Ισλάμ κυρίαρχη ιδεολογία είναι η θρησκευτική, που, υπερβαίνοντας σε επιρροή τα αντίστοιχα έθνη και κράτη, καθορίζει ως μοναδικός και απόλυτος κανόνας τη ζωή των οπαδών του. Δεν έλαβε ακόμα υπόψιν ότι ο λόγος, που στη Δύση έχει κατορθώσει να επικυριαρχήσει στη χριστιανική πίστη, εκεί δεν έχει καμιά θέση. Παραγνώρισε

επιπλέον και τη βασική διαπίστωση του λόγου, ότι ο “θρησκευτισμός” κάθε μορφής δεν αναγνωρίζει ποτέ ότι το δικό του πλάσμα της φαντασίας δεν είναι η αλήθεια και δε δέχεται ποτέ πως μπορεί αυτή (η αλήθεια) να βρίσκεται στο πλάσμα μιας άλλης φαντασίας, της χριστιανικής ας πούμε. Μα πάνω απ’ όλα η πολιτισμένη ανθρωπότητα παραβίασε τη θεμελιακή αρχή του λόγου, ότι ο φανατισμένος δεν «αποφανατίζεται» με βομβαρδισμούς.

Εξαιτίας της άνοιάς της λοιπόν η «έλλογη» Δύση ανακήρυξε σε δόγμα καθολικής συμπεριφοράς τη ρήση της δικής της θρησκείας, της χριστιανικής, όπου εμπεριέχεται ούκ ολίγος φασισμός,

«όστις μη μεθ’ ημών καθ’ ημών εστι», και κατά φυσική συνέπεια έθεσε σε λειτουργία τα οπλικά της συστήματα, για να «συνετίσει» με την άνοια της βαρβαρότητας τον «άλογο» αντίπαλό της, ενώ εμάς μας εξωθεί είτε στη συμπαράταξη με τους τυφλούς από αδηφαγία είτε στη συμπαρατάξη με τους τυφλούς από “θρησκευτισμό”.

Με αυτές τις αντιδράσεις της ακόμη

μετέτρεψε η πολιτισμένη ανθρωπότητα το δυνητικό της πραγματικότητας σε πραγματικό και ενεργό, αναγορεύοντας συγχρόνως κατ’ αυτόν τον τρόπο, όσο διαστρεφικό κι αν φαντάζει κάτι τέτοιο, τον Μπιν Λάντεν και τους Ταλιμπάν και γενικότερα τον κόσμο του Ισλάμ σε εκφραστές της φτώχειας και υπερασπιστές της. Η εν ψυχρώ δολοφονία των δεκαοχτώ χριστιανών μέσα στο ναό τους από φανατικούς μουσουλμάνους επιβεβαιώνει τη μετατροπή της δυνητικής πραγματικότητας σε ενεργή, η δολοφονία δε αυτή αποτελεί την αρχή και μόνο των συνεπειών που προμηνύει ο διχασμός της ανθρωπότητας.

Ποιος τώρα μπορεί ν’ αναλογιστεί σε όλες τις προεκτάσεις τους τις συνέπειες ενός τέτοιου διχασμού;

Πάντως έχει εισέλθει ήδη η ανθρωπότητα σε μια φάση άκρως αναχρονιστική, όπου ο “θρησκευτισμός” ξαναγίνεται ρυθμιστής της ανθρώπινης ιστορίας, και αυτό επειδή η αδηφαγία των πολιτισμένων έγινε άνοια και αυτή παράνοια που βάλθηκε να εξαλείψει με όλα της τα μέσα την άλλη παράνοια, τη θρησκευτική, των μουσουλμάνων, η οποία στη συγκεκριμένη περίπτωση έχει με το μέρος της και τον ανθρωπισμό.

Αλέκος Τζιόλας

Η ΘΛΙΜΜΕΝΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ

Εχείλισε η οργή των τσιγγάνων όταν έγινε γνωστό ότι αφέθηκε ελεύθερος με 3 εκατομμύρια εγγύηση ο αστυφύλακας που σκότωσε τον 21χρονο στο Ζεφύρι, όταν αυτός αρνήθηκε να σταματήσει για έλεγχο. Τα τελευταία χρόνια η επικρατούσα άποψη στην κοινή γνώμη δεν απέχει πολύ απ’ το να θεωρεί ότι ο τσιγγάνικος πληθυσμός είναι επιρρεπής σε πράξεις παραβατικότητας· ότι αυτή η πληθυσμιακή ομάδα μπορεί μεν να ζει τόσο κοντά (αλλά ουσιαστικά στις παρυφές της) αλλά ο νομαδικός και απείθαρχος τρόπος ζωής της καθιστά δύσκολη τη συνύπαρξη με τις σύγχρονες μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς της υπόλοιπης ελληνικής κοινωνίας.

Ωστόσο οι δυσκολίες προσαρμογής των τσιγγάνων στα σημερινά πολιτισμικά πρότυπα δεν συνεπάγονται επιδεί-

νωση της όποιας αντικοινωνικής τους συνήθειας ή στάσης ζωής. Είναι ανόητο να δεχτεί κάποιος ότι οι τσιγγάνοι έχουν την παρανομία στη φύση τους. Το ερώτημα είναι πόσο αναγνωρίζει αυτή η οργανωμένη πολιτεία τις ευθύνες που έχει για την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους; Τι είδους προγράμματα έχει εκπονήσει και πώς απορροφούνται (εάν απορροφούνται...) μέσα σε συνθήκες νομιμότητας και διαφάνειας τα ευρωπαϊκά κονδύλια που αφορούν έργα για την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής στις περιοχές των τσιγγάνων;

Το στεγαστικό παραμένει για χρόνια ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα, και χρειάστηκε να ζητήσει συνάντηση με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας

το προεδρείο του συλλόγου τους για να θυμηθούμε όλοι την ύπαρξή του... Αδυνατούμε να συνειδητοποιήσουμε ότι αυτοί οι άνθρωποι έχουν συνυπάρξει ανάμεσά μας σε συνθήκες αμείωτης δυσφήμισης, καθώς, όσο κι αν διακηρύσσουμε τον ανθρωπισμό της φυλής μας, σε πρακτικό επίπεδο ελάχιστοι από εμάς θα ανεχόμασταν την συνύπαρξη

με μια οικογένεια τσιγγάνων. Η αίσθηση της ανωτερότητας δεν μας επιτρέπει καν να σκεφθούμε το κατά πόσο αυτή η μειονότητα προσπαθεί να επιβιώσει κρύβοντας τις ιδιαιτερότητες και καταπνίγοντας πολύ συχνά την έκφραση των αιτημάτων της.

Σ. Λέτσιος

Η ΚΟΛΟΚΥΘΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

Ο καταστροφικός ανταγωνισμός στον οποίο έχει αποδυθεί ο τύπος, κυρίως με διόγκωση των εφημερίδων και με ύποπτες προσφορές, οδηγεί τα φύλλα στην απεγνωσμένη αναζήτηση ύλης αμφίβολης χρησιμότητας, ή ακόμα και στην εφεύρεση ανύπαρκτων θεμάτων προς δημοσίευση.

Προσφιλές αντικείμενο που παλινδρομεί μεταξύ των δύο κατηγοριών είναι οι εικοτολογίες επικείμενου ανασχηματισμού. Καλύπτουν ευπρεπώς τις σελίδες και ασκούν τις δικές τους έμμεσες πιέσεις προς τον πρωθυπουργό, για να μη λησμονείται και το παιχνίδι εξουσίας των Μέσων. Για τον τωρινό είχαν αρχίσει από το καλοκαίρι αλλά κορυφώθηκαν κατά την τελευταία βδομάδα 15/10-22/10 πριν από την αναγγελία της Τρίτης 23/10.

Το γενικό χαρακτηριστικό είναι η μεγάλη αστοχία που έχουν αυτές οι εκτιμήσεις. Η αστοχία είναι εντυπωσιακή όχι μόνο ως αναλογία αλλά και σε συσχέτισμό με τον χρόνο που θα γινόταν γνωστός ο ανασχηματισμός, μια υπόθεση ολίγων ημερών. Τα περισσότερα φύλλα πέτυχαν δύο στους 19 υπουργούς, ήτοι ποσοστό 11%. Και αυτή μάλιστα δεν ήταν καμία πρόγνωση μετά από ενδελεχή ανάλυση, δεν ήταν στοίχημα ακραίο, ήταν η επίγνωση ότι για λόγους υπερσημτικούς αν όχι υπερεθνικούς δεν θ' άλλαζαν οι Παπανδρέου και Χρυσοχοϊδης. Το Συγκρότημα, ίσως όχι τυχαία, πέτυχε και τρίτον, τον Ευθυμίου, ανεβάζοντας το ποσοστό του στο 16%.

Τα ποσοστά είναι σχηματικά. Κατ' ουσίαν είναι πολύ μικρότερα γιατί οι εφημερίδες δίνανε αλυσιδωτά, εναλλακτικά σενάρια, του τύπου «θα πάει στο τάδε υπουργείο αν δεν πάει στο δείνα». Προεξάρχων ο Πρετεντέρης, επιπόλαιος όσο και γλαφυρός, «... κάπου θα κάτσει η μπίλια» «... αν δεν μπλοκάρει πουθενά αλλού το γαϊτανάκι!...» (Βήμα, 21/10/2001). Είναι αστείο πως οι ίδιες εφημερίδες από τις πολλές πληροφορίες αυτοδιαψεύδονταν μέσα στην κρίσιμη εβδομάδα, σε μια περίπτωση μάλιστα αυτοαναιρέθηκαν οι εκτιμήσεις μέσα στο ίδιο το άρθρο: «...θεωρείται βέβαιο ότι θα παραμείνουν στις θέσεις τους οι υπουργοί Ανάπτυξης Ν. Χριστο-

στοδουλάκης... Αν τελικώς κάποιοι μετακινηθούν, το όνομα του Ν. Χριστοδουλάκη ακούγεται για το Εθνικής Οικονομίας...» (Επενδυτής, 20/10/2001).

Για να γίνει αντιληπτό πόσο ευτελούς αξίας είναι μια τέτοια άσκηση αρκεί να σκεφτεί κανείς ότι το φύλλο που θα τολμούσε να γράψει ότι δεν θα γίνει ανασχηματισμός θα είχε εξαιρετικό ποσοστό επιτυχίας, 8 στους 19, δηλ. 42%. Αλλά μάλλον περιμένουμε πολλά από τον τύπο.

Σ. Καφαντάρης

ΤΟ «ΣΕΡΑΦΕΙΟ»!

Σεράφειο ονομάζεται το κολυμβητήριο που επί μισό αιώνα κοσμούσε το αθλητικό κέντρο του Ρουφ επί της Πειραιώς και Πέτρου Ράλλη. Πρόκειται για μια κτηριακή δωρεά του ομογενούς Σεράφη προς τον Δήμο της Αθήνας με τη ρητή εντολή να λειτουργεί ως κολυμβητήριο. Το «Σεράφειο» επλήγη από τον σεισμό του '99 και εκρίθη κατεδαφιστέο, παρότι η πισίνα του έχει παραμείνει ανέπαφη χωρίς καμία ρωγμή και οι μηχανικές εγκαταστάσεις λειτουργούν χωρίς πρόβλημα. Εδώ και τρία χρόνια ο Δήμος έχει μετατρέψει το κολυμβητήριο σε αποθήκη, χώρο πλήρους εγκατάλειψης και εστία μόλυνσεων. Παράλληλα τα προζόνια της περιοχής το απέκλεισαν απ' το λοιπό Άλσος μετατρέποντας την παιδική χαρά που ήταν δίπλα του σε στέκι τους. Οι αρουραίοι και οι σήριγγες ξεπετιούνται δίπλα στα παιδιά που παίζουν και η βρώμα γίνεται αντιληπτή από μέτρα μακριά. Κι όμως ο Δήμος κωφεύει και στις διαμαρτυρίες των περιοίκων και στην αγανάκτηση των αθλουμένων. Το χειρότερο είναι πως οι κληρονόμοι του Σεράφη έχουν πλέον βάσιμα επιχειρήματα να άρουν τη δωρεά. Γενικότερα είναι κοινός τόπος η εγκατάλειψη των δημοτικών χώρων αναψυχής σ' όλη την Αθήνα. Η δημοτική αρχή Αβραμόπουλου υπήρξε από τις πιο αντιπαραγωγικές και ράθυμες στην ιστορία του Δήμου αλλά η απάθεια της τελευταίας τετραετίας είναι σκανδαλώδης. Όσο σκανδαλώδης είναι και η σιωπή γύρω από την ανεπάρκεια και τις αβελτηρίες του πρώτου πολίτη. (Τον κ. Αβραμόπουλο εννοώ.) Το αυτί βέβαια του προεδροδήμαρχου δεν

ιδρώνει από κριτικές ή διαμαρτυρίες. Αυτό που τον απασχολεί είναι, βλέπετε, οι φωτογραφίες να είναι καθαρές και Εκείνος στο κέντρο. Εκείνος έχει βάλει στόχους υψηλούς ώστε να κολακεύει αλλ' όχι να υπηρετεί το πόπολο που τον ψήφισε. Με το «Σεράφειο» και τα δημοτικά άλση θ' ασχοληθεί τώρα;

Π. Στ. Φυτίλης

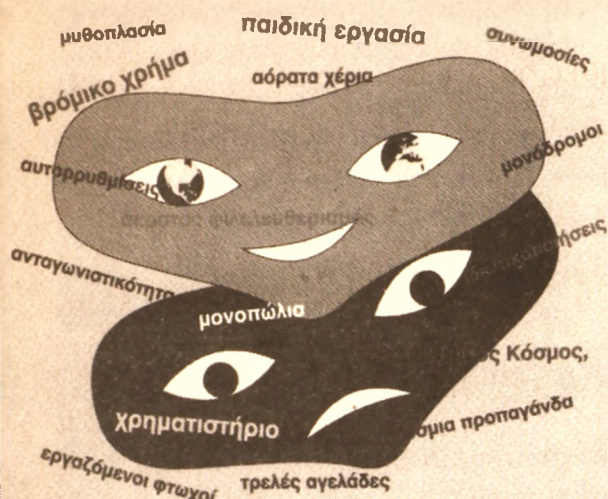
ΑΛΛΑΞΟΜΕΡΣΕΝΤΕΣ

«Πάρε τη μερσεντές σου και δώσ' μου τη δική σου».

Αυτό ήταν γενικά η πικρή αίσθηση του πρόσφατου, πολυδιαφημισμένου ανασχηματισμού. Η κόπωση, η αμηχανία, ο κορεσμός, το ανέμπνευστο του κυβερνώντος κόμματος είναι παραπάνω από προφανείς. Τα δε τεράστια προβλήματα με κυριάρχες την οικονομική κρίση και την αυξανόμενη δυσανεξία της Ε.Ε. απέναντι στην ελληνική διγλωσσία και την αντιπαραγωγική κατασπατάληση των κοινοτικών πόρων, δεν θεραπεύονται με αλλαξομερσεντές τύπου Πρωτόπαππα ή Αλευρά και με την επισημοποίηση του Λαλιώτη σε ρόλο Κουτσόγιωργα. Ο κ. Σημίτης έχοντας φορέσει κατάσαρκα την παπανδρεϊκή λεοντή ανταπεξέρχεται μεν επιτυχώς στην διεκυστίδα των εσωκομματικών ισορροπιών ή αντιμετωπίζει προνοητικά την πρόκληση αιφνίδιων εκλογών, είναι μακριά όμως από την ουσία των αληθινών κοινωνικών που αντιμετωπίζει ο τόπος. Και μπορεί ο ίδιος να υλοποιεί την «εντολή» του τσαουσεσκικού συνεδρίου του βάζοντας τον ανεπαρκή Δρυ στη θέση του διδύμου Ανωμερίτη-Λαμπρόπουλου μόνο και μόνο για να δείξει ότι ελέγχει το «παιχνίδι» ή να ιδιωτικοποιεί κατά τ' απογεύματα το κρατικό Σύστημα Υγείας (sic), μπας και βρει ρευστό για τα υπεραντλημένα ταμεία, όμως αδυνατεί να ελέγξει το γενικευμένο αλαλούμ και ν' απεξαρτήσει, έστω και τη δωδεκάτη, το κόμμα από το κράτος. Η αναξιοκρατία εξακολουθεί να βασιλεύει και η διαπλοκή να ηγεμονεύει. Το Πασόκ, παρά το κοινωνικό προσωπείο που κατά καιρούς προβάρει, δεν μπορεί ν' απαλλαγεί από την δεξιά του παρενδυσία. Είναι το κόμμα των κρατικοδίαιτων και των προνομιούχων μιας ιδιότυπης νομενκλατούρας.

Σ. Π.

Συνωμοτική «Παγκοσμιοποίηση»

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΜΑΡΙΑ ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗ-ΔΕΛΙΒΑΝΗ

ΣΥΝΩΜΟΤΙΚΗ «ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ»

Ένα αποκαλυπτικό βιβλίο της Μαρίας Δελιβάνη (Β' έκδοση) για την κρυφή πλευρά των οικονομικών μηχανισμών που επιβάλουν τη νέα τάξη πραγμάτων.

Με στοιχεία, αριθμούς και επιστημονική επιχειρηματολογία η πολυγραφώτατη κ. Δελιβάνη δίνει την άλλη διάσταση της παγκοσμιοποίησης που κάνει και τους πλέον αισιόδοξους να προβληματίζονται.

Ένα βιβλίο που ήδη προκάλεσε έντονη συζήτηση και προβληματισμό όχι μόνο στην Ελλάδα.

Το βιβλίο κυκλοφορεί ήδη στη Γαλλία και στη Ρωσία.

εκδόσεις Παπαζήση

από το 1929

ΚΕΝΤΡΙΚΟ

ΝΙΚΗΤΑΡΑ 2 • 106 78 ΑΘΗΝΑ

• τηλ.: 3822.496, 3838.020 •

e-mail: papazisi@otenet.gr

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΙΙ • ΣΤΟΑ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

• ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 5, 105 64 ΑΘΗΝΑ

• τηλ.: 3216.148, 3313.074

ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΣΟΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΑΠΑΝΗ

Σε ειδικό γλασέ ένθετο τριανταδύο σελίδων το περιοδικό *Άμυνα & Διπλωματία* προβάλλει τον Α. Τσοχατζόπουλο και το έργο του στο ΥΕΘΑ κατά τα πέντε χρόνια της υπουργίας του. Η έκδοση περιέχει τα στοιχειώδη, συνέντευξη Τσοχατζόπουλου, ανώνυμο κοσμητικό απολογισμό των πέντε χρόνων, συνέντευξη του διευθυντή του Επιτελείου του ΥΕΘΑ (ΕΠΥΕΘΑ – εντυπωσιακά αρχικά, σαν να βρίσκεται πάνω από τον υπουργό) και κοσμητικό απολογισμό του έργου του ΕΠΥΕΘΑ από ιδρύσεως, το 1999.

Υπάρχουν και οι φωτογραφίες. Βλέπουμε τον Τσοχατζόπουλο σε σταθερή πορεία προς τα εμπρός κρατώντας χαρτιά, δρασκελώντας σκαλοπάτια, σε διάλογο με τον Γιώργο Παπανδρέου και με ξένους αξιωματούχους ή ακόμα και απλώς σπουδάζοντας όπλα. Ο ΕΠΥΕΘΑ από την άλλη πλευρά παρουσιάζεται στο κομπιούτερ του ή στο γραφείο του όπως φυσικά ταιριάζει σ' έναν επιτελή.

Όλα αυτά θα μπορούσαν να ήταν απλώς ακαλαίσθητα. Το περιοδικό αποτίει φόρο τιμής για ποιος ξέρει ποιες επιδιαιεύσεις, διαφημίσεις, άλλες χάρες, αποκλειστικές πληροφορίες και προνομιακές διαρροές προήλθαν από τους εν λόγω φορείς κατά την διάρκεια της πενταετίας. Δικαίωμα του και μάλιστα σχεδόν ανιδιοτελές, καθόσον ήταν λίαν πιθανό να έχανε ο Τσοχατζόπουλος την υπουργία, επομένως το αφιέρωμα τακτοποιούσε παλαιούς λογαριασμούς, δεν αφορούσε επόμενες χρήσεις. Δεν πρέπει να αποκλειστεί βέβαια το ενδεχόμενο η έκδοση να προγραμματίστηκε ακριβώς για να στηρίξει τον Τσοχατζόπουλο στη θέση του.

Ωστόσο, πέραν της ακαλαισθησίας, προκύπτει και μικροδιαπλοκή: Χορηγός της έκδοσης είναι η δημοσίου συμφέροντος Ελληνική Βιομηχανία Όπλων (ΕΒΟ). Δηλαδή ένα ιδιωτικό περιοδικό πληρώθηκε από δημόσια επιχείρηση για να φιλοτεχνήσει την εικόνα του τότε Υπουργού. Δαιμόνιο το περιοδικό και έντιμο εν πολλοίς

αφού αποκαλύπτει την χορηγία φαρδιά-πλατιά αντί να την παρουσιάσει με ψιλά. Από την άλλη πλευρά, θα ήταν προτιμητέα ιδιωτική πολεμική εταιρεία ως χορηγός; Οικονομικά μάλλον είναι αδιάφορο για τον φορολογούμενο πολίτη –οι ιδιώτες κάπως τα καταφέρνουν να τα εισπράξουν– αλλά η σχέση με τα ιδιωτικά συμφέροντα είναι επιβαρυνμένη ψυχολογικά. Τελικώς έκαστος ΕΒΟ ετάχθη.

Σ. Καφαντάρης

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΣ

Το γνωστό Συγκρότημα δεν είναι μόνο μισαλλόδοξο, άτεγκτο και μονομερώς επιλεκτικό. Θέλει να φαίνεται και τέτοιο... Έτσι συχνά-πυκνά η υστερόβουλη κουλτούρα των επικεφαλής «κουλτουριάρηδών» του διαγράφει, αποσιωπά ή επιβάλλει τη λήθη σε καλλιτεχνικά γεγονότα, προσωπικότητες ή έργα που είναι εκτός εμβέλειας ΔΟΛ ή, ακόμη χειρότερα, είχαν ασκήσει κριτική στα ΔΟΛμαδάκια και τους εφημεριδομαγείρους του. Συχνά-πυκνά, δηλαδή, πολύ σημαντικές εκθέσεις, πρωτοποριακές παραστάσεις, βιβλία εκτός πεπατημένης θάβονται συνειδητά, μόνο και μόνο γιατί οι δημιουργοί τους βρίσκονται στη μαύρη δέλτα αυτού του ιδιότυπου νεομακαρθισμού του Συγκροτήματος.

Τι κι αν το «έγκυρον» επαγγέλλεται πλουραλισμό, αντικειμενικότητα, διάλογο ή δημοσιογραφική ενημέρωση! Τι κι αν οι ταγοί του ομνύουν στη δεοντολογία και το ηθικό δικαίωμα της πληροφόρησης. Από μέσα βράζουν η εκδίκηση, ο μικροφασισμός της εξουσίας, η ηθική της καμόρας και η μπακαλογική του σιναφιού: οι «δικοί» μας και οι «άλλοι». Και μπορεί μεν ο ΔΟΛ να πωλείται, όπως διαβάζουμε επαναληπτικά, οι υπάλληλοί του ν' απολύονται και οι επιχειρήσεις του ν' αλλάζουν χέρια –ήδη συζητείται σοβαρά η διακοπή του καθημερινού *Βήματος*– το χούι όμως των αρχιντολμάδων δεν αλλάζει. Βλέπε άλλο Ζενέ, άλλο Ζενάκος.

Μ. Προτεστάκις

Σεισμός στον τραπεζικό τομέα...

... και σεισμόπληκτοι οι υπάλληλοί του

Η είδηση της χρονιάς (συγχώνευση-απορρόφηση-εξαγορά) της Alpha Bank και της Εθνικής μάς βρήκε στο δρόμο για το τυπογραφείο. Είναι φανερό ότι η εξέλιξη αυτή, προσεκτικά σχεδιασμένη, σηματοδοτεί πλέον την απόλυτη κυριαρχία του ιδιωτικού (ξένου κατά κύριο λόγο) κεφαλαίου στον ελληνικό τραπεζικό τομέα, με αλληπάλληλες επιπτώσεις όχι μόνο στην αγορά αλλά και ευρύτερα στην κοινωνία.

Η συγχώνευση του μεγαλύτερου ελληνικού κρατικού τραπεζικού φορέα με την Alpha Bank του κ. Κωστόπουλου (ουσιαστικά πρόκειται για απορρόφηση) δεν αποτελεί κεραυνό εν αιθρία. Η κυβέρνηση του κ. Σημίτη έχει ήδη αποφασίσει να δώσει τα πάντα στον νεοφιλελευθερισμό και στις επιταγές του. Επί του παρόντος μόνο η Ακρόπολη φαίνεται να μην ιδιωτικοποιείται...

Τα οξύτατα οικονομικά προβλήματα και οι «ανοιχτοί» λογαριασμοί της κυβέρνησης δεν κλείνουν με κοινωνικά ευχολόγια. Αν πρώτος νόμος της αγοράς είναι η αναλγησία, σίγουρα ο δεύτερος δεν είναι η ηθική. Κι αν το καρότο γίνεται ορατό με την πρώτη ματιά, ποιο σκοτάδι μπορεί να κρύψει το μαστίγιο;

Μπήκαμε ήδη, και αρκετά βάνουσα, στην «εποχή Χριστοδουλάκη». Ο πρώτος τη τάξει υπουργός έχει σαφείς πολιτικές στοχεύσεις και τις έχει διατυπώσει με σαφήνεια. Η προαναγγεληθείσα αλ-

λαγή του νόμου περί ιδιωτικοποιήσεων σημαίνει πρωτίστως σκληρότερα εργασιακά μέτρα και μεγαλύτερη «πυγμή» από πλευράς κράτους προς πάσα κατεύθυνση. Αυτό θα πει ότι το ιδιωτικό κεφάλαιο μεν κυβερνά, ενώ το κράτος δρα ως αστυνόμος και ως προσωπάρχης του (του κεφαλαίου) ώστε να πειθαναγκάζονται αποτελεσματικότερα οι εργαζόμενοι. Ιδού η πρώτη επίπτωση: από τους 24.000 περίπου υπαλλήλους της ενωμένης Εθνικής και Alpha Bank οι 6-7 χιλιάδες σύμφωνα με τη γραμμή Χριστοδουλάκη πρέπει να οδεύσουν σε εθελούσια ή αναγκαστική έξοδο. Και είναι νομίζουμε αυτονόητο ποιος θα ελέγχει τον νέο τραπεζικό κολοσσό και τίνος η στρατηγική θα εφαρμόζεται.

Η δεξιά παρενδυσία που αυτοαποκαλείται «εκσυγχρονισμός» επιχειρεί πια να βάλει το τελευταίο λιθαράκι στο οικοδόμημα που ονομάζεται «σοσιαλισμός πασοκικού τύπου». Το περίεργο δε είναι ότι η κυβέρνησή μας «χτίζει» προκαλώντας σεισμούς. Οι όποιοι «σεισμόπληκτοι» ας πρόσεχαν!

Λίγα λόγια τώρα για το φαινόμενο «Χριστοδουλάκης». Η αιφνίδια εξακόντισή του στην κορυφή των δελφίνων μπορεί να συνιστά ένα πρόκριμα από πλευράς Σημίτη και να είναι κάρφος οφθαλμών για τους αντιζήλους του, αλλά μπορεί και να διαβαστεί αλλιώς από τον νηφάλιο παρατηρητή. Κατ' αρχήν ο πρωθυπουργός δεν διανοείται ούτε να

χρήσει διάδοχο ούτε να εγκαταλείψει τον πρωθυπουργικό θώκο του.

Από την άλλη πλευρά δεν διακρίνεται για την φιλαλληλία ή την αλληλεγγύη προς τους συνεπιβάτες του σκάφους που λέγεται «Εξουσία». Άρα η κατακόρυφη άνοδος του Χριστοδουλάκη είναι μεν προϊόν ανάγκης. Κάποιος, διάβολε, πρέπει να εφαρμόσει τη δεξιά πολιτική και να πραγματοποιήσει τις ιδιωτικοποιήσεις που είχε επαγγεληθεί αλλά δεν έκανε ο Γιάννος. Απ' την άλλη ο κ. Σημίτης έχει έτοιμο τον αποδιοπομπαίο τράγο σε περίπτωση που κι αυτή η προσπάθεια ναυαγήσει ή όταν το λαϊκό κύμα οργής ξαναφουντώσει. Ο κ. Χριστοδουλάκης προς το παρόν φαντάζει παντοδύναμος καθώς η μεταστροφή του παλιού αριστερού στον νεόκοπο τεχνοκράτη «πραγματιστή» έχει πλήρως επιτευχθεί. Ως τέτοιος μπορεί να συγχωνεύει τράπεζες, να θύει και ν' απολύει, και να πουλάει ό,τι δεν δικαιούται ούτε θά 'πρεπε να εκποιεί. (Είπαμε: τα πάντα πλην Παρθενώνα.) Όσο όμως κι αν τον ζηλεύουν ή τον φοβούνται σήμερα, ας σκεφθούν ποια θα είναι η θέση του σ' ένα όχι και τόσο απώτερο μέλλον. Ας θυμηθούν απλώς πόσοι και πόσοι «τσάροι» της οικονομίας πέρασαν ντροπιασμένοι και ξεξουμισμένοι στο περιθώριο κι ας αναμείνουν. Βλέπετε όσοι προκαλούν σεισμούς είναι μοιραίο να πέφτουν στα ρήγματα που έχουν ανοίξει...

Τραπεζικός

ΕΤΟΙΜΑΣΤΗΚΑΝ ΑΚΟΜΗ ΔΥΟ ΤΟΜΟΙ ΤΟΥ ANTI (2000)

Α' εξάμηνο 2000

Είναι έτοιμοι και διατίθενται από τα γραφεία του περιοδικού
(Δημοχάρους 60, Αθήνα 115 21)

δυσό ακόμα τόμοι του ANTI που συμπεριλαμβάνουν τα τεύχη
703 έως και 716 (ο 52ος)
και 717 έως και 728 (ο 53ος).

Θα βρείτε επίσης τους τόμους των προηγούμενων ετών
Στους τόμους του περιοδικού ANTI

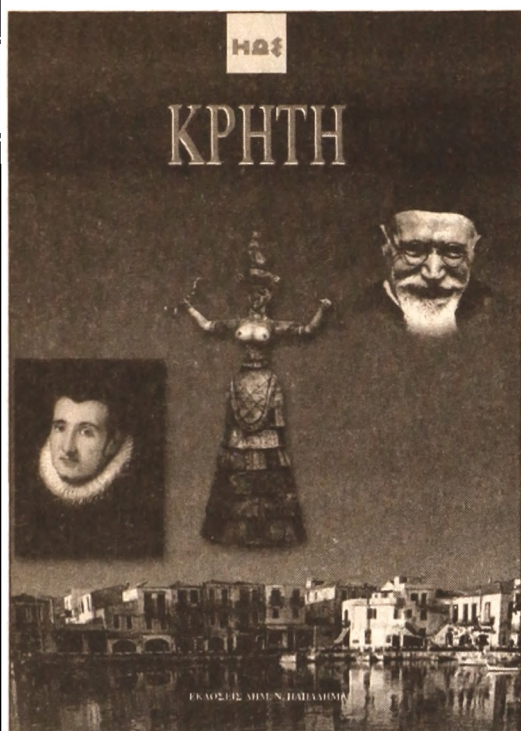
αποτυπώνεται η σύγχρονη ιστορία μας.

Β' εξάμηνο 2000

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΚΡΗΤΗ

Νέα επιμελημένη Έκδοση της «ΗΟΥΣ»

Με εμπειριστατωμένα άρθρα και μελέτες 140 ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών, με επιστολές και αυτόγραφα του Καζαντζάκη και του Βενιζέλου και το εικονογραφημένο χειρόγραφο του Ερωτόκριτου, επανακυκλοφορεί η ΚΡΗΤΗ της ΗΟΥΣ σε ΝΕΑ επιμελημένη έκδοση. Με 556 σελίδες, δεμένο σε σχήμα 4° και 475 εικόνες, 10 χάρτες και 12 γκραβούρες.

**Προσφορά
στη μεγαλόνησο Κρήτη**

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ**
Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

Πακιστάν: Ένα κομβικό κράτος

του Σωτήρη Ντάλη

Οι τρομοκρατικές ενέργειες της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001 στις ΗΠΑ και η στρατιωτική απάντηση της Ουάσιγκτον στους Ταλιμπάν του Αφγανιστάν ανέδειξαν τον κομβικό ρόλο που διαδραματίζει σήμερα το Πακιστάν.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Hasan Askari Rizvi «το Πακιστάν μπορεί να θεωρηθεί για πολλούς λόγους κομβικό κράτος για τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο κύριος λόγος είναι ότι αποτελεί ένα από τα δύο σκέλη ενός σημαντικού από στρατηγική άποψη διδύμου στη διεθνή σκηνή. Όπως η πρώην Ανατολική και Δυτική Γερμανία, η Βόρεια και Νότια Κορέα, η Ρωσία και η Ουκρανία, το Πακιστάν και η «αδελφή» του η Ινδία έχουν την ίδια ηλικία. Επιπλέον, ο πληθυσμός τους αντιπροσωπεύει το ένα πέμπτο του παγκόσμιου πληθυσμού. Ως εκ τούτου, δεν νοείται, απ' την πλευρά της Αμερικής, πολιτική που να εστιάζεται στο Πακιστάν χωρίς μία εξίσου οξυδερκή πολιτική για την Ινδία, και το αντίστροφο».

Με έκταση 804.000 χλμ.² και πληθυσμό 130.000.000 κατοίκους, το Πακιστάν είναι μια από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές στον κόσμο, με ετήσιο ρυθμό αύξησης πληθυσμού από 2,8% έως 3% και θα μπορούσε να εξελιχθεί σε πληθυσμιακή «βόμβα».

Χωρίζεται σε τρεις μεγάλες γεωγραφικές ζώνες των οποίων τα χαρακτηριστικά επηρεάζουν τις πολιτικές και αμυντικές επιλογές της χώρας: στον ορεινό Βορρά· στην κοιλάδα του Ινδού ποταμού· και στο οροπέδιο Μπαλούτσε στα σύνορα με το Ιράν¹. Συνορεύει με δύο πολύ σημαντικές ασιατικές χώρες, την Κίνα και την Ινδία. Με την Κίνα το Πακιστάν διατηρεί καλές σχέσεις και σε γενικές γραμμές η μία χώρα στηρίζει την εξωτερική πολιτική της άλλης. Μάλιστα η Κίνα χρησιμοποιεί ως παράδειγμα τους δεσμούς της με το Πακιστάν για να αποδείξει τη θέλησή της για ανάπτυξη αμφίδρομων ευεργετικών σχέσεων με μη-μαρξιστικά κράτη. Η αναγνώριση αυτή από κινεζικής πλευράς έδωσε ένα επιπλέον αντίβαρο στο Πακιστάν έναντι της Ινδίας και της Ρωσίας, δίνοντας έτσι μεγαλύτερη άνεση στις επόμενες κυβερνήσεις του Ισλαμαμπάντ και κάνοντας πιο έντονη τη δυσπιστία της Ινδίας².

Αντίθετα οι σχέσεις Πακιστάν-Ινδίας είναι ιδιαιτέρως προβληματικές. Στο επίκεντρο αυτών των εχθρικών σχέσεων βρίσκεται το ζήτημα του Κασμίρ που ανέκυψε το 1948 όταν η Ινδία προσάρτησε τα 2/3 του Κασμίρ, ο πληθυσμός του οποίου στην πλειονότητά του είναι μουσουλμανικός. Το ζήτημα αυτό παραμένει ανεπίλυτο δίνοντας αφορμή για νέες συγκρούσεις³.

Το Πακιστάν βρίσκεται επίσης πολύ κοντά και σε άλλες περιοχές οι οποίες είχαν ανέκαθεν ιδιαίτερη σημασία για την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ.

Μια τέτοια περιοχή είναι ο Περσικός Κόλπος και η Μέση Ανατολή, όπου το Πακιστάν, ήδη από τη δεκαετία του 1970, χρησιμοποιώντας με επιτυχία την ισλαμική του ταυτότητα, έχει εγκαθιδρύσει πολιτικούς και οικονομικούς δεσμούς και δεσμούς ασφαλείας, καθώς τα κράτη των περιοχών αυτών είναι μουσουλμανικά. Με την τακτική αυτή κατόρθωσε να ενισχύσει τη διπλωματική του επιρροή⁴.

Όπως υπογραμμίζει εύστοχα ο καθηγητής Rizvi «η ισλαμική ταυτότητα του Πακιστάν έχει μεγάλη σημασία για την κατανόηση των δεσμών ασφαλείας που το συνδέουν με ορισμένα μουσουλμανικά κράτη, μεταξύ των οποίων τα εμιράτα του Κόλπου, η Σαουδική Αραβία, η Ιορδανία, η Λιβύη και η Συρία. Η ανάπτυξη σχέσεων με σκοπό την ασφάλεια στην περιοχή με χώρες όπως η Σαουδική Αραβία και η Ιορδανία ανάγονται στα μέσα της δεκαετίας του '60, όταν υπογράφηκαν διμερή πρωτόκολλα συνεργασίας. Το 1970, το Πακιστάν καλλιέργησε αντίστοιχες σχέσεις και

ια τα συμφέροντα των ΗΠΑ

με άλλα κράτη. Έκτοτε το Πακιστάν έχει προσφέρει βοήθεια σε θέματα ασφαλείας στα περισσότερα κράτη του Κόλπου. Παρείχε εγκαταστάσεις στα εδάφη του για την εκπαίδευση των ενόπλων δυνάμεών τους. Έστειλε στρατιωτικούς σ' αυτές τις χώρες στα πλαίσια αποστολών εκπαίδευσης και βοήθειας και σε ορισμένες περιπτώσεις ανέλαβε ενεργά καθήκοντα για τη διαφύλαξη της ασφάλειας. Τέλος, τους πούλησε και όπλα».

Επιπλέον, γράφει ο καθηγητής Rizvi, το Πακιστάν είχε στενές σχέσεις, από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας του, με το Ιράν και την Τουρκία, δύο μη αραβικά κράτη. Βέβαια, πολλές φορές κατά το πρόσφατο παρελθόν η ισλαμική ιρανική ηγεσία έχει εκφράσει τις ανησυχίες της αφενός για τις σχέσεις του Πακιστάν με τις ΗΠΑ, αφετέρου για τη βοήθεια που το Ισλαμαμπάντ προσέφερε μέχρι πολύ πρόσφατα στους Ταλιμπάν του Αφγανιστάν.

Στη δεκαετία του 1980 ο πόλεμος στο Αφγανιστάν εξασφάλισε στο Πακιστάν την ένταξή του στο δυτικό στρατόπεδο κι επέτρεψε στο Ισλαμαμπάντ να διευρύνει τις συμμαχίες του με το Πεκίνο στο πλαίσιο του σινο-σοβιετικού ανταγωνισμού.

Αντίθετα, η έχθρα του με την Ινδία, με την οποία συγκρούστηκε τρεις φορές -το 1948, το 1965 και το 1971-, φαίνεται να είναι καθοριστική για την πολιτική ασφαλείας του Πακιστάν. Οι σχέσεις του Πακιστάν με την Ινδία, με την οποία έχει σύνορα μήκους 2.250 χιλιομέτρων, «χαρακτηρίζονται από αμοιβαία έλλειψη εμπιστοσύνης και ανταγωνισμό, αν και κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασής τους υπήρξαν διαστήματα σχετικής φιλίας. Το κλίμα αυτό διαμορφώθηκε από πολλούς παράγοντες, οι οποίοι περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων τις διαμάχες της περιόδου πριν από την ανεξαρτησία, τον αντίκτυπο των αρνητικών εξελίξεων της περιόδου μετά την ανεξαρτησία, ιδιαίτερα κατά τον πρώτο καιρό, και την έντονη διάσταση των απόψεών τους σχετικά με τη

διαμόρφωση της τοπικής ισχύος»⁷.

Η αμυντική πολιτική του Πακιστάν στηρίχθηκε στο αίσθημα ότι η χώρα εκτίθεται όλο και περισσότερο στην εχθρική συμπεριφορά της Ινδίας. Για την ανήσυχη κοινωνία του Πακιστάν, η αντίθεση με την Ινδία λειτουργεί ως ενοποιητική δύναμη.

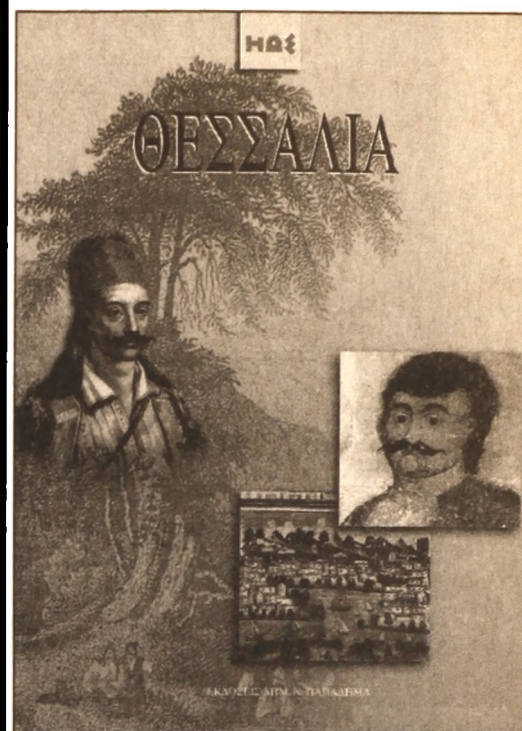
Αυτή την αντίθεση με τη γειτονική Ινδία επικαλούνται πολλές φορές οι πολιτικοί και θρησκευτικοί ηγέτες του Πακιστάν. Υπ' αυτό το πρίσμα το Ισλαμαμπάντ υιοθέτησε δύο στρατηγικές για να αντιμετωπίσει το δίλημμα της ασφάλειας. Αύξησε τις στρατιωτικές δαπάνες και ενίσχυσε τις σχέσεις του με τις γειτονικές χώρες, κυρίως αυτές του μουσουλμανικού κόσμου. Διαμόρφωσε έτσι μια σημαντική θέση στο μουσουλμανικό κόσμο δίνοντας νέα διάσταση στη θεώρησή του ως κομβικού κράτους για τα συμφέροντα των ΗΠΑ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Hasan Askari Rizvi: «Το Πακιστάν», στο συλλογικό έργο των Robert Chase, Paul Kennedy και Emily Hill, *Τα κομβικά κράτη και η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ*, Παπαζήσης, Αθήνα 2001.
2. Βλέπε αναλυτικά «Η Ινδική Υποήπειρος», στον *Ατλαντά Διεθνών Σχέσεων*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σσ. 156-159.
3. Hasan Askari Rizvi, ό.π.,
4. «Ο ινδο-πακιστανικός πόλεμος», στον *Ατλαντά Διεθνών Σχέσεων*, σ. 158.
5. Βλ. Hasan Askari Rizvi, ό.π.
6. Hasan Askari Rizvi, ό.π. Για περισσότερα στοιχεία σ' ότι αφορά στις σχέσεις του Πακιστάν με τις χώρες της περιοχής του Κόλπου και της Μέσης Ανατολής, βλ. Hasan Askari Rizvi, *Pakistan and the Geostrategic Environment: A Study of Foreign Policy*, New York, St Martin's, 1993, σσ. 12, 70-84.
7. Hasan Askari Rizvi, ό.π., υποσημ. 6. Βλέπε επίσης, Sumit Ganguly, *The Origins of War in South Asia: Indo-Pakistan Conflicts since 1947*, Boulder, Westview 1988, και Jean-Luc Racine, «Exister face à l'Inde: Les relations pakistano-indiennes», στο συλλογικό έργο Christophe Jaffrelot (επιμ.), *Le Pakistan*, Fayard, Paris 2000, σσ. 199-234.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Νέα επιμελημένη Έκδοση της «ΗΟΥΣ»

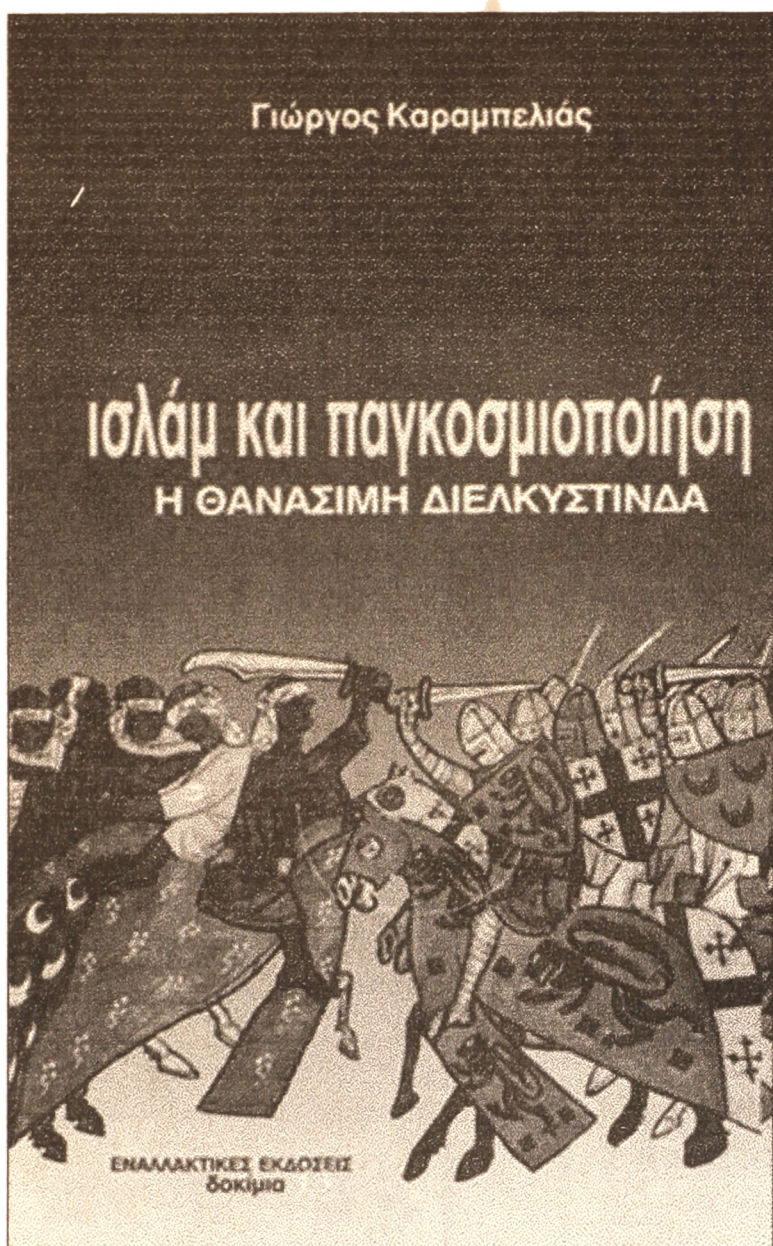
45 συγγραφείς, όπως ο καθηγητής **Νικ. Μητσόπουλος** με 95 σελίδες της μελέτης του «Τα Θεσσαλικά Αμπελάκια» και ο **Β. Σκουβαράς** με 38 σελίδες της μελέτης του «Ιστορία της Μηλιώτικης Σχολής», με τα άρθρα τους προβάλλουν την Ιστορία και τον πολιτισμό της Θεσσαλίας.

Το έργο, δεμένο, αποτελείται από 319 σελίδες σε 4^ο σχήμα με 316 εικόνες, 15 χάρτες και 15 γκραβούρες.

Προσφορά
στη Θεσσαλία

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

Γιώργος Καραμπελιάς

ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

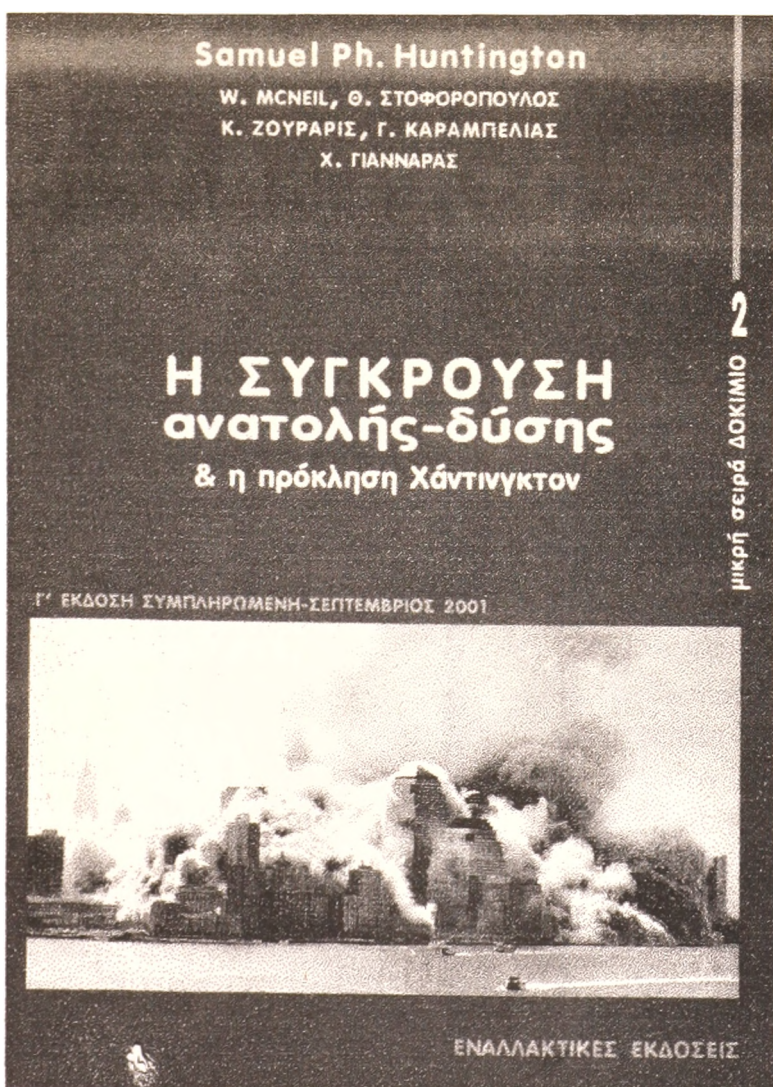
Η ΘΑΝΑΣΙΜΗ ΔΙΕΛΚΥΣΤΙΝΔΑ

σελ. 240, Οκτώβριος 2001.

Πριν προλάβει να χωνευτεί η λογική του τέλους της ιστορίας που ανήγγελλε από τις ΗΠΑ ο *Φουκουγιάμα*, οι εξελίξεις σε "Βορρά" και "Νότο" υπενθύμισαν πως όχι μόνο η ιστορία υπάρχει αλλά και ότι το "ειδύλλιο" που συνόδευσε την κατάρρευση της μιας υπερδύναμης και του Συμφώνου της Βαρσοβίας, φτάνει στο τέλος του: Πόλεμος στον Κόλπο, αιματηρή αποσύνθεση της Γιουγκοσλαβίας και της Σοβιετικής Ένωσης, οικονομική ανάδυση της Νότιας και Ανατολικής Ασίας, κρίση των χρηματιστηρίων, ανάπτυξη του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης, τέλος, το φοβερό κτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001.

...Η *παγκοσμιοποίηση*, προκαλώντας βαθύτατες ανατροπές σε πολιτισμούς και κοινότητες, ανασκάπτοντας παραδοσιακές και μη ταυτότητες, επιβάλλοντας εκ των άνω ένα ενιαίο κοινωνικό και πολιτισμικό μοντέλο, οδηγεί –ιδιαίτερα σε πολιτισμικά πρότυπα εξόχως παραδοσιοκεντρικά όπως το Ισλάμ– σε αντιδράσεις που πλήττουν *καίρια* την ίδια την αναπαραγωγή της.

...Αν και ο ισλαμισμός ως πολιτικο-κοινωνική θεωρία αποτελεί μια από τις σημαντικότερες απόπειρες απάντησης στην περιθωριοποίηση του Τρίτου Κόσμου, εντούτοις, ακόμα και στις πιο ριζοσπαστικές εκδοχές του, δεσμεύεται από τον θρησκευτικό χαρακτήρα των κυρίαρχων δοξασιών, αυτοϋπονομεύει το απελευθερωτικό του περιεχόμενο και υπ' αυτή την έννοια μπορεί να χαρακτηριστεί μάλλον ως *κίνημα αντίστασης* και όχι ως *απελευθερωτικό κίνημα*.

Samuel Ph. Huntington

W. McNeil, Θ. Στοφορόπουλος, Κ. Ζουράρις, Γ. Καραμπελιάς,
Χ. Γιανναράς

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗΣ-ΔΥΣΗΣ

ΚΑΙ Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΧΑΝΤΙΝΓΚΤΟΝ

σελ. 176, Γ' έκδοση συμπληρωμένη, Σεπτέμβριος 2001.

Ένα βιβλίο-παρέμβαση στη συζήτηση για τη "σύγκρουση των πολιτισμών", η οποία, σύμφωνα τον Σάμιουελ Χάντινγκτον, θα καθορίσει τις πολιτικές εξελίξεις του 21ου αιώνα.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου αποτελείται από την εισαγωγή του Γιώργου Καραμπελιά στην οποία αναλύεται το πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσονται οι ιδέες του Χάντινγκτον, όπως με δραματικό τρόπο επιβεβαιώθηκαν με την επίθεση στο World Trade Center και στο Πεντάγωνο.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει δύο βασικά κείμενα του Χάντινγκτον, που συνοψίζουν την άποψή του σύμφωνα με την οποία η Δύση θα πρέπει να οργανωθεί ως "φρούριο" απορρίπτοντας τη φενακή της παγκοσμιοποίησης. Το σχήμα του είναι το εξής: συγκρότηση του κόσμου σε καθορισμένες ζώνες επιρροής, με τη Δύση ως τον κυρίαρχο επιδιαιτητή του παιχνιδιού και εκκαθάριση του εσωτερικού μετώπου από στοιχεία "ξένων" πολιτισμικών χώρων.

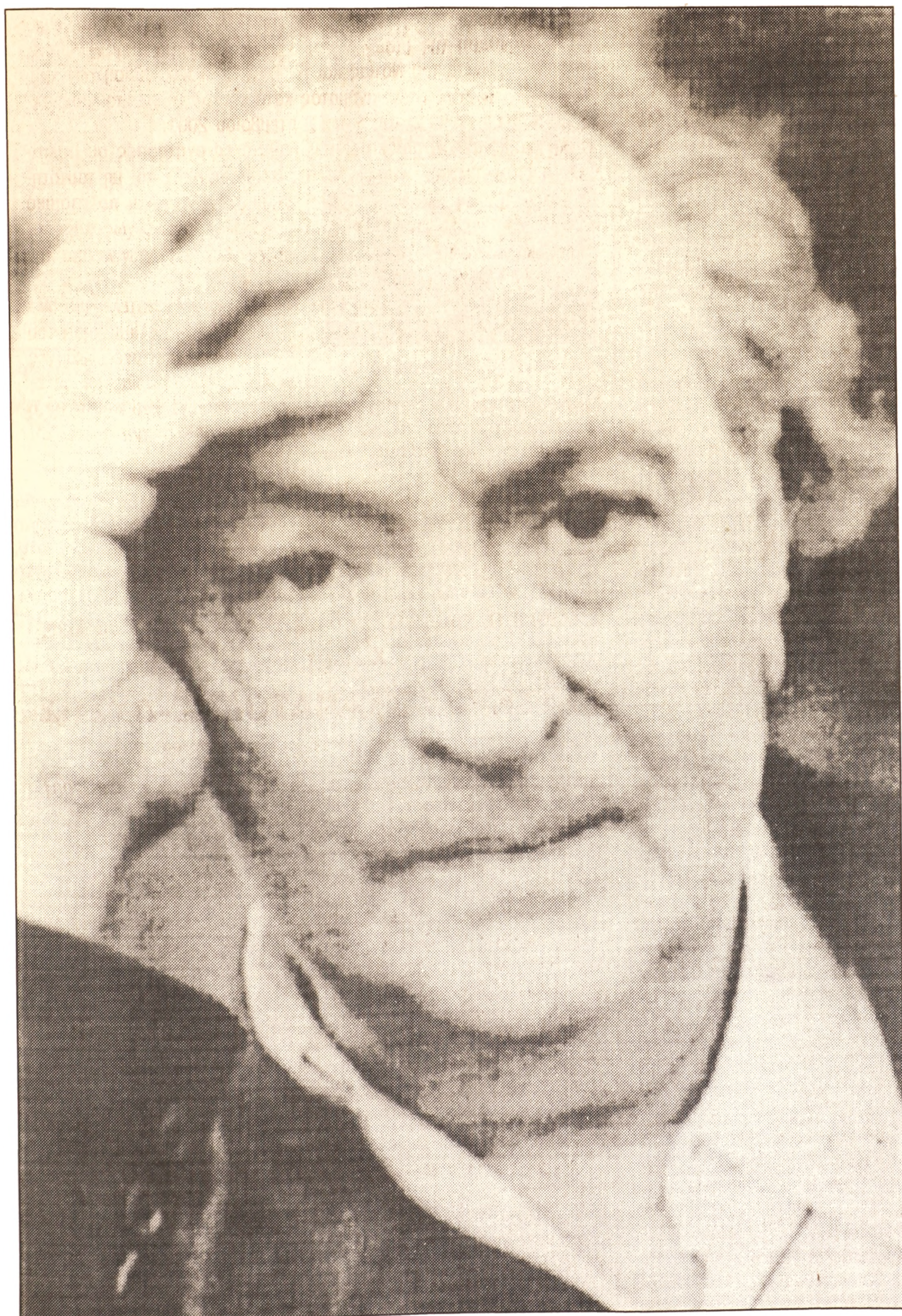
Το τρίτο και τελευταίο μέρος είναι στην ουσία μία κριτική ανάλυση των ιδεών του Χάντινγκτον από τον επίτιμο καθηγητή του Πανεπιστημίου του Σικάγο, Γουίλιαμ Μακ Νηλ, ενώ από ελληνικής πλευράς επιχειρούν να απαντήσουν στην "πρόκληση Χάντινγκτον" οι Χρήστος Γιανναράς, Κώστας Ζουράρις και Θέμος Στοφορόπουλος.

Άγγελος Σικελιανός: 1884-1951

Ἄσ' τὴν ἀνίδεη καὶ χοντροκομμένη
γενιὰ στοὺς στοχασμούς της, πού 'ναι ψέμα
καὶ πού 'ν' ἐρείπιο, καὶ βυθίσου ἀκέριος
στ' ἄναρχο ρίγος πὺν χυμάει στὸ νοῦ Σου,

ἀπ' ὅπου δὲν ἀνάτειλαν ἀκόμα
τῆς δημιουργίας τὰ πείσματα, νὰ λάμψει
στὸ κορμὶ καὶ στὸ νοῦ Σου ἡ τέλεια λάμψη
τῆς Σκέψης καὶ τὸ τέλειο Γεννηθήτω.

Στις 19 Ιουνίου συμπληρώθηκαν 50 χρόνια από τον θάνατο του Άγγελου Σικελιανού. Εμπειρικός, Παπαδιαμάντης, Ξενόπουλος, Σικελιανός... Η χρονιά που φεύγει σημαδεύεται από επετείους που δίνουν την αφορμή να στραφούμε και πάλι σε κάποιες κορυφαίες μορφές των ελληνικών γραμμάτων. Το *Αντί*, τιμώντας τη μνήμη και το έργο του, αφιερώνει το τεύχος αυτό στον Άγγελο Σικελιανό. Στις σελίδες που ακολουθούν, δημοσιεύουμε μια σειρά μελετών που επιχειρούν να φωτίσουν κάποιες πτυχές του έργου και των δραστηριοτήτων του Σικελιανού και να αναδείξουν τα οράματα και τις αναζητήσεις του. Την επιμέλεια του αφιερώματος είχε η **Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια**.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ 1884-1951

Χ Ρ Ο Ν Ο Λ Ο Γ Ι Ο

Πέμπτη 15/3/1884 (π.η.)

Γέννηση του Άγγελου Σικελιανού στη Λευκάδα. Είναι το έβδομο και τελευταίο παιδί του λόγιου καθηγητή της γαλλικής και ιταλικής γλώσσας Ιωάννη Σικελιανού (1831-1910) και της αρσακειάδας Χαρίκλειας Στεφανίτση (1847-1926). Αδέλφια του: 1) Έκτωρ (1873-1919), σύζυγος της Αθηνάς Πεντάκη· 2) Μενέλαος (1874-;), 3) Ελένη (1880-1960), σύζυγος του ποιητή Σπήλιου Πασαγιάννη, τον οποίον αργότερα διαζεύχθηκε· 4) Πηνελόπη (1882-1917), σύζυγος του Raymond Duncan, αδελφού της Isadora. Απόκτησαν ένα γιο, τον Μενάλκα (1905-;). 5) Άγγε-

Μαθητής του Δημοτικού.

λος (1877-1884). 6) Διονύσιος (-1884). Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της χαρακτηριστικής του ποιητικής διαδραμάτισε η «θεία-Μαρία», η παραμύθια του.

1885-1890

Μεγαλώνει μέσα στη λευκαδική φύση και την πνευματικότητα της οικογένειάς του. Από την παιδική του ακόμη ηλικία γνωρίζει ότι η φύτρα του κρατάει από το μέρος του πατέρα του από τον Άγιο Διονύσιο [Σιγούρο, 1547-1622] και ότι από το μέρος της μάνας του συγγενεύει με τον Βαλαωρίτη. Ίσως αυτό να του δημιουργεί ένα συναίσθημα «διαδοχής».

1895

Τελειώνει το δημοτικό σχο-

λείο. Εγγράφεται στη β' τάξη του Ελληνικού.

1896

Τελειώνει το Ελληνικό. Εγγράφεται στο τετρατάξιο Γυμνάσιο της Λευκάδας.

1896-1900

Εφηβικές ανησυχίες που εκδηλώνονται με στίχους άτεχνους και με εγγραφές σε λευκώματα της εποχής. Τελειώνει το Γυμνάσιο τον Σεπτέμβριο του 1900, οπότε έρχεται στην Αθήνα και εγγράφεται στη Νομική Σχολή. Αυτή υπήρξε και η μοναδική του σχέση με τη συγκεκριμένη επιστήμη.

1901, 27 Φεβρουαρίου

Στην «ιεράν κόγχην», του θεάτρου του Διονύσου, ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος (1867-1911) ανεβασμένος σε μια σπασμένη κολόνα διαβάζει τη ντανουντσιακού ύφους εισήγηση-πρακτικό της ίδρυσης της «Νέας Σκηνής» (1901-1905) σε οκτώ «επίλεκτους» ακροατές του: Κωστή Παλαμά, Γιάννη Βλαχογιάννη, Δημήτριο Κακλαμάνο, Δημήτρη Καμπούρογλου, Παύλο Νιρβάνα, Λάμπρο Πορφύρα, Γεώργιο Στρατήγη και Γρηγόριο Ξερόπουλο, οι οποίοι και την υπέγραψαν. Στις 22 Νοεμβρίου γίνεται η επίσημη έναρξη των παραστάσεων της «Νέας Σκηνής» στο θέατρο «Βαριετέ» με την Άλκηστιν του Ευριπίδη. «Μύστης» ήδη, ο Σικελιανός λαβαίνει μέρος στον χορό των πρεσβυτών, ενώ η αδελφή του Ελένη Πασαγιάννη κρατά τον ρόλο της θεράπαινας. Στις 4 Δεκεμβρίου η «Νέα Σκηνή», πάλι στο «Βαριετέ», ανεβάζει την *Αγριόπαπια* του Ibsen. Ο Σικελιανός παριστάνει «έναν άλλο κύριο». Στις 20 Δεκεμβρίου ανέβηκε η *Λοκαντιέρα* του Γκολντόνι. Λοκαντιέρα η Ελένη Πασαγιάννη, Κόντε Ροδαυγίτης ο Άγγελος Σικελιανός.

1902

Τον Μάρτη δημοσιεύει στο περιοδικό *Διώνυσος* (1901-1902) τρία ποιήματα με τον τίτλο

«Ballades». Δυσανεστέεται όμως γιατί τα ποιήματά του δημοσιεύτηκαν «κάτωθι της προκηρύξεως ενός ποιητικού

Ο Άγγελος δεκαοχτώ χρονών.

διαγωνισμού». Τον Σεπτέμβριο δημοσιεύεται στο περιοδικό *Παναθήναια* το ποίημά του «Ars minimi».

1903-1905

Τον Ιούλιο (1903) παίζει στο έργο του H. Becque *Σύρτα-Φέρτα* (*La navette*) και τον Αύγουστο στην κωμωδία του A. Bilhaud *Η τελευταία απ' όλες*. Δημοσιεύει μια σειρά ποιημάτων στα περιοδικά *Ο Νουμάς*, *Παναθήναια*, *Η Μούσα*, *Ζωή*, *Ακρίτας*. Το καλοκαίρι του 1905 ταξιδεύει με τους Πασαγιάννηδες (τα αδέλφια Κώστα, Σπήλιο και Φαλίτσα - «Φαλιώ») στον Ταϋγετο, στο δάσος της Βασιλικής, όπου έμειναν σαράντα ημέρες «μέσα σε μια καλύβα πλεγμένη από κλαδιά ελάτων». Τον Οκτώβριο του 1905 δημοσιεύει στον *Νουμά* το ποίημα «Ο Ξένος» που «Αφιερώνεται στον Σπήλιο Πασαγιάννη που ευρίσκεται στην Κέρκυρα». Ο Φ. Γιοφύλλης τον θέλει να διαβάσει ποιήματα (παρέα με τον Σ. Σκίπη) στο καφενείο «Νέον Κέντρον» (Χαυτεία).

1906

Στο σπίτι της Isadora Duncan στον Κοπανά (Βύρωνας) στους πρόποδες του Υμηττού γνωρίζει τον Αύγουστο την Evelina Courtland Palmer

(1874-1952), που είχε έρθει στην Ελλάδα παρέα με την αδερφή του Πηνελόπη και τον Raymond Duncan από το Πα-

Η Εύα Πάλμερ.

ρίσι (Neuilly), με σκοπό να τον συναντήσει.

1907

Την άνοιξη βρίσκεται στην Αίγυπτο, στη λυβική έρημο όπου, κατά τα λεγόμενά του, έγραψε τον *Αλαφροϊσκιωτο* μέσα σε μια βδομάδα. Το καλοκαίρι γράφει τις «Ραψωδίες του Ιόνιου». Φεύγουν με την Εύα για τις ΗΠΑ, αφού διέμειναν για λίγο στο Παρίσι. Παντρεύονται κατά το προτεσταντικό δόγμα στις 9/9/1907, στο Bar Harbor, Maine, στο σπίτι

Μετά την επιστροφή από τη Λιβύη.

Η μητέρα του ποιητή Χαρίκλεια με τον εγγονό της Γλαύκο.

του δεύτερου συζύγου της μητέρας της Εύας, του γιατρού Robert Abbe. Επιστρέφουν στη Λευκάδα αλλά στο τέλος του έτους: «Ο Άγγελος λείπει σχεδόν δύο βδομάδες σε κάποια άγρια χώρα [:]» γράφει η Εύα στη Natalie Barney.

1908

Στην εφημερίδα *Αστραπή* δημοσιεύεται ανταπόκρισή του με τίτλο «Ο Κάιζερ εις την Λευκάδα». Ίσως να είναι το πρώτο πεζό κείμενο που δημοσίευσε

Το ζεύγος Σικελιανού το 1909.

και που περιγράφει την εντύπωση που δημιούργησε στους ντόπιους η διέλευση του Κάιζερ από τα νερά της Λευκάδας.

1909

Συνεχίζεται η προώθηση του *Αλαφροϊσκιωτο*. Στην αίθουσα του περιοδικού *Ο Παν* (Σταδίου 35), που εξέδιδε ο Α. Καμπάνης, ο Σικελιανός έδωσε τρεις διαλέξεις. Στις 12/2 «Κήρυγμα Ηρωισμού», 19/2 «Παν ο Μέγας», 7/3 «Ο Ομηρικός Οδυσσεύς». Στις 18/2 ο Α. Κα-

μπάνης μιλάει για τον *Αλαφροϊσκιωτο*, ο οποίος στις 12[:]/3 κυκλοφορεί. Έκδοση προκλητική, «μεσαιωνική», μοιράστηκε δωρεάν. Ακολούθησαν παραληρηματικές κριτικές αλλά και «σαχλολογήματα ηλιθίων». Προς απάντηση των τελευταίων δημοσιεύει την «Ωδή Αποχαιρετισμού» στον *Νουμά* (39/3). Πηγαινοέρχεται Αθήνα-Λευκάδα. Στις 27 Μαρτίου γεννιέται ο γιος του Γλαύκος στην Αθήνα. (Πεθαίνει το 1994 στις ΗΠΑ.)

1910

Τον Ιανουάριο δημοσιεύεται στην εφημερίδα της Πάτρας *Το Σέλας* άρθρο σε συνέχειες για το έργο του *Δ'Αννουνζιο* *Ίσως να Ίσως όχι* (*Forse che si - Forse che no*), καθώς επίσης και για τον «επαναστάτη αξιωματικό του ναυτικού» Κ. Τυπάλδο. Όλο το 1910 δημοσιεύει δύο ποιήματα. Ιδρύεται ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος». Από τα πρώτα μέλη κι ο Σικελιανός. Τον Οκτώβρη βρίσκεται στη Ρώμη όπου πληροφορείται τον θάνατο του πατέρα του.

1911

Οι Σικελιανοί στο Παρίσι. Παίζουν στο θέατρο Châtelet και κατόπιν στο Trocadero την *Ηλέκτρα* του Σοφοκλή στο πρωτότυπο. Η διανομή: Ηλέκτρα η Πηνελόπη Σικελιανού-Duncan, Κλυταιμνήστρα η Ελένη Σικελιανού, Χρυσόθεμις η Εύα Σικελιανού, Αίγισθος ο Raymon Duncan, Ορέστης ο Δ. Δεβάρης.

1912

Ξανά στη Ρώμη και το Παρίσι όπου επισκέπτεται τον Rodin στο σπίτι-εργαστήριό του. Από το Παρίσι στέλνει στο περιοδικό *Γράμματα* της Αλεξάνδρειας κείμενο με τίτλο «Ομιλίες μου με τον Rodin». Τον Ιούνιο στην Ολυμπία γράφει τη «Συνέχεια της Ομιλίας μου με τον Rodin και αισθητικά σημειώματα». Επιστρατεύεται στον Α' Βαλκανικό Πόλεμο. Στο τέλος του έτους βρίσκεται στο Μεσολόγγι.

1913

Από τον Ιανουάριο ως τον Νοέμβρη υπηρετεί στην Αθήνα. Στέλνει στα *Γράμματα* της Αλεξάνδρειας τη συνέχεια του

κειμένου του για τον Rodin. Όλο το 1913 δημοσιεύει μια σειρά ποιημάτων, όπως και το περασμένο έτος, επικαιρικών. Εκτός από το «Πορτραίτο του Μαβίλη», αναδημοσιεύονται όλα στα *Γράμματα*. Στα τέλη του χρόνου βρίσκεται στην Ολυμπία. Ο Γ.Π. Σαββίδης δημοσίευσε (1966) το αθησαύριστο ποίημα «Για τη Στέψη» που δημοσιεύτηκε στην εφ. *Εφημερίς* στις 8/3, μέρα της ενθρόνισης του Κωνσταντίνου.

1914

Περιπλανιέται στην Ελλάδα. Δουλεύει τις *Συνειδήσεις*, δημοσιεύει μια σειρά από ποιήματα στα *Γράμματα* της Αλεξάνδρειας, όπως τον «Παντάρκη» κ.ά., και στη *Νέα Ζωή* της Αλεξάνδρειας. Για δεύτερη φορά πετάει με αεροπλάνο

Το σπίτι όπου μεγάλωσε ο Σικελιανός στη Λευκάδα.

πάνω από την Αττική. Την πρώτη φορά πέταξε στη Ρώμη το 1911 κι εντυπωσιασμένος έγραψε το σονέτο «Πετώντας», που δημοσιεύεται τώρα στη *Νέα Ζωή*. Στις 11/11 γνω-

Το 1914 στη Ρώμη.

ρίζεται με τον Ν. Καζαντζάκη στα Γραφεία του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» στην Αθήνα. Κατά την κλασική πλέον ρήση του Π. Πρεβελάκη «αναγνωρίζονται αμέσως αδερφοί». Στις 14/11 ξεκινούν για ένα ταξίδι στο Άγιο Όρος. Από το ταξίδι τους κρατούν και οι δύο ημερολόγιο.

1915

Με ορμητήριο το σπίτι του στη Συκιά Κορινθίας η περιπλάνηση συνεχίζεται παρέα με τον Καζαντζάκη. Τον Μάρτη βρίσκονται στη Σπάρτη από όπου, καθώς ο διχασμός Βενιζέλου-Κωνσταντίνου είναι πλέον γεγονός, αποστέλλουν τηλεγραφικώς «ευλαβή χαιρετισμόν» στον Βενιζέλο. Από τον *Πρόλογο στη Ζωή* τυπώνονται και κυκλοφορούν *Η Συνείδηση της Γης μου* και *Η Συνείδηση της Φυλής μου*. Λίγα βιβλία, έκδοση δερματόδετη πολυτελής, σχήμα μικρό, εκτός εμπορίου. Στα *Γράμματα* δημοσιεύονταν ποιήματα (Ιούλιος) που ο Σικελιανός είχε στείλει την προηγούμενη χρονιά, όπως και το κείμενο της διάλεξης (24/4) που έδωσε ο Π. Περίδης στο εντευκτήριο του περιοδικού. Σύμφωνα με μαρτυρία του Αρ. Καμπάνη έχει ήδη αρχίσει τον *Ασκληπιό*.

1916

Συνεχίζει να δουλεύει τον *Ασκληπιό*, «drame mystique» κατά μαρτυρία της Εύας. Αρχίζει επίσης το ποίημα *Μήτηρ Θεού*. Οι περιπλανήσεις του συνεχίζονται. Κυκλοφορεί ο τρίτος τόμος του *Προλόγου στη Ζωή*, *Η Συνείδηση της Γυναίκας*. Δημοσιεύει τον Δεκέμβριο στην Ακρόπολη το ποίημα «Για το Βασιλιά» και «Της πείνας το καμίνι» (από αφορμή την πείνα εξαιτίας του αποκλεισμού του «Κράτους των Αθηνών» από τους συμμάχους).

1917

Τον Ιανουάριο στην Κηφισιά. Δημοσιεύει «Της Κόπρου το ψωμί». Τον Φλεβάρη βρίσκεται στον Όσιο Λουκά όπου αργότερα τον συναντά ο Ίων Δραγούμης. Δημοσιεύονται στο περ. *Λόγος* τα τρία πρώτα μέρη της *Μητέρας Θεού*. Τον Μάη φεύγει με τον Καζαντζά-

κη για την Πραστοβά της Μάνης, όπου ο Καζαντζάκης θέλει να «αξιοποιήσει» ένα λιγνιτωρυχείο. Αρχιεργάτης ο Γεώργιος Ζορμπάς, ο κατοπινός «Αλέξης». Γράφει το ποίημα «Ο χαιρετισμός» [χρον. «Νύχτα 1 Ιουνίου 1917. Μάνη»] για τον Κωνσταντίνο που φεύγει εξόριστος. Τυπώνεται *Η Συνείδηση της Πίστης*. Συγκλονισμένος από τον θάνατο του Rodin, γράφει στη Συκιά κείμενο για να δημοσιευτεί στα *Γράμματα* της Αλεξάνδρειας.

1918

Στο περ. *Λόγος* τυπώνεται το τέταρτο άσμα της σύνθεσης *Μήτηρ Θεού*. Τον Απρίλιο αρχίζει να τυπώνεται «Το Ποίημα» [= «Πάσχα των Ελλήνων»]. Η έκδοση σταματάει. Τον Ιούλιο δημοσιεύεται στα *Γράμματα* το κείμενό του «Αύγουστος Ροντέν». Επίσης το ποίημα «Αφροδίτη - Ουρανία». Δεν υπήρξε περαιτέρω συνεργασία με τα *Γράμματα* της Αλεξάνδρειας.

1919

Εκδρομές με τον Καζαντζάκη. Δημοσιεύεται στον *Λόγο* το πέμπτο άσμα της *Μητέρας Θεού*. Τυπώνεται το κείμενό του για τον Περικλή Γιαννόπουλο· κι αυτό εκτός εμπορίου. Πρώτη δημοσίευση αποσπάσματος από τον *Ασκληπιό* στη *Λύρα* με εισαγωγικό σημείωμα. Στο περιοδικό *Οι Νέοι* δημοσιεύουν αποσπάσματα από το «Πάσχα των Ελλήνων». Μια σειρά από ποιήματα δημοσιεύονται στη *Λύρα*. Ανάμεσά τους ο «Χαιρετισμός στον Νίκο Καζαντζάκη». Τον Οκτώβρη βρίσκεται στη Μονή του Προφήτη Ηλία στην Άμφισσα. Αρχίζει να κάνει λόγο για την κατοπινή Δελφική του Ιδέα.

1920

Οι μετακινήσεις του έτους: Συκιά - Μονή Αγίου Σεραφείμ - Συκιά - Απάνω Αγόριανη. Στο περ. *Οι Νέοι* δημοσιεύονται μέρη από το «Πάσχα των Ελλήνων». Οι εκδότες του περιοδικού παίρνουν εν αγνοία του Σικελιανού την πρωτοβουλία να εκδώσουν ανθολόγιο ποιημάτων του με τίτλο *Στίχοι*. Η έκδοση έχει τα χάλια της, ο ποιητής δυσανεστέται, τα βιβλία δεν κυκλοφορούν. Παρά τη δυσανεστέα του όμως τα αποθη-

κευμένα στο σπίτι του πουλήθηκαν, για λόγους επιβίωσης, στην Κατοχή. Για την επάνοδο του Κωνσταντίνου τον Νοέμβρη δημοσίευσε στο τεύχος *Στου Βασιλιά το Γυρισμό* τα ποιήματα «Ο Χαιρετισμός» και «Το μαρτύριο του Όσιου Σεραφείμ στον Ελικώνα».

1921

Στις 2 Απριλίου επιβιβάζεται σε ιταλικό πλοίο με προορισμό τους Αγίους Τόπους. Φτάνει στην Ιερουσαλήμ στις 7/4. Μέχρι τις 26/4 (π.η.) επισκέπτεται όλους τους τόπους όπου βάδιζε και δίδαξε ο Χριστός και βίωσε το Πάθος του. Από το ταξίδι κράτησε *Ημερολόγιο*. Κινείται μεταξύ Συκιάς - Δελφών και ονειρεύεται ένα «κοσμικό μοναστήρι», που θά 'χε πρότυπη σχολή και ινστιτούτο, μαζί με τη δημιουργία μεγάλου περιοδικού, σχολιάζει ο Φ. Γιοφύλλης. Γράφει το πρώτο μέρος πεζής τριλογίας που ήθελε να εκδώσει υπό τον τίτλο «Δελφικός Λόγος», τον «Λόγο Σπερματικό». Στο βιβλίο του Hubert Pernot *La Grèce Actuelle dans ses roëtes*, Garnier, Paris 1921, μεταφρασμένα δύο ποιήματά του [«Δέηση» - «Prière», «Προσευχή για τα Γιάννενα» - «Prièrour Janina»].

1922

Περιηγήσεις σε Πελοπόννησο - Αττική με τον Ν. Καζαντζάκη. Τον Μάρτη κυκλοφορεί το *Ανοιχτό Υπόμνημα στη Μεγαλειότητά του*, στο οποίο παίρνει ολοφάνερα το μέρος του Κωνσταντίνου και τον συμβουλεύει να δώσει τα χέρια με τους Τούρκους. Ο Γιοφύλλης επιχειρεί την έκδοση *Ανθολογία των νέων ποιητών μας* (1900-1920) [από τον Σικελιανό ως τον Δρίβα]. Από τον Μάη μέχρι τον Αύγουστο εκδρομές πάλι: Συκιά - Ζεμενό - Κυκλάδες με τον Γ. Μπούρλο (ηθοποιό που υποδύθηκε στις Δελφικές Γιορτές τον Προμηθέα Δεσμώτη). Στην Άνω Αγόριανη Παρνασσού μαθαίνει τα νέα για τη Μικρασιατική Καταστροφή. «Κλείνεται στο δωμάτιό του και κλαίει», γράφει ο Μπούρλος. Συνθέτει τον «Όρκο των Κοινοτήτων στη Μάνα Ελλάδα».

1923

Στη *Νέα Πολιτική* δημοσιεύε-

ται απάντησή του σε «Έρευνα επί της Βαλκανικής προσεγγίσεως» και οι «Ομιλίες μου στους αρίστους». Πρόκειται μάλλον για τις πρώτες εισηγήσεις μιας προγραμματισμένης σειράς που δεν πραγματοποιήθηκε. Η Δελφική Ιδέα αρχίζει να σχηματοποιείται σιγά-σιγά και ήδη από τον Μάρτη με ομιλία του Κλ. Παράσχου να χτίζεται η εικόνα του Σικελιανού.

1924

Επιχειρεί ταξίδι στη Σοβιετική Ένωση μέσω Γερμανίας, όπου πηγαίνει με την Εύα, η οποία στο Öttingen είχε παραγγείλει το «Enion Panarmonion» (είδος κλειδοκυμβάλου, έμπνευση του Κ. Ψάχου για την απόδοση της βυζαντινής μουσικής). Το ταξίδι δεν πραγματοποιήθηκε. Το καλοκαίρι φιλοξενεί τον Μητρόπουλο στη Συκιά. Πηγαινοέρχεται από τη Συκιά στους Δελφούς με μια παρένθεση (1-17/12) στην Ολυμπία.

1925

Μένει μόνιμα στους Δελφούς. Τον Απρίλιο προσφωνεί ελβετούς εκδρομείς. Καλεί «από την Αθήνα, Μαρούσι και Κηφισιά 100 περίπου μέλη της πνευματικής και διαλεκτικής κοινωνίας να έρθουν στους Δελφούς» όπου τους αναπτύσσει το «δελφικό του πρόγραμμα» (1-3/5). Τον Ιούνιο απαγγέλλει την «Ωδή στον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη» στη Λευκάδα στις γιορτές για τα εκατό χρόνια από τη γέννηση του βάρδου της Μαδουρής.

1926

Τον Φλεβάρη πεθαίνει η μητέρα του. Θάπτεται στους Δελφούς. Μεγάλη κινητικότητα των Σικελιανών και των περί αυτών. Η Εύα ασκεί τον χορό για τη διδασκαλία του Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου, φροντίζει για τη μουσική, υφαίνει τα ρούχα. Ο Σικελιανός γράφει άρθρα στο *Ελεύθερον Βήμα* προσπαθώντας να εξηγήσει τα κίνητρά του για τη δελφική προσπάθεια, γράφει ατελείωτα γράμματα σε ξένους διανοούμενους, ασχολείται με τις προσκλήσεις. Τυπώνεται σε μεγάλο σχήμα *Η Αφιέρωση* του «Δελφικού Λόγου».

1927

Στις 9-10 Μαΐου οι «Δελφικές Γιορτές» που εκτός από την παράσταση του Προμηθέα περιλαμβάνουν αθλητικούς αγώνες, έκθεση λαϊκής χειροτεχνίας λαμπαδηδρομίες κ.λπ. Η επιτυχία υπήρξε πρωτοφανής. Ο ποιητής μετά την παράσταση του Προμηθέα (9/5) εκφωνεί εμπνευσμένο λόγο στα γαλλικά, που δημοσιεύτηκε στο περ. *Idéal et réalité* υπό τον τίτλο «Paroles Delphiques» και πρόλογο του Mario Meunier. Την τρίτη μέρα, που ο Προμηθέας επαναλήφθηκε για τους ντόπιους, ο ποιητής με λίγα εμπνευσμένα λόγια τούς κάλεσε να ορκιστούν τον μεγάλο ορφικό όρκο. Στις 29/5 μιλάει στον Πειραιά για τις «Γενικές γραμμές της Δελφικής Προσπάθειας». Τον Σεπτέμβρη η Εύα πηγαίνει στις ΗΠΑ για να προωθήσει τη Δελφική Ιδέα και το έργο του Άγγελου.

Στο νηράκι Μαδουρή απαγγέλλει τον *Αστράπογιαννο* του Βαλαωρίτη, παρουσία του Παλαμά και του μετέπειτα Πατριάρχη Αθηνών.

1928

Μένει στους Δελφούς με μικρές διακοπές. Στον Πύργο της Ηλείας μιλάει για «Τα αετώματα της Ολυμπίας». Στέλνει από τους Δελφούς να τυπωθεί ο «Λόγος Σπερματικός» και παίρνει τα πρώτα δοκίμια. Στις ΗΠΑ η Alma Reed έχει μεταφράσει την *Αφιέρωση* του «Δελφικού Λόγου». Στις 4/11 φεύγει για το Παρίσι όπου συναντά την Εύα και όπου προσπαθεί να συνεργαστεί με ορισμένους γάλλους διανοούμενους για την προετοιμασία των [Δελφικών] εορτών [του 1930]. Απογοητεύεται πλήρως από την σχεδόν εχθρική στάση που κράτησε απέναντί του ο Ed. Schuré, με τον οποίον όμως είχε μέχρι τότε διατηρήσει μια πολύ ενδιαφέρουσα αλληλογραφία.

1929

Στις 25/3 ο Σίμος Μενάρδος εκφωνεί λόγο στη συνεδρία της Ακαδημίας, για τη βράβευση του έργου του ζεύγους Σικελιανού. Είχε εισηγηθεί ο Κ. Παλαμάς. Το περ. *Ιόνιος Ανθολογία* (Μαρτ.-Απρίλ.) ρίχνει την ιδέα να προταθεί ο Σικελιανός για το βραβείο Nobel. Στα μέσα του Αυγούστου τον επισκέπτεται στους Δελφούς ο Ed. Herriot (γάλλος πολιτικός, συγγραφέας, πρωθυπουργός) παρέα με τον Σεφέρη. Στις 22/8 ο ποιητής γράφει το άρθρο «Λίγες Φιλολογικές κουβέντες μου με τον Ερριό» που δημοσιεύεται στην εφ. *Πρωία* (25/8). Στην ίδια εφ. δημοσιεύεται προς τα τέλη του Οκτώβρη το κείμενό του «Το

Δωρικό Πανεπιστήμιο των Δελφών [προσχέδιο]».

1930

Στο περ. *Πρωτοπορία* δημοσιεύτηκε ο «Σπερματικός Λόγος» με τίτλο «Ένα παλιό μου ορφικό προανάκρουσμα για τους Δελφούς» [χρονολόγηση: 1921]. Μιλάει στην Αρχαιολογική Εταιρεία τον Γενάρη για τον προορισμό της «Κοινότητας». Τον Μάη (1-3, 6-8, 11-13) επαναλαμβάνονται οι Δελφικές Γιορτές, κατά τις οποίες, εκτός από τον *Προμηθέα Δεσμώτη* που διδασκόταν την πρώτη κάθε τριήμερου, ανέβηκαν και οι *Ικέτιδες* του Αισχύλου. Πλήρης οικονομική κατάρρευση των Σικελιανών. Τον Οκτώβριο συνέρχεται στην Αθήνα η Α' Βαλκανική Συνδιάσκεψη. Σκοπός: «η προσέγγισης των βαλκανικών κρατών, και, τελικώς, η πραγματοποίησης της ενώσεως αυτών, της Ελλάδος τουτέστι, της Αλβανίας, της Βουλγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Ρουμανίας και της Τουρκίας». Στις 12 Οκτωβρίου οι σύνεδροι εκδράμουν στους Δελφούς. Ο Σικελιανός δράττεται της ευκαιρίας και από το «καταφύγιό του» της Ελευσίνας πηγαίνει στους Δελφούς και απευθύνει στους εκδρομείς «Λίγα λόγια στα μέλη της Βαλκανικής Συνδιάσκεψης» στα γαλλικά.

1931

Μιλάει στον Παρνασσό (2/2) με θέμα: *Η Δελφική Ιδέα*. Στις 8/2, στο σπίτι του Ν. Αιγινήτη υπογράφεται το καταστατικό

της Δελφικής Ένωσης. Τον Ιούνιο μιλάει στον Στρατό της Θράκης (στην Κομοτηνή) στην καθαρεύουσα με θέμα: «Ο Δελφικός Πυρήν φορέας της παγκοσμίου πνευματικής θελήσεως». Με συνεντεύξεις του προσπαθεί να κάνει σαφές το νόημα αλλά και την Πρακτική της Δελφικής Ιδέας. Στο τέλος της χρονιάς μένει στην Ελευσίνα και κατά μαρτυρία του Γιοφύλλη επανέρχεται στις μελέτες του για τα ελευσίνια-ορφικά μυστήρια.

1932

Στο Καλαμάκι γράφει το έργο *Ο Τελευταίος Ορφικός Διθύραμβος ή ο Διθύραμβος του Ρόδου* που θέλει να το θεωρεί ως αρχή της σειράς των τραγωδιών του (εκδίδεται τον Σεπτέμβρη).

1933

Οι μεγάλες οικονομικές δυσκολίες δεν επιτρέπουν μετάβαση του Σικελιανού στην Αλεξάνδρεια, όπου ήταν καλεσμένος από το «Γαλλικό Λύκειο» για να μιλήσει. Οι ίδιες δυσκολίες δεν του επιτρέπουν να εκδώσει τον προαναγγελθέντα *Λυρικό Βίο*. Κυκλοφορεί από τον «Πυρσό», μεταφρασμένος στα γαλλικά από τον ίδιο, *Ο Διθύραμβος του Ρόδου*. Στις 24/4 «δοκιμαστική» παράσταση στον λόφο του Φιλοπάππου του *Διθύραμβου του Ρόδου*. Οι κριτικές ποικίλουν. Τον Αύγουστο η Εύα φεύγει για τις ΗΠΑ. Έχει υπογράψει συμβόλαιο για παραστάσεις αρχαίου θεάτρου με τον P. Perkins, ο οποίος το αθέτησε. Στο τέλος του χρόνου νοικιάζει το μικρό σπίτι κοντά στο Μοναστήρι της Φανερωμένης στη Σαλαμίνα, το οποίο μέχρι το τέλος της ζωής του χρησιμοποιεί ως ερημητήριο.

1934

Ένα ταξίδι του στην Παλαιστίνη ματαιώνεται πάλι για λόγους οικονομικούς. Στις 26/7 υπογράφεται το επίσημο καταστατικό της ίδρυσης της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών. Ο Σικελιανός από τα πρώτα ενεργά μέλη. Τον Σεπτέμβριο βρίσκεται στο Λοκάρνο στο 30ο Συνέδριο Ειρήνης, όπου στην ομιλία του προσπαθεί να υποστηρίξει το Δελφικό του όραμα. Μένει για

λίγο στη Γενεύη και κατόπιν πηγαίνει στο Παρίσι για την προώθηση της Δελφικής Ιδέας. Γνωρίζεται με τον Paul Valéry. Η προσπάθειά του να συγκληθεί συνέδριο με την σύμπραξη και υποστήριξη του Ινστιτούτου Πνευματικής Συνεργασίας πέφτει στο κενό για λόγους πάλι οικονομικούς. Στις 3/11 δημοσιεύεται ο Νόμος 6322/1934 περί συστάσεως Δελφικού Οργανισμού. Γράμμα κενό. Πρώτη εμφάνιση του «Προλόγου» στον *Λυρικό Βίο* με τη δημοσίευση αποσπάσματος στην εφ. *Νέος κόσμος* (9/12). Τίτλος: «Το πρώτο βήμα της μύησής μου στην αδιαίρετη ποιητική αλήθεια».

1935

Δημοσιεύονται τα ποιήματα «Ιερά Οδός», «Προσευχή», «Στ' Όσιου Λουκά το μοναστήρι». Γράφει τον πρόλογο στο βιβλίο του Paul Valéry *Ευπαλίνος ή ο αρχιτέκτων* που μετέφρασε η Έλλη Λαμπρίδη. Τον Νοέμβρη και τον Δεκέμβρη δίδει τέσσερις ομιλίες που τις τιτλοφορεί «Η Ελευσίνα Διαθήκη». Τη χρονιά αυτή κυκλοφορεί και η ανθολόγηση ποιημάτων του από τον Άγι Θέρο με τίτλο *Τα λυρικά του Σικελιανού*.

1936

Στις 3/4 η ομιλία του Σικελιανού στον Παρνασσό «Ο Παλαμάς ασκητής και μύστης» εντυπωσιάζει. Στον ίδιο χώρο τον Δεκέμβρη μιλάει με θέμα «Η Δελφική Ιδέα». Δημοσιεύει μόνον δύο ποιήματα: «Στο έρμω χωράφι εκεί στη Σαλαμίνα» και «Φθινόπωρο 1936». Η υγεία του κλονίζεται. Η χώρα κλονίζεται από τη δικτατορία του Μεταξά (4/8).

1937

Στις 22/5 δημοσιεύεται στο περ. *Νεοελληνικά Γράμματα* με τίτλο «Το αίτημα του Σικελιανού» λόγος για την αρχαία τραγωδία που ο ποιητής εκφώνησε στο Α' Πανελλήνιο Πανθεατρικό Συνέδριο. Στα *Νέα Γράμματα* καθ' όλη τη διάρκεια του έτους δημοσιεύει τα ποιήματα «Φθινόπωρο 1936», «Carmen Occultum», «Η κορφή του Νισύρου», «Αναδυομένη», «Στ' Όσιου Λουκά το μοναστήρι», «Λιλή» και στη *Νέα Εστία* τα ποιήματα «Η αυ-

Το ζεύγος Σικελιανού αποδεώνεται από το κοινό στις Δελφικές Γιορτές.

Με την Άννα στο Τουρκολίμανο.

τοκτονία του Ατζεσιβάνο», «Τα περιστέρια», «Ιωάννης Συκουτρής», «Γράμματα». Το φθινόπωρο η υγεία του επιδεινώνεται.

1938

Περί τα τέλη Φεβρουαρίου προλογίζει ρεσιτάλ απαγγελίας της Πούπας Κοκκινάκη με την ομιλία του «Ο Ποιητικός προφορικός λόγος και η εποχή μας». Η Έλλη Λαμπρίδη τού γνωρίζει την Άννα Καμπανάρη-Καραμάνη. Αρχίζει μια «εφηβική» αλλά «βαθιά και μυστική» περιπέτεια με πηγαινέλα του Άγγελου στον Βόλο και διαμονές στο Πήλιο (όπου ο πρώτος σύζυγος της Άννας Γ. Καραμάνης, γιατρός φυματολόγος, διατηρούσε σανατόριο) και δραματικές καθόδους της Άννας στην Αθήνα. Στον Βόλο ο ποιητής γνωρίζεται με τα μέλη του πολιτιστικού συλλόγου «Οι φίλοι των Γραμμάτων» και στις 23/10 δίνει διάλεξη με θέμα «Η φύση και η Αποστολή του Λυρισμού» που γράφτηκε στο Πήλιο. Το κείμενο της συγκλονιστικής ομιλίας που έκανε τον Νοέμβρη στη

Συναγωγή του Βόλου δεν διασώθηκε.

1939

Μένει κυρίως στη Σαλαμίνα. Δημοσιεύονται στα *Νέα Γράμματα* τα ποιήματα «Μελέτη θανάτου» και *Μήτηρ Θεού*. Το τελευταίο, με σχόλια της Έλλης Λαμπρίδη, και στο περ. *Νέα Πολιτική*. Χωρίς να έχει υποβάλει έργα στην αρμόδια επιτροπή, βραβεύεται με το Λογοτεχνικό Βραβείο για το σύνολο του έργου του.

1940

Ματαιώνεται η έκδοση του *Λυρικού Βίου*. Ανήμερα του Αγίου Πνεύματος παντρεύονται με την Άννα στον περίβολο της Παναγίτσας, μέσα στον Ναό της Δήμητρας στην Ελευσίνα. Στις 11/7 υπογράφεται ιδιωτικό συμφωνητικό για την έκδοση του *Λυρικού Βίου* μεταξύ του εκδότη Γ. Γκοβόστη και του Σικελιανού. Όμως εξαιτίας της κήρυξης του πολέμου η έκδοση ματαιώνεται. Στη Φτέρη Αιγίου, όπου περνούν οι Σικελιανοί το καλοκαίρι, τελειώνει την τραγωδία του *Σίβυλλα*, που

τη διαβάζει στις 2/11 στη «Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών». Δημοσιεύονται αποσπάσματα του «Προλόγου» στον *Λυρικό Βίο* στα *Νεοελληνικά Γράμματα* (23/11). Τον Δεκέμβρη μιλά δύο φορές από το ραδιόφωνο για το ολοκληρωμένο νόημα της ελληνικής επιστράτευσης και τις ελληνικές πνευματικές αξίες.

1941

Δημοσιεύει μια σειρά συγκλονιστικών ποιημάτων που έχουν σχέση με τον πόλεμο και εμπνέχουν τους «στρατιώτες του μετώπου» καθώς και τον άμαχο πληθυσμό. Μέσα στη γερμανική κατοχή δημοσιεύει στη *Νέα Εστία* τα άρθρα του «Το σημερινό ελληνοκεντρικό μας αίτημα» και «Ο Δωριέας Πρωθυεράρχης μας». Συνέτρεξε με όλα του τα μέσα την Αντίσταση, χωρίς όμως να υπάρχουν ντοκουμέντα (απλώς μαρτυρίες που χωρίς έλεγχο αναπαράγονται) πως ήταν σε κάποια ομάδα. Η δική του αντίσταση τον έβαζε στον μεγαλύτερο από τους κινδύνους.

1942

Τον Ιούλιο από τις εκδόσεις «Άλφα Ι. Σκαζίκη» εκδίδονται οι δύο του ομιλίες για τον Παλαμά. Τον Φεβρουάριο στο σπίτι του Πρεβελάκη συναντά τον Καζαντζάκη, με τον οποίον είχαν ψυχρανθεί πριν από χρόνια. Αναγνωρίζονται πάλι «αδερφοί» και τον Μάιο πηγαίνουν στην Αίγινα όπου βρίσκονταν οι Καζαντζάκηδες. Μένουν στο σπίτι του ζωγράφου Τάκη Καλμούχου. Στην Αίγινα έγραψε την τραγωδία *Ο Δαίδα-*

λος στην Κρήτη και το ποίημα «Μέγιστον Μάθημα». Κυκλοφορούν κρυφά τα *Ακριτικά*, μια σειρά χειρόγραφα ποιήματα σπάνιας έμπνευσης, με ξυλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου.

1943

Εκδίδεται η ποιητική αυτοανθολογία του Σικελιανού *Αντίδωρο*. Το «Κατορθωμένο Σώμα», τελευταίο ποίημα της «Συνειδησης της Προσωπικής Δημιουργίας» τυπώνεται εδώ για πρώτη φορά. Στην κηδεία του Μαλακάση ο Σικελιανός απαγγέλλει το ποίημα «Μαλακάσης» (27/1). Μετά από ένα μήνα, στην κηδεία του Παλαμά (28/2), απαγγέλλει το ποίημα «Παλαμάς». Ήταν η πρώτη «ενώπιος ενωπίω» δημόσια πράξη αντίστασης. Τον Μάη μιλάει στο θέατρο «Κυβέλη»· θέμα: «Από τα τελευταία χρόνια του Παλαμά». Τον Ιούνιο εκλέγεται πρόεδρος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών. Τον Δεκέμβρη δημοσιεύει το «ενωτικό» ποίημα «Το μήνυμά της», που δημιούργησε σάλο και όλοι φρόντισαν να το εκμεταλλευτούν.

1944

Εκδίδεται η μετάφραση των *Ακριτικών* στα γαλλικά, από τον Octave Merlier. Εκδίδονται επίσης τα *Ακριτικά*, πανομοιότυπα των χειρόγραφων του 1943, με πρόλογο «των εκδοτών» γραμμένο από το χέρι του Γ. Σεφέρη. Από τις εκδόσεις «Άλφα» του Ι. Σκαζίκη τυπώνεται δίγλωσση, ελληνικά-γαλλικά, η *Μήτηρ Θεού*· μετάφραση και εισαγωγή του

Φλεβάρης 1943· στην κηδεία του Παλαμά.

Με τον Γ. Κατσιμπαλή στο στέκι του Απότσου.

Robert Levesque. Στις 14/10 εκφωνεί από το ραδιόφωνο τον «πρώτο πανηγυρικό της απελευθέρωσης». Εντυπωσιάζει όπως και η ομιλία του «Προς μια αποφασιστική πνευματική στροφή» στην πρώτη (5/11) μετακατοχική συνέλευση της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών.

1945

Στα *Ελεύθερα Γράμματα* δημοσιεύεται το «Πνευματικό Εμβλημα» (19/5). Δημοσιεύεται επίσης μια σειρά από άρθρα που παρουσιάζουν ενδιαφέρον και αφορούν στο πνευματικό υπόβαθρο της πολιτικής συνείδησης και «τοποθέτησης» του Σικελιανού. Υποψη-

φιος για την Ακαδημία. Δεν εκλέγεται. Η εφ. *Ελευθερία* αποδίδει τη μη εκλογή του «σε φανατισμό». Στα *Δημοκρατικά Χρονικά* δημοσιεύεται η είδηση ότι το Εθνικό Θέατρο θα ανεβάσει τη *Σίβυλλα*. Στις 11/11 παντρεύουν τον Νίκο και την Ελένη Καζαντζάκη στον Άγιο Γεώργιο Καρύτση. Τον Δεκέμβρη υπογράφει διακήρυξη λογοτεχνών να δοθεί γενική αμνηστία, γεγονός που δημιούργησε τριγμούς σε ορισμένους του σχέσεις.

1946

Εκδίδεται η τραγωδία του *Ο Χριστός στη Ρώμη* πολυτελώς από τις εκδόσεις «Άλφα» και σε έκδοση κοινή από «Τα Νέα Βι-

βλία». Το Εθνικό Θέατρο δεν ανεβάζει τελικά τη *Σίβυλλα* μη αντέχοντας τις πιέσεις αλλά και τις κριτικές όπως «Το μαλιαρό δράμα» κ.λπ. Στις 30/4 η ΕΕΛ υποβάλλει την υποψηφιότητά του για το βραβείο Nobel αλλά επανέρχεται με νέο έγγραφο (27/5) και υποβάλλει και αυτή του Καζαντζάκη. Πρακτική που δεν βοήθησε κανέναν απ' τους δύο. Την προηγούμενη είχαν παρουσιάσει τον Paul Eluard στο θέατρο «Αττικόν» και στις 27/5 ο R. Levesque μιλάει για το έργο του Σικελιανού. Προλόγησε ο Eluard. Η υποψηφιότητα του Σικελιανού έχει σοβαρή υποστήριξη από ξένες προσωπικότητες, αλλά υπήρξε έντονη η ντόπια αντίδραση. Το Nobel πήρε ο H. Hesse. Μέσα σ' αυτή τη χρονιά κυκλοφόρησαν οι δύο πρώτοι τόμοι του *Λυρικού Βίου*. Επίσης ανθολογία ποιημάτων σε γαλλική μετάφραση από τον R. Levesque και πρόλογο του Eluard, με τίτλο *Sikelianos, Choix des poèmes*. Εκλέγεται πρόεδρος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών.

1947

Εκδίδεται και ο τρίτος τόμος του *Λυρικού Βίου*. Εκλέγεται πάλι πρόεδρος της ΕΕΛ μετά από επαναληπτικές αρχαιρεσίες (11/5). Στις 21/8 μιλάει στο συνέδριο του Montreux της Ελβετίας όπου προτείνει «την καθιέρωση της νεοελληνικής ως διεθνούς γλώσσας της Παγκόσμιας Ομοσπονδιακής Οργάνωσης». Η υγεία του επιδεινώνεται. Τον Δεκέμβρη έχει ήδη τυπωθεί από το τυπογραφείο του Μηνά Μυρτίδη *Ο θάνατος του Διγενή* με ξυλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου για τη σειρά του Γαλλικού Ινστιτούτου. Το βιβλίο «εξαφανίστηκε» για δυο χρόνια.

1948

Η υγεία του επιδεινώνεται συνεχώς. Μέσα Φεβρουαρίου μπαίνει στο νοσοκομείο «Η Παμμακάριστος», γι' αυτό και έχει παραιτηθεί από την προεδρία της ΕΕΛ.

1949

Στις 2/2 μιλάει στο Γαλλικό Ινστιτούτο με θέμα: «Ιουδαϊσμός και Ελληνισμός». Η διάλεξή του στο Βρετανικό Συμ-

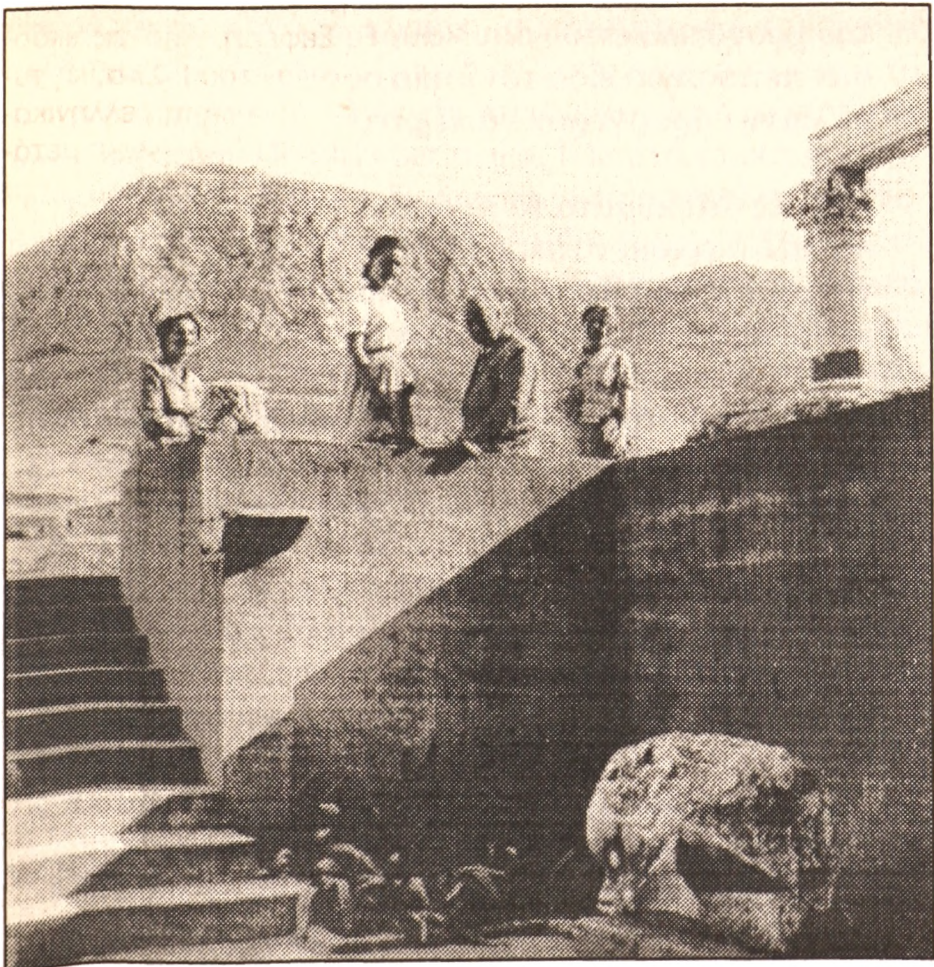
βούλιο για την *Τρικυμία* του Σαίξπηρ (1/4) και αυτή για τον Γ. Βιζυηνό στο θέατρο «Αλίκη» υπήρξαν οι τελευταίες.

1950

Εκδίδονται από το Γαλλικό Ινστιτούτο οι δύο τόμοι της *Θυμέλης*. Ο πρώτος περιλαμβάνει τον *Διθύραμβο του Ρόδου*, τον *Δαίδαλο στην Κρήτη* και τη *Σίβυλλα*. Ο δεύτερος μόνον τον *Θάνατο του Διγενή* αλλά με νέο εξώφυλλο και με τίτλο *Χριστός Λυόμενος*. *Ο Θάνατος του Διγενή*. Τον Μάη εισάγεται πάλι στην «Παμμακάριστο» με εγκεφαλικό. Επιδείνωση της υγείας του.

1951

Η υποψηφιότητά του για το Nobel εξακολουθεί να υπάρχει. Ο Δ. Κόκκινος εισηγείται πάλι στην Ακαδημία την εκλογή του. Εκλέγεται ο Σ. Σκίπης. Προλογίζει τα *Τραγούδια των Ελλήνων* του Άγι Θέρου. Από κάποιο λάθος στην Κηφισιά, όπου έμενε, αντί για το φάρμακό του πήρε απολυμαντικό. Μεταφέρεται στην «Παμμακά-

1949, στην Παλαιά Κόρινθο.

1951, στη Βούλα.

ριστο». 19 Ιουνίου: «Ορφέας, Ηράκλειτος, Αισχύλος, Σολωμός...» πάει να τους συναντήσει. 20 Ιουνίου απόγευμα. Από τη Μητρόπολη στο Α' Νεκροταφείο. Το πλήθος ακολουθεί βουβό και αμήχανο.

ΡΙΤΣΑ ΦΡΑΓΚΟΥ-ΚΙΚΙΛΙΑ

Τά πρώτα νεανικά ποιήματα του Ἀγγελου Σικελιανου: 1902-1905

τῆς Ἀγορῆς Γκρέκου

Σώζονται δύο σώματα νεανικῶν ποιητικῶν κειμένων του Ἀγγελου Σικελιανου. Τό πρώτο περιέχει σχεδόν ἐξολοκλήρου ἀχρονολόγητα πρωτόλεια πού βρέθηκαν στά κατάλοιπα του ἐξαδέλφου του Νίκου Σικελιανου καί του παιδικου του φίλου Τασάκη Σκιαδαρέση. Τά κείμενα αὐτά τά συγκέντρωσε σέ τόμο καί τά παρουσίασε σχολιασμένα ἡ Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη τό 1989, ὑπό τόν τίτλο *Ἀγγελου Σικελιανου, Ἀνέκδοτα Ποιήματα καί Πεζά*.¹ Τό δεύτερο σῶμα περιλαμβάνει ποιήματα πού δημοσίευσε ὁ ἴδιος ὁ Σικελιανός σέ ἀθηναϊκά περιοδικά ἀπό τό 1902 ἕως τό 1905. Αὐτά τά τελευταῖα τά εἶχε ὡστόσο ἀποσιωπήσει ὁ ποιητής γιά λόγους ποιοτικούς ἢ θεματικούς κατὰ τήν ἐκτίμηση τῶν μελετητῶν του,² ὀρίζοντας τό 1946 ὡς ἐπίσημη ἀφετηρία τοῦ *Λυρικοῦ Βίου* του τόν γραμμένο τό 1907 «Ἀλαφροῖσκιωτο». Τελικά, ὁ Γ.Π. Σαββίδης, ἐκτιμώντας ὅτι μαρτυροῦν «τήν σχετικά σύντομη καί πάντως γοργήν ἐξέλιξη τοῦ ἑφηβου ποιητῆ», συγκέντρωσε τά ποιήματα αὐτά καί τά περιέλαβε στόν ἕκτο τόμο τῆς ἔκδοσης τοῦ *Λυρικοῦ Βίου* πού ἐπιμελήθηκε, μέ τήν παρότρυνση πρὸς τούς μελετητές νά τά προσέξουν.³

Μιά πρώτη σύγκριση τῶν δύο ποιητικῶν σωμάτων δείχνει ὅτι ὁ νεαρός ποιητής προτίμησε νά ἐμφανισθεῖ στούς λογοτεχνικούς κύκλους τῶν Ἀθηνῶν ὄχι μέ τήν ἀπλούστερη, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ἀφελέστερη ρομαντική γλῶσσα τῶν ἀνέκδοτων ποιημάτων του ἢ μέ τή λόγια, ἐπίσης ρομαντική γλῶσσα τῶν ἀνέκδοτων πεζῶν του⁴ ἀλλά μέ ἐκείνη τοῦ διαμεσολαβημένου ἀπό τόν Σολωμό δημοτικιστικοῦ συμβολισμοῦ, ἐναρμονίστηκε δηλαδή ἐξαρχῆς ἐκδοτικά μέ τό θεωρούμενο πλέον πρωτοποριακό γιά τούς νέους πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, τό ὁποῖο συνεδύαζε ἀνανεωτικά ὡς πρὸς τή λειτουργία τῆς ποιητικῆς λέξης καί τοῦ συμβόλου αἰτήματα μέ τό αἶτημα γιά ἐθνική καί πνευματική ἀναγέννηση.⁵

Ἐν ὀλίγοις, στά ποιήματα πού ὁ Σικελιανός δέν δημοσίευσε, ἡ ἔκφραση τοῦ συναισθήματος εἶναι ἄμεση, ἐξελικτικά πιό ἀπρόσωπη, τό συμβολικό νόημα εἶναι εὐδιάκριτο, τό θεματικό ὕλικό ὑψηλό ἀλλά εὐμετάδοτο καί συχνά ὑπάρχει κάτι σάν ἐκκρεμότητα στήν ἔκφραση. Στά ποιήματα αὐτά ὁ Σικελιανός ἀναζητᾷ τίς ὑψηλότερες κορυφές τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, βλέπει τήν ἀδιάπτωτη συνέχειά της, τόν Ὅμηρο τυφλό νά συνοδεύει στόν Ἀδὴ τόν Δάντη καί τόν Βιργίλιο.⁶ Στίς ἀναμετρήσεις του μέ τά πρότυπά του δέν ἀποκλείει τή μίμηση, –χτυπητό εἶναι τό παράδειγμα τῆς μίμησης τῶν σολωμικῶν *Ὑμνων*–, τόν ἀπασχολεῖ ἐπίμονα τό θέμα τῆς μεγαλοφυΐας⁷ – ἡ τελειότητα τοῦ Φειδία καί τοῦ Πραξιτέλους εἶναι γιά τόν νεαρό

ποιητή δύο ἀπό τά ἔξοχα δείγματά της. Σκηνοθετεῖ τίς συναντήσεις του μέ ιδέες καί μορφές, συχνά μέ αὐξημένη δόση θεατρικότητας, ἀφήνοντας νά διαφανεῖ καί ἡ κλίση του σέ αὐτόν τόν τομέα.

Τά δημοσιευμένα ποιήματα εἶναι σέ γενικές γραμμές πιό ἐρμητικά· ἐδῶ τά θέματα εἶναι συνήθως μεταποιητικά, τό νόημα ὡς ἐκ τούτου πιό σκοτεινό, ἡ ἔκφραση περισσότερο ἐπεξεργασμένη. Σχηματίζουν περίπου μιάν ἐνότητα μέ ἐνοποιητικό στοιχεῖο τή συμβολιστική κυρίως αἰσθητική, τήν ὁποῖαν ὁ Ἀντρέας Καραντώνης ἀλλά καί ὁ μᾶλλον φειδωλός σέ γραμματολογικές παρατηρήσεις Ἀνδρέας Ἐμπειρίκος, προσδιόρισαν ὡς μαλλαρμεική.⁸ Ὅσο γιά τόν Γ.Π. Σαββίδη, ἀπάντησε ἔμμεσα στόν Καραντώνη ὅτι ὁ Σικελιανός δέν πέρασε ἀπό «τά πάρκα» ἀλλά ἀπό «τούς βάλτους τοῦ Συμβολισμοῦ καί τοῦ Αἰσθητισμοῦ», σέ ἀντιπαράθεση πρὸς «τίς καθαρές πηγές τοῦ Σολωμισμού» ἀπ' ὅπου ἐπίσης ἀντλήσε τότε ὁ νεαρός ποιητής.⁹

Οἱ «Ballades» εἶναι τό πρώτο ποίημα πού δημοσίευσε ὁ Σικελιανός στόν *Διώνυσο* τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1902.¹⁰ Γραμμένες νωρίτερα, ἴσως ὅταν ἦταν 15 ἐτῶν,¹¹ διατηροῦν στοιχεῖα μιᾶς ρομαντικότερης ἐκφραστικῆς. Τυπικά λοιπόν –ἡ ἐπίσημη– ἡ θητεία τοῦ Σικελιανου στόν συμβολισμό φαίνεται νά ἀρχίζει μέ τίς πρώτες στροφές τοῦ ποιήματος «Ars minimi».¹²

Στό ρόδινο θαμπό ἀντιφέγγισμα
τοῦ κρουσταλλένιου σου καθρέφτη,
σάν πεταλούδα εἶδα τόν ἴσκιό σου
σέ λίμνη ὑδράργυρου νά πέφτει.
[...]

Καί μέσ στά κύματα τά πράσινα
καί στό ἀφρισμένο μέσα λίκνο,
τήν πεταλούδα βλέπω νά ῥχεται
μέ τόν τραγουδιστή τόν κύκνο.

Οἱ παραπάνω στροφές παρουσιάζουν πρόσθετο ἐνδιαφέρον ἂν συγκριθοῦν μέ ἄλλες πού δέν δημοσίευσε ὁ Σικελιανός καί περιέχουν παρόμοιες ιδέες καί εἰκόνες:

Σταλάζουν τά τραγούδια μου
Τά πονεμένα
Μές τῆς ψυχῆς τήν ἄβυσσο
Ἐνα-ἔνα.

Λίμνη ἔκαμαν κρουστάλλινη
Κι ἀσημωμένη
Μι' ἀγάπη καθρεφτίζεται
Μέσα χαμένη.¹³

Ἡ σύγκριση δείχνει πῶς ἀκριβῶς ἓνας λυρικός μουσικός λόγος, ἐμβαπτισμένος ἴσως στίς καθαρότερες σολωμικές πηγές καί ἴσως ἀπηχώντας ἀπό μακριά τή «Λίμνη» τοῦ Λαμαρτίνου,¹⁴ ἐπιφορτίζεται μέ τό αἰσθητικό βάρος τοῦ περίτεχνου μαλλαρμεϊκοῦ καί ἀλμπερσαμαινικοῦ λυρισμοῦ.

Χαρακτηριστικό τῆς συμβολιστικῆς αἰσθητικῆς, ἡ ὁποία ἐδῶ εἶναι ἀναμειγμένη μέ πιά πλαστικά παρνασσικά στοιχεῖα, εἶναι ὁ ἀποτελούμενος ἀπό πολύτιμα ὑλικά τεχνητός διάκοσμος πού ἀλλοιώνει τή φυσικότητα τοῦ τοπίου στό ὁποῖο ἐνσωματώνεται καί μαζί μέ τά ἀντιφeggiήματα, τά θάμνη, τά νέφη, τά πέπλα καί τά δίχτυα ἐπιτείνει τήν ἀοριστία του. Εἰδικά στά πρῶτα-πρῶτα ποιήματα ὅπου βρίσκουμε λίμνες, ἀναδυόμενες νεράϊδες, σάτυρους πού παραμονεύουν, ἡ ἐπεξεργασία φαίνεται νά σταματάει στή σχεδίαση τῆς εἰκόνας καί δέν προχωράει στό ξεκαθάρισμα τῶν ἰδεῶν ἢ τῶν συναισθημάτων· τό τοπίο εἶναι ἰδιαίτερα θολό καί ὑποθέτω ὅτι αὐτό εἶχε κατά νοῦ ὁ Γ.Π. Σαββίδης ὅταν μιλοῦσε γιά συμβολιστικούς καί αἰσθητιστικούς «βάλτους».

Ροπή πρὸς τό ἐπίπλαστο δείχνουν ἄλλωστε καί οἱ τίτλοι: «Ars minimi», «Satiricum», «Liber natura cerealis»· οἱ τίτλοι αὐτοί δηλώνουν ἐπίσης τή σοβαρή πρόθεση τοῦ νεαροῦ Σικελιανοῦ, κι ἀκόμη, ἴσως ἀπηχοῦν τή στροφή τότε ὀρισμένων Γάλλων ποιητῶν, ἰδίως ἀπό τό Νότο, πρὸς τή λατινική παράδοση.¹⁵

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἔφηβου ποιητῆ εἶναι πράγματι γοργή. Τά «Νικητήρια», ὁ «Γόης», «Τό πέρασμα τῆς ἀτσιγγάνας», τό «Γέλιο», «Ὁ ἀστερισμός τῶν ὕμνων» σχηματίζουν στή συνέχεια μιάν ὁμάδα ποιημάτων νεοσυμβολιστικῶν ὡς πρὸς τήν μαλλαρμεϊκή αἰσθητική τους, νεορομαντικῶν ὡς πρὸς τή σύνδεση τοῦ ἐσωτερικοῦ μέ τόν ἐξωτερικό κόσμο καί τή διατήρηση τοῦ παραδοσιακοῦ μέτρου, καθαρῶν ἀπό τήν ἄποψη ὅτι καταργεῖται σέ αὐτά ἡ ἄμεση ἔκφραση τοῦ συναισθήματος καί ἐξαλείφεται ἡ περιγραφή τῆς πραγματικῆς συναισθηματικῆς ἐμπειρίας πού ὀδήγησε στή σύνθεσή τους. Μέ αἰσθησιακή γλώσσα ἐκφράζονται μόνο (ἢ κυρίως) συναισθήματα πού ἔχουν σχέση μέ τήν ποιητική ἐμπειρία. Τό πέρασμα σέ αὐτά τά ποιήματα φαίνεται νά εἶχε προετοιμαστεῖ μέ τή σύνθεση τῶν «Satiricum, II» καί «Satiricum, III» στά ὁποῖα πρωταγωνιστοῦσαν ὁ ρυθμός, ἡ σκέψη καί τά σύμβολα. Συνδέεται μέ αὐτή τήν ὁμάδα καί ἡ «Βουβή νίκη», ποίημα σκοτεινό, γραμμένο ὅμως σέ θριαμβικό τόνο, μέ σκηνοθετικά τεχνάσματα, ὅπου μέ φόντο τή Μάχη τῶν Λαπιθῶν καί τῶν Κενταύρων, ἀνάμνηση ἴσως ἀπό τήν ἐπίσκεψή του στήν Ὀλυμπία,¹⁶ ὁ ποιητής ἔρχεται στό προσκήνιο, διαπιστώνει τό θάνατο τοῦ παλαιοῦ καί ὑποδέχεται τόν νέο αἰῶνα, φορώντας τό προσωπεῖο τοῦ νικητῆ.

Τό «Γέλιο» εἶναι συνολικά ἓνα ἀπό τά πιά ἀφηρημένα ποιήματα τῆς ὁμάδας αὐτῆς. Στόν «Γόη» βρίσκουμε πυκνές συμβολικές εἰκόνες καί τό στοιχεῖο τοῦ παλαιοῦ καί τοῦ φθαρμένου πού θυμίζει τόν Μαλλαρμέ· τό ἴδιο συμβαίνει καί στό «Satiricum, II»:

Καί ὅλων τῶν χρόνων τά στοιχεῖα σέ περιζώνουν γύρα,
τά σύμβολα ἀλαλάζοντας, μέ δάδες καί ἀχνοκέρια·
μά ἐσύ, σά φλέβα μυστική, στή γήινη μέσα μοῖρα
γλιστρᾷς καί ἀφήνεις ἀδειανά τῶν σκελετῶν τά χέρια.

Ο Ἄγγελος Σικελιανός το 1910 στο Παρίσι.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ παρενθετικά ὅτι τό τελευταῖο αὐτό δίστιχο προετοιμάζει τό ἔδαφος γιά τόν «Ἐρωτικό λόγο» πού ἔγραψε ὁ Σεφέρης τριάντα σχεδόν χρόνια ἀργότερα.

Στά «Νικητήρια» μπορεῖ ἡ ἀναδυομένη «ἀνθογυναίκα» νά μᾶς θυμίζει τήν Φεγγαροντυμένη τοῦ Σολωμοῦ, ὅμως ἐντυπωσιάζει ἡ ὑλικότητα τῆς ὀπτασίας καί διαφοροποιεῖ αὐτήν τήν τελευταία αἰσθητά ὁ περίτεχνος συμβολιστικός διάκοσμος πού τήν περιβάλλει. Ἐξάλλου, ἡ ἔνταση στούς στίχους τοῦ Σικελιανοῦ, πού περιέχουν «αἶμα», «φωτιά» καί «ὄρμη», εἶναι ἀντίθετη πρὸς τό πνευματικό, ἀτάραχο σολωμικό τοπίο:

Ἀπ' τά κοράλλια τ' ἄλικά, τά βυζαγμένα μέ αἶμα,
φυτρώνεις, ὦ ἀνθογυναίκα, στό πύρινο ἀνθογυάλι,
καί σταματᾷς ὁλόγυρα τό ὀρμητικό τό ρέμα
σηκώνοντας ἀπάνωθε τό ἐξωτικό κεφάλι.¹⁷

Αὐτή εἶναι ἡ εἰκόνα πού δημιουργεῖ ὁ Σικελιανός, ἐνῶ ἡ Φεγγαροντυμένη στόν «Πειρασμό» τῶν Ἐλεύθερων Πολιορκημένων ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς:

Χωρίς ποσῶς γῆς, οὐρανός καί θάλασσα νά πνένε,
Οὐδ' ὅσο κᾶν' ἡ μέλισσα κοντά στό λουλουδάκι,

Ο Άγγελος Σικελιανός με τη συντροφιά της Εύας σε αρχαιολογικό χώρο, το 1909.

Γύρου σέ κάτι άτάραχο π' άσπρίζει μέσ στη λίμνη,
Μονάχο άνακατώθηκε τό στρογγυλό φεγγάρι,
Κι' όμορφη βγαίνει κορασιά ντυμένη μέ τό φώς
του.¹⁸

Μετά «Τό πέραςμα της άτσιγγάνας» καί, ειδικότερα, μετά τό ποίημα «Είδυλλιακά», ό Σικελιανός αποβάλλει τά πιό άφύσικα στοιχεία του γαλλικού συμβολιστικού διάκοσμου, διαμορφώνει μιά άκόμη πιό προσωπική φωνή, άξιοποιώντας περισσότερο τή σολωμική επίδραση καθώς καί τήν μακρά παράδοση του βουκολικού Θεοκρίτου. Στά «Είδυλλιακά» έπιχειρεί τή σύζευξη του χριστιανικού μύθου καί της έλληνικής αρχαιότητας:

Πέτρα πού άνάβρυσες νερό καί γλυκομουρμουρίζεις,
άπ' τών όνειρων του Μωυσή τή μυστική πηγή
ώς του Θεοκρίτου τούς ρυθμούς, καί όλόγυρα ποτίζεις
τή χλόη καί πλάθεις όαση πάνω άπ' τή στείρα γή

Κι άκόμη, ό Σικελιανός έπιχειρεί τή σύζευξη του φυσικού καί του ειδυλλιακού τοπίου για νά καταλήξει σ' ένα τοπίο πνευματικό, ρομαντικής ύψης, έκφραση της θείας, ποιητικής άρμονίας. Έπιτυγχάνει έδώ ό,τι άκριβώς προσδιόρισε ό Κ.Θ. Δημαράς ως «μιάν από τίς χαρακτηριστικές ιδιοτυπίες του μεταγενέστερου έργου του: τήν ένωση του έναγώνιου στοχασμού μέ τό αισθησιακό πάθος».¹⁹

Στίς «Δήησες» συμπλέκονται τό έλληνικό τοπίο καί τό αρχαιοελληνικό του παρελθόν, στό «Τραγούδι του νοΰ καί τών ματιών» ξεδιπλώνεται τό άρκαδικό τοπίο καί εμφανίζεται τό ποιητικό ύψος (ώς «τρίσβαθος αιθέρας»). Στόν «Άστερισμό τών ύμνων», ίσως τό σημαντικότερο ποίημα αυτής της περιόδου μαζί μέ τά «Ειδυλλιακά», συνενώνονται ή μυστική, ή ποιητική καί ή έρωτική έμπειρία καί γεννιούνται ό ρυθμός, ό ήχος καί ό στίχος:

Κι άξαφνα ξάστραψε ό ρυθμός, ό ήχος βαθύς άπλώθη,

έλαμψε ή φλόγα, κ' ή καρδιά στόν κόσμο έτούτο έστάθη,
σά μέσ στ' άστέρια έστάθη ή γή καί πρós τά πάντα
έδόθη,
πρós τήν αύγή καί τή νυχτιά, μ' ένα ήλιο μέσ στά βάθη.

Τό ποιητικό ύψος εμφανίζεται έδώ ως έλλαμψη, σ' ένα τοπίο ένωσης τών γήινων μέ τά ουράνια, όπως καί προηγουμένως, μέ τή μορφή του βυθού συγχρόνως καί του αιθέρα (ώς «αιθέριος βυθός»). Στό ποίημα αυτό, πού κρύβει τήν άποσπασματικότητά του κάτω άπό τή διαλογική του μορφή, ό Σικελιανός ύψώνει άδίστακτα τή φωνή του, δηλώνει άπροσχημάτιστα τήν ποιητική του ταυτότητα, τήν καταγωγή καί τόν προορισμό του:

μάνα, φωτιά μ' έβύζαξες κ' είναι ή καρδιά μου άστέρι;
[...]
Πατέρα, δρόμον έκοψες στά νέφια καί στ' άστέρια·
[...]
Στό λιοκαμένο μου κορμί τό πύρινο αίμα τρέχει.
Κρούσταλλο ό νοΰς μου, καί φωτιά περνάει
ό στοχασμός μου.

Συνέχεια του «Άστερισμού τών ύμνων» μοιάζουν νά αποτελούν καί οί άτιτλοι στίχοι στους όποιους περιγράφει τήν άποκαλυπτική έμπειρία της γένεσης του ποιήματος:

καί ή σκέψη μου κομμάτι γής ριγμένο στόν αιθέρα
[...]
σπόρον έδέχτη μου καί ό νοΰς, άπάνω σου τ' άστέρια·
οί νόμοι, του παντός καρποί, νά, μου έγενήκαν μέτρα.²⁰

Στους παραπάνω στίχους είχε για πρώτη φορά εμφανιστεί μέ ρεαλιστικό τρόπο ένας οικείος χώρος, τό νησί:

Νησάκι, είσαι στά κύματα σάν ό καρπός στό φύλλο²¹

Στόν «Ξένο», τό τελευταίο από τά δημοσιευμένα πρίν από τόν «Άλαφροΐσκιωτο» ποιήματα, ό γεωγραφικός τόπος δηλώνεται για πρώτη φορά ρητά μέ τήν άφιέρωση «στό Σπήλιο Πασαγιάννη πού εύρίσκεται στήν Κέρκυρα»,²² ύποδηλώνεται όμως καί μέ τήν άναφορά στό παλάτι καί τόν κήπο του Άλκίνοου καί μέ τήν άναζήτηση του Σολωμού:

Κ' έπειτα δείξε μου, ώ καλή, τίς άγιασμένες στράτες,
πού ό Σολωμός συνήθαγε ν' ακολουθάει, τά βράδια.

Ό Σικελιανός είχε καί νωρίτερα ύμνήσει τόν Σολωμό:

Έσύ ό μέγας, έσύ τ' άστρον,
Ό δαμόνιος ποιητής!

του λέει σ' έναν ύμνο πού ίσως έγραψε τό 1902 μέ τόν τρόπο του «Ύμνου εις τήν Έλευθερίαν».²³

Άπό τούς συγχρόνους του ό Σικελιανός άφ' ενός πλησιάζει τόν ιδιότυπο φυσιολατρικό λυρισμό του πρόωρα χαμένου Μανιάτη λογοτέχνη, φίλου καί έξ άγχιστείας συγγε-

νοῦς του, Σπήλιου Πασαγιάννη²⁴ ὁ ὁποῖος εἶχε ἐνσωματώσει στό φυσικό τοπίο καί τήν ἀγροτική φύση, τό περίτεχνο καί τό πολύτιμο καί, σύμφωνα μέ τήν παρατήρηση τοῦ Λίνου Πολίτη, μέ τή συλλογή του *Ἀντίλαλοι* τό 1899 εἶχε καταστήσει προσωπικότερα λυρικό τόν στιβαρό, παραδοσιακό δεκαπεντασύλλαβο, ἀφ' ἑτέρου πλησιάζει τόν ἐπίσης ιδιότυπο μουσικό καί ἐνίοτε ἡχολαγνικό ἀγνό λυρισμό τοῦ γαλλοθρεμμένου Κωνσταντινουπολίτη ποιητῆ Ἀπόστολου Μελαχρινού.²⁵ Ἀλλωστε, στό περιοδικό *Ζωή*, πού μέ ἀναγεννητική καί συμβολιστική πρόθεση ἱδρύσε ο Μελαχρινός στήν Ἀθήνα τό 1902, δημοσίευσε ὁ Σικελιανός ἕνα ἀπό τά πρῶτα του ποιήματα, τά «Νικητήρια».²⁶

Ὅσο γιά τήν ἐπίδραση τοῦ Παλαμᾶ, τήν ὁποία, κατά τόν Παντελή Πρεβελάκη, ὁ Σικελιανός ὑπερνίκησε γιά νά φτάσει στόν «Ἀλαφροῖσκιωτο»,²⁷ συνέβαλε γόνιμα στήν ἐπιτεῦξη τῆς ἔνωσης τοῦ «στοχασμοῦ» μέ τό «πάθος». Μέ τή «σκέψη» καί τήν «τέχνη» του, πού τόν ὁδήγησαν στή σύνθεση τῆς ἀπαράμιλλης «Φοινικιάς» τό 1900, ὁ Παλαμᾶς εἶχε στήσει μιά στέρεη γέφυρα πρὸς τήν πιό ἀπρόσωπη σολωμική καθαρότητα. Τόν ἐναρκτήριο δεκατρισύλλαβο τοῦ παλαμικοῦ ποιήματος, «ὦ Φοινικιά, μᾶς ἔρριξεν ἐδῶ ἕνα χέρι» διακρίνουμε, γιά παράδειγμα, πίσω ἀπό τόν σικελιανικό δεκαπεντασύλλαβο «Στήν φοινικιάν ὅπου ἔφερε στό χῶμα σου τό ἄερό» («Τό πέρασμα τῆς ἀτσιγγάνας»). Τήν ἐπίδραση τοῦ καθαρότερου Παλαμᾶ μαρτυροῦν καί στίχοι πού ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς ξεχώρισε γιά τήν ὠριμότητα καί τήν ποιότητά τους, ὅπως «πού ἀκούμπησα στά χεῖλη σου, σά μίαν ὕδρια, τή σκέψη» («Εἰδυλλιακά»).

Ὁ καθαρότερος αὐτός νεανικός λυρισμός τοῦ Σικελιανοῦ πού δέν καταργεῖ τήν πλαστικότητα καί τό ὀπτικό ὕλικό, δέν καταργεῖ οὔτε τό πρῶτο πρόσωπο· αὐτό ἀποκαλύπτεται ταυτιζόμενο μέ τόν Ποιητή-Ἀπόλλωνα («Satiricum, III»), μέ τόν Ποιητή/Ἡθοποιό/Μαχητή πού κρατάει στά χέρια του τό «νέο ρυθμό» («Βουβή νίκη»), μέ τόν μαθητευόμενο ποιητή στήν ἐπὶ κλησὶν πρὸς τίς θεές ἀρωγούς Ἀθηνᾶ καί Ἀρτέμιδα («Δέησεις»), μέ τόν Γιό/Ποιητή («Ὁ ἀστερισμός τῶν ὕμνων»), μέ ἐκεῖνον πού βλέπει μέ «τά μάτια τοῦ νοῦ» τό ἀρκαδικό τοπίο («Τραγούδι τοῦ νοῦ καί τῶν ματιῶν»), μέ ἐκεῖνον πού ἐπισκέπτεται τό εἰδυλλιακό τοπίο γιά νά «ρυθμίσει» τήν «ἁρμονία» του («Εἰδυλλιακά»), μέ τόν χτυπημένο ἀπὸ τό ἄστρο τοῦ Ἔρωτα («Ἔρωτες») κι ἀκόμη, μέ τόν περιπλανώμενο Ὀδυσσεά ἢ Ὀμηροῦ ἀναζητᾷ τόν Σολωμό («Ὁ ξένος»).

Στοιχεῖα πού ἤδη σέ αὐτά τά πρῶτα ποιήματα προμηνύουν ἕναν εὐρωστο λυρισμό εἶναι ἡ εὐδιάκριτη παρουσία τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, ὁ ὅχι καί τόσο ρευστός ἢ ἄυλος στίχος, ἡ συχνή γειτνίαση τοῦ ἀφηρημένου, τοῦ ἄυλου ἢ εὐθραυστου μέ τό συγκεκριμένο, τό ὕλικό καί τό ἰσχυρό ἔως καί τό ἀήττητο. Γίνεται ἤδη αἰσθητὴ ἡ πρόθεση τοῦ νεαροῦ ποιητῆ νά μετατρέψει καί τόν «θάνατον εἰς νῆκος».²⁸

Σέ αὐτή λοιπόν τή φάση ὁ Σικελιανός δημοσιεύει ποιήματα ἀποκαλυπτικά τοῦ ποιητικοῦ καί τοῦ ἐρωτικοῦ του συναισθήματος, ἔχει πλήρη συνείδηση ὅτι διάγει περίοδο μαθητείας, κατονομάζει τά πρότυπά του, σκηνοθετεῖ τίς μεταξύ τους συναντήσεις, τή δική του μαζί τους, ἔχει ἐπίγνωση τῶν δυνατοτήτων του, διαισθάνεται τή μετέπειτα πορεία του. Εἶναι τῶν θεῶν ὁ ἐκλεκτός, ζητάει τή βοήθειά τους. Ἀπὸ τόν αἰσθητιστικό συμβολισμό θά συγκρατήσει

στοιχεῖα τῆς εἰκονοποιίας του, ἐνισχυτικά γιά τήν ἀπόδοση τῆς πανθειστικῆς φυσιολατρίας του ἢ καί γιά τή διαμόρφωση τῆς νεοκλασικῆς αἰσθητικῆς του. Ἡ θητεία του στόν μουσικό συμβολισμό τοῦ μαθαίνει νά ρευστοποιεῖ τό κεντρικό νόημα τῶν συμβόλων του καί νά δημιουργεῖ σύμβολα ἱκανά νά περιλάβουν πολλές ἀντιθέσεις καί νά ἀποδώσουν ἀργότερα πολύ πυκνά, ἀφηρημένα καί δύσκολα νοήματα. Αὐτή τήν ἐμπειρία ἀξιοποιεῖ στό ἔπακρο στή «Μητέρα Θεοῦ», τήν καθαρότητα τῆς ὁποίας ἐπεσήμανε ἐπανειλημμένως ὁ Γ.Π. Σαββίδης, καθώς καί τή σύμπτωση νά γραφεῖ τήν ἴδια ἐποχή μέ τήν βαλερική «Νέα Μοῖρα», δηλαδή τό 1917.²⁹ Ὅμως, ἄς μην ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Σικελιανός ἤδη στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ἦταν ἐναρμονισμένος μέ τίς λογοτεχνικές καί αἰσθητικές ζυμώσεις πού ἐξέθρεψαν τή βαλερική ποίηση, εἶχε μελετήσει τούς Λατίνους –ξεχώρισε καί αὐτός τόν Βιργίλιο–, γνῶριζε τόν Δάντη καί τόν Πετράρχη. Καί τό κυριότερο: Ἦταν καί αὐτός ἐπιφορτισμένος μέ τό ρόλο νά ὑλοποιήσει ποιητικά τό πέρασμα ἀπὸ τόν 19ο στόν 20ό αἰῶνα. Κι ἐνῶ ὁ Βαλερύ, ἀπογοιτευμένος ἀπὸ τήν κατάργηση τῆς ἀρχικῆς ἐνότητας τοῦ κόσμου, προσπαθεῖ νά ἀντιτάξει στό κοσμικό χάος τήν ἐνότητα τοῦ χρόνου τῆς λυρικῆς πράξης, τήν τάξη καί τήν ποιότητά της, ὁ Σικελιανός διατηρεῖ τούς δεσμούς του μέ τήν συμπαντική ἁρμονία, τήν πίστη του στό «ὀλοκληρωμένο θρησκευτικό συναίσθημα τῆς ζωῆς», τόν μεγάλο Ποιητή, τήν «ἡρωϊκή στάση» καί τήν ἠθική του ἀποστολή. Διαιωνίζει τή μυστική γνώση. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι στόν εὐρωπαϊκό συμβολισμό ὁ Σικελιανός κατέχει τή θέση «τοῦ εὐφυνέστερου καί πιό προικισμένου» ἀπὸ ὅσους μαθήτευσαν στόν Edouard Schuré.³⁰

*Τό παραπάνω κείμενο διαβάστηκε στό Πολιτιστικό Κέντρο τοῦ Δήμου Λευκάδας στίς 10 Αὐγούστου 2001.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 1989.
2. Γ.Π. Σαββίδης, *Λυρικός Βίος*, τ. Στ', Ἰκαρος, 1969, σ. 8· Βιβέτ Τσαρλαμπᾶ-Κακλαμάνη, *Ἀγγελου Σικελιανοῦ, Ἀνέκδοτα Ποιήματα καί Πεζά*, σ. 195.
3. Ὁπ. π. Ἀρκετά ἀπὸ αὐτά εἶχαν ἤδη ἀναδημοσιευθεῖ ὡς «Τά λησμονημένα ποιήματα» σέ ἀφιερωματικό τεῦχος τῆς *Νέας Ἑστίας*, τ. 52 (Χριστ. 1952) 101-115.
4. Βλ. τίς ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις τῆς Βιβέτ Τσαρλαμπᾶ-Κακλαμάνη, ἡ ὁποία ἐντοπίζει στή γλώσσα αὐτή καί ὑπερρεαλιστικά σπέρματα· *Ἀγγελου Σικελιανοῦ, Ἀνέκδοτα...*, σσ. 158-160, 229-230.
5. Ὁ συμβολισμός ἐπάψε νά ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀντίθετος πρὸς τό ἐθνικῶς ὠφέλιμο κατά τό τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔπειτα ἀπὸ τή διασύνδεσή του μέ τό σολωμικό ἔργο· βλ. Ἀγορή Γκρέκου, *Ἡ καθαρὴ ποίηση στήν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τόν Σολωμό ὡς τόν Σεφέρη: 1833-1933*, ἐκδ. «Ἀλεξάνδρεια», Ἀθήνα 2000, σ. 138 κ.έ.
6. «Ὁμηρος», *Ἀγγελου Σικελιανοῦ, Ἀνέκδοτα...*, σ. 93.
7. «Ὕμνος μεγαλοφυΐας», ὅπ.π., σσ. 81-83· βλ. καί σσ. 94, 96-97.
8. Ἀντρέας Καραντώνης, *Εἰσαγωγή στή νεώτερη ποίηση*, ἐκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1984, σσ. 139-141. Ἡ ἀναφορά τοῦ Ἐμπειρικοῦ βρίσκεται σέ μίαν ἀδημοσίευτη ὁμιλία του γιά τή «μοντέρνα ποίηση» στό Κολλέγιο Ἀθηνῶν τό 1971 (*Ἀρχεῖο Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ*). Πάντως, ἡ ρομαντικὴ τάση

- του έφηβου ποιητή παραμένει όρατή και στά δημοσιευμένα ποιήματα, είτε με τή μορφή του πιό άφελους τραγουδιού («Ωδή σ' έναν χαμένον έρωτα») είτε με τή μορφή του καθαρότερου σολωμικού λυρισμού ή και τής μεγαλοστομίας.
9. Σαββίδης, όπ.π.
 10. Τ. 2 (Άπρ. 1902) 211-212. Οί «Ballades» συνδέουν τό σώμα των άνέκδοτων με τά δημοσιευμένα ποιήματα.
 11. Άγγελου Σικελιανού, Άνέκδοτα..., σ. 194
 12. Περ. Παναθήναια, τ. 4 (30/09/1902) 373-374. Στίς επόμενες στροφές κυριαρχούν τά ρομαντικά στοιχεία.
 13. Πρβλ. με τό ποίημα του Μελαχρινού «Τά μάτια στά δειλινά», περ. Ζωή, τχ. 2 (Ιούν. 1903) 7 και τή μεταγενέστερη έκδοχή του «[Στάλα-Στάλα]» Άπόστολου Μελαχρινού, Τά Πουήματα, επιμέλεια-εισαγωγή Άγορή Γκρέκου, Βιβλιοπωλείον τής «Εστίας», <Αθήνα 1994>, σσ. 115-116· και σημ., σ. 401. Τό «κρύσταλλο» και τόν «καθρέφτη» τά βρίσκουμε και άλλου, π.χ. «Στά Χιόνια», Άγγελου Σικελιανού, Άνέκδοτα..., σ. 77.
 14. Άγγελου Σικελιανού, Άνέκδοτα..., σ. 187.
 15. Βλ. σχετικά Michel Décaudin, *La Crise des valeurs symbolistes. Vingt ans de poésie française. 1895-1914*, Slatkine, Γενεύη-Παρίσι 1981, σσ. 128-134.
 16. Η μάχη των Λαπιθών και των Κενταύρων αναπαρίσταται στο δυτικό άέτωμα του Ναού του Διός. Βλ. Άγγελου Σικελιανού, Άνέκδοτα..., σ. 191.
 17. Α.Β., τ. Στ', σ. 33. Πρέπει ίσως νά σημειωθεί ότι στην πρώτη δημοσίευση αυτού του ποιήματος, περ. Ζωή, τχ. 2, Ιούν. 1903, σ. 7 και στην αναδημοσίευσή του, «Τά λησμονημένα ποιήματα», όπ. π., σσ. 106-107, διαβάζουμε στον δεύτερο

στίχο «άνθογύναικα» και όχι «άνθογυναίκα».

18. Διονυσίου Σολωμού, Άπαντα, τ. 1, επιμέλεια-σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ίκαρος <1979>, σ. 245. Πρβλ. και τούς στίχους από τόν «Κρητικό» (όπ. π., σ. 200):

Και ξετυλίζει όγλήγορα κάτι πού εκείθε βγαίνει,
Κι' όμπρός μου ιδού πού βρέθηκε μία φεγγαροντυμένη.
Έτρεμε το δροσάτο φώς στή θεϊκιά θωριά της,
Στά μάτια της τά δλόμαυρα και στά χρυσά μαλλιά της.

19. Ιστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας, Ίκαρος 1985, σ. 433.
20. Α.Β., τ. Στ', σ. 53.
21. Όπ. π., σ. 52.
22. Στόν «Ξένο», πού δημοσιεύθηκε στόν Νουμά τόν Οκτώβριο του 1905, ό Σικελιανός «τοποθετεί τόν έαυτό του σέ πάτριο έδαφος για πρώτη φορά ύστερα από τίς ξένες επιδράσεις των παλαιότερων ποιημάτων του», λέει ό David Ricks, Η σκιά του Όμήρου, μτφ. Άριστέα Παρίση, έκδ. Καρδαμίτσα, Άθήνα 1993, σ. 92. Η άφιέρωση έχει αφαιρεθεί από τό κείμενο πού δημοσίευσε στόν έκτο τόμο του Λυρικού Βίου ό Γ.Π. Σαββίδης.
23. «[Ύμνος εις τόν Σολωμόν]», Άγγελου Σικελιανού, Άνέκδοτα..., σ. 85. Πιθανόν νά γράφτηκε τό 1902 με άφορμή τά άποκαλυπτήρια του άνδριάντα του Σολωμού στή Ζάκυνθο (1/6/1902)· βλ. σχετικά όπ. π., σ. 147. Τόν Σολωμό μιμείται ό Σικελιανός και στό ποίημα «Ο Θάνατος». Στήν επίδραση του Σολωμού, ειδικά των Έλεύθερων Πολιορκημένων, αναφέρθηκε διεξοδικά ή Ρίτσα Φράγκου-Κικιλία στή μελέτη της «Ο Σολωμός των πρώτων σικελιανικών στίχων», άνάτυπο από τήν Έπιστημονική Έπετηρίδα τής Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, τ. 32 (1998-2000) 393-411.
24. Ο Σπήλιος Πασαγιάννης είχε παντρευτεί τήν άδελφή του, Έλένη Σικελιανού.
25. Τή μαθητεία του Σικελιανού στόν Πασαγιάννη επισημαίνει ό Γ. Βαλέτας, «Εισαγωγή», Σπήλιον Πασαγιάννη, Άπαντα, άναστύλωση Γ. Βαλέτας, έκδ. «Πηγής», Άθήνα 1965, σσ. 43-44. Τήν επίδραση του Πασαγιάννη, κυρίως επί του Μελαχρινού αλλά και επί του Σικελιανού επισημαίνει και ό Λίνος Πολίτης, Ιστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης, Άθήνα 1980, σ. 225.
26. Τχ. 2 (Ιούν. 1903) 7. Ο κατά δύο έτη μεγαλύτερός του Μελαχρινός, τόν Σεπτέμβρη του 1902, είχε άφήσει τήν Πόλη (και μαζί με αυτήν τόν δικό του έφηβικό ρομαντισμό) για νά έρθει στην Άθήνα, ως συνειδητοποιημένος «συμβολιστής» ποιητής, παρέα με τόν δημοτικιστή Νότη Ροντάκη και, από σύμπτωση, με τόν άκόμη «ρομαντικό» Κώστα Βάρναλη. Η επίδραση του Μελαχρινού γίνεται αισθητή και στόν «Άλαφροίσκιωτο»· βλ. σχετικά Άγορή Γκρέκου, όπ. π., σσ. 150 (και σημ. 8, σ. 312), 171-174.
27. Άγγελος Σικελιανός, ΜΙΕΤ, Άθήνα 1990, σ. 36. Γενικότερα για τόν Παλαμά και τόν Σικελιανό βλ. Ρίτσα Φράγκου-Κικιλία, «Παλαμάς-Σικελιανός. Ο λυρισμός του Έγώ-του Έμεις-των Όλων», άνάτυπο από τό περιοδικό τής Νέας Έστίας, τχ. 1598 (1 Φεβρ. 1994) 146-152.
28. «Μήτηρ Θεού», V.
29. Βλ. σχετικά Άγορή Γκρέκου, όπ. π., σσ. 171-184.
30. Βλ. σχετικά Alain Mercier, *Les Sources ésotériques et occultes de la poésie symboliste (1870-1914)*, τ. II, *Le Symbolisme européen*, Editions A-G. Nizet, Παρίσι 1974, σσ. 158-161.

20 ΧΡΟΝΙΑ
1980-2000

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

Εν συνεργασία με
τὴν ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ,
τὸ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΔΙΑΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ,
τὸ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΨΥΧΟΔΡΑΜΑΤΟΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ καὶ
τὸ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Μέλη: τῆς Ευρωπαϊκῆς Ένωσης Ίνστιτούτων Ομαδικῆς Ανάλυσης (E.G.A.T.I.N.),
τῆς Ευρωπαϊκῆς Ομοσπονδίας Ψυχαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας (E.F.P.P.) καὶ
τῆς Έθνικῆς Έταιρείας Ψυχοθεραπείας Ελλάδος (Ε.Ε.Ψ.Ε.) (Μέλος τῆς Ε.Α.Ρ.)

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

ΕΤΗΣΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

- Ομαδική Ψυχοθεραπεία - Ψυχοδράμα
- Ψυχολογική Άξιολόγηση
- Κοινωνική Ψυχιατρική - Κοινωνικοθεραπεία
- Δυναμική τῆς Οικογένειας

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΙΣ

- ΟΜΑΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ
- ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ
- ΨΥΧΟΔΡΑΜΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑ
- ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ, ΙΩΑΝΝΙΝΑ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Πληροφορίες-Έγγραφές

Αθήνα: Γραμματεία από Α.Ψ.Κ. 9.00 π.μ. - 9.00 μ.μ.
Τηλέφωνο: κ. Γεωργία Μακροπούλου 0651 75487, κ. Τζένη Τόλη 0651 21782.
Θεσσαλονίκη: κ. Φραντζέσκα Μπασιλάκη 0551/450.850, Τρίτη - Τετάρτη 8.00 - 8.00 μ.μ.
κ. Άσπασία Παπαδοπούλου 0551 / 435.919, Δευτέρα & Τετάρτη 8.00-8.00 μ.μ.
κ. Άλκησι Σιδεράκου 0551/38463, Τρίτη 10.00 - 1.00 π.μ. & Τετάρτη 5.00-8.00 μ.μ.
κ. Στέλα Ι. Λαμπρούλη 041 / 253.108, κ. Μαρία Άποστολίδου 0421/50349

Σ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ, 114 72 ΑΘΗΝΑ * ΤΗΛ. 6447.533-6435.980-
FAX 6445.140 e-mail: igaa-opc@otenet.gr 12000 ΜΑΘ

ΝΗΣΙΑ ΣΑΝ ΣΥΝΝΕΦΑ

Δημήτρης Μητρόπουλος

**Το παιχνίδι της αλήθειας
σ' ένα ανατρεπτικό μυθιστόρημα**

Το βιβλίο αυτό μιλάει για την σημερινή Ελλάδα.

Με πρωταγωνιστές πραγματικά πρόσωπα, σαν του τίτλου. Από τον Χριστόδουλο, τα Αλβανάκια και τον Noti Sfakianaki, ως τους εγχώριους ράπερ και τον Κοεμτζή. Κι από την «17 Νοέμβρη», τα φωτομοντέλα και τον Τζώρτζογλου, ως την οικογένεια και τους φίλους μου. Μια δημοσιογραφική και ταυτόχρονα πολύ προσωπική περιπλάνηση στο άλλοτε άθλιο κι άλλοτε μαγικό νεοελληνικό σκηνικό, των ημερών της παγκοσμιοποίησης και του Ίντερνετ.

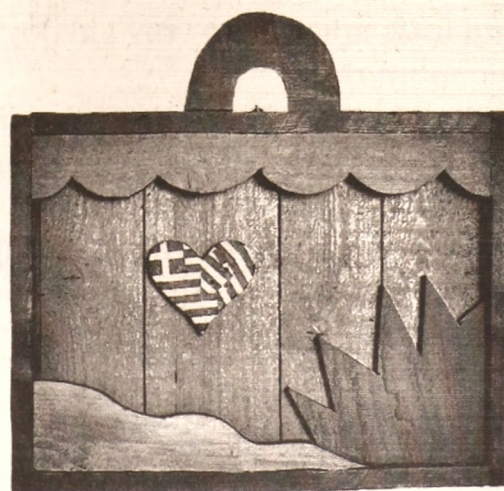
ΔΙΑΒΑΣΤΕ ΓΙΑ ΤΗ
ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

Ένας νεαρός καλής οικογενείας κάνει ένα επικίνδυνο ταξίδι στην Καραϊβική για χάρη μιας γοητευτικής ξένης. Όταν όμως γυρίζει στην Αθήνα, η κοσμική χριστουγεννιάτικη ατμόσφαιρα είναι γεμάτη εκπλήξεις και υπονοούμενα. Πολύ σύντομα καταλαβαίνει πως ο ίδιος δεν είναι παρά απλό πιόνι σε μίαν υπόθεση πολιτικού εκβιασμού. Φόβος και απληστία, γάμοι και ατυχήματα, μίζες και συμφέροντα σ' ένα «ταμπλόιντ» αφήγημα που ξεκινά στα τραπεζάκια της πλατείας Κολωνακίου και εξελίσσεται φυγόκεντρα.

**Μια ανατρεπτική ματιά
στα πρόσωπα της επικαιρότητας**

Βαγγέλης Ραπτόπουλος

Ακούει Ο ΣΗΜΙΤΗΣ Μητροπάνο;

ΚΕΔΡΟΣ

Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ Κ Ε Δ Ρ Ο Σ

www.kedros.gr • kedros@otenet.gr

Η απομάκρυνση από έναν ποιητικό πατέρα: Ο Σολωμός του ώριμου Σικελιανού

της Αθηνάς Βογιατζόγλου

Σε αντίθεση με τον Παλαμά και τον Βάρναλη, στο κριτικό έργο των οποίων ο Σολωμός κατέχει πρωταγωνιστική θέση, ο Σικελιανός δεν αφιέρωσε κανένα από τα πολυάριθμα πεζά κείμενά του στον ποιητή των *Ελεύθερων πολιορκημένων*. Ωστόσο, οι σποραδικές αναφορές του στον Σολωμό είναι ζωτικής σημασίας για την κατανόηση της ποιητικής και της ιδεολογίας του Σικελιανού, ενώ αποτελούν και μιαν ενδιαφέρουσα στιγμή στην ιστορία της κριτικής πρόσληψης του Σολωμού. Η γριφώδης και εξοντωτικά μακροπερίοδη σικελιανική πρόζα ως έναν μόνο βαθμό δικαιολογεί την παντελή απουσία μελετών για τον Σικελιανό ως κριτικό. Το γεγονός ότι ο ποιητής αυτός αποτέλεσε, χάρη στη βαθιά λυρική του συγγένεια με τον Σολωμό, τον κυριότερο συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην επανησιακή ποιητική παράδοση και τους σημαντικότερους ποιητές της γενιάς του '30, καθιστά τον «Σολωμό του Σικελιανού» ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα desiderata της νεοελληνικής φιλολογίας.

Στο σύντομο αυτό κείμενο θα επισημάνω απλώς ένα φαινόμενο που αξίζει να διερευνηθεί συστηματικότερα. Πρόκειται για τη διακριτική αποδοκιμασία με την οποία ο μεσήλικας Σικελιανός αναφέρεται στον Σολωμό. Ο πατέρας της νεοελληνικής ποίησης συγκρίνεται δυσμενώς από τον Σικελιανό τόσο με τον Παλαμά (το 1936) όσο και με τον Βαλαωρίτη (το 1944), το έργο των οποίων αναδεικνύεται, μέσω του σολωμικού «αντιπαραδείγματος», σε πρότυπο μαχητικότητας και δυναμισμού. Αισθάνεται κανείς ότι ο Σικελιανός της δεκαετίας '35-'45 θέλησε να θεμελιώσει πάνω στα ποιητικά «ερείπια» του Σολωμού τόσο την κυριαρχία του Βαλαωρίτη και του Παλαμά όσο και –εμμέσως, και ίσως πρωτίστως– την υπεροχή της δικής του ποίησης και ποιητικής.

Ας δούμε λίγο πιο συγκεκριμένα τα τεκμήρια αυτής της τακτικής. Στη μελέτη «Ο Παλαμάς ασκητής και μύστης» (1936) ο Σολωμός συναντάται για πρώτη φορά στον *Πεζό Λόγο* (όπως τιτλοφόρησε ο Γ.Π. Σαββίδης το σύνολο των πεζών κειμένων του Σικελιανού)¹ σε συμφραζόμενα ποιητικής. Γράφει ο Σικελιανός σε ένα από τα κεντρικά σημεία εξέλιξης της συλλογιστικής του:

«Ο Μύστης δεν κάνει ούτε ένα βήμα αν σ' αυτό δεν τον βοηθάει η ακοίμητη, η αδιάκοπη λαχτάρα του Ασκητή. Ακόμα πότερο, το πάθος του Ασκητή. Κι αυτό, ασφαλώς, είναι το πλέριο μεγαλείο του Παλαμά: πως η ποίησή του πουθενά δεν ξεκινά μέσ' απ' τα δόγματα μιας λύτρωσης a priori, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στον Σολωμό.

Ευγενικός ομιλητής [ο Τέλλος Άγρας]², εδώ και λίγες μέ-

ρες, κάνοντας μια σύγκριση ανάμεσα στον Παλαμά και τον Σολωμό, είπε πως τούτος είναι η λύτρωση κι ο Παλαμάς είναι το Πάθος. Και την διάκριση αυτήν, πολύ νεότερος, κάποιο καιρό ίσως να πίστεψα κ' εγώ. Αλλ' αυτή την ώρα, και με μια υπεύθυνη ωριμότητα μπροστά στο νόημα της ζωής (που εδώ δεν είναι δυνατό να τη χωρίσουμε απ' την Τέχνη), πιστοποιώ με τον μεγάλο Kierkegaard [...] «Τα συμπεράσματα του πάθους είναι τα μόνα αξιόπιστα, τα μόνα καταπειστικά». Κ' είναι ασφαλώς τα μόνα που οδηγούν, ως σκαλοπάτια στερεά, στην κατανόηση της βαθιάς, της γενικότερης πραγματικότητας, όχι καθόλου με θεωρίες κι αφηρημένα σχήματα και δόγματα, αλλά με την πάντα πιο ενεργό κι ουσιαστική συμμετοχή του αληθινού πνευματικού απόμου στο Μυστήριο και στο Δράμα της ζωής»³.

Στο απόσπασμα αυτό θίγεται η ιδεολογική διαφοροποίηση του ώριμου, πολιτειακού Σικελιανού από τον «πολύ νεότερο» δημιουργό τού αριστοκρατικού *Αλαφροϊσκιωτου* (1909) ή ακόμη και της καθαρής ποίησης του *Μήτηρ Θεού* (1917-19), έργων βαθιά σολωμογενών. Είναι φανερό ότι ο Σολωμός της «λύτρωσης a priori» και των «θεωριών κι αφηρημένων σχημάτων και δογμάτων», στον οποίο αναφέρεται ο Σικελιανός το 1936, είναι ο Σολωμός της όψιμης, ρομαντικής περιόδου, ο οποίος, επηρεασμένος από τις αρχές του γερμανικού ιδεαλισμού, σκιαγραφούσε ήρωες a priori λυτρωμένους από τα δεσμά της ύλης και της Ιστορίας. Τη θέση του στη σικελιανική ποιητική ιεραρχία έχει πάρει, τη δεκαετία του '30 (πιθανότατα δε και νωρίτερα) ο Παλαμάς, ο οποίος, κατά τον Σικελιανό, κατανοεί την πραγματικότητα «με την πάντα πιο ενεργό κι ουσιαστική συμμετοχή [...] στο Μυστήριο και το Δράμα της ζωής».

Οχτώ χρόνια αργότερα, το 1944, σε ομιλία του Σικελιανού για τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη στο κατάμεστο Ηρώδειο, ο αισθητισμός του Σολωμού αντιπαρατίθεται αποδοκιμαστικά στον μαχητικό πατριωτισμό του Βαλαωρίτη. Το «βαθύ προνόμιο της προσωπικότητας» του Λευκαδίτη ποιητή και πολιτικού έγκειται, για τον Σικελιανό, στην αδυναμία του να διαστείλει τον πολέμαρχο απ' τον Ποιητή, όπως κάνει, αντίθετα, ο Σολωμός (σύμφωνα με μια μάλλον αυθαίρετη ερμηνεία του Σικελιανού) στην έκτη στροφή του ύμνου «Εἰς τον θάνατον του Λορδ Μπάιρον»⁴. Πίσω από την ερμηνευτική αυτή παρατήρηση διακρίνεται, πιθανώς, και η μομφή προς τον άνθρωπο Σολωμό, ο οποίος, σε αντίθεση με τον Βαλαωρίτη, αρκέστηκε στο να υποστηρίξει τον αγώνα της εθνικής ανεξαρτησίας μέσα από την ποιητική του ιδιότητα. Σε άλλο σημείο της ίδιας ομιλίας, εξάλλου, ο Σολωμός εμφανίζεται «θρονιασμένος» στην «ωσαν εξώκοσμη σκοπιά»

του (ένα είδος ελεφάντινου πύργου, θα έλεγε κανείς), αποπνέοντας την ίδια αριστοκρατική ραθυμία με τον a rrigi λυτρωμένο ποιητή του κειμένου του 1936. Η μείζων ένσταση του Σικελιανού για την ποίηση του Σολωμού φαίνεται να αφορά όχι τον αποσπασματικό χαρακτήρα της (τα «κομματιασμένα θεία του λυρικά ξεσπάσματα») αλλά την αγέρωχα αριστοκρατική αντίληψη του δημιουργού της για την ποιητική τέχνη. Η «ωσάν εξώκοσμη σκοπιά» από την οποία ο Σολωμός του Σικελιανού εμφανίζεται να κατοπτρεύει, «με το βλέμμα ενός επόπτη αετού», την πραγματικότητα του τόπου και της εποχής του απηχεί μιαν αντίστοιχη παρατήρηση του Παλαμά⁵, προσδίδοντάς της όμως αρνητική βαρύτητα. Σε αντίθεση με τον Παλαμά, ο οποίος επιχείρησε μια φιλολογική και αισθητική προσέγγιση του Σολωμού, ο Σικελιανός κινείται, όπως συνήθως, βάσει αποκλειστικά ιδεολογικών (και δεδηλωμένα μη-αισθητικών) κριτηρίων, με αποτέλεσμα να αποδοκιμάζει την εκλεκτική απόσταση του Σολωμού από την ιστορική πραγματικότητα της εποχής του. Συγκλίνοντας όλο και περισσότερο με την ιδεολογία και την ποιητική της Αριστεράς, ο αντιστασιακός Σικελιανός αναπτύσσει επί το πολιτικώς ριζοσπαστικότερον μια παρατήρηση του Παλαμά το 1918: «Η λαϊκή Μούσα, περνώντας από την ποίηση του Σολωμού, σαν από μάγισσας περιβόλι, γίνεται νεράιδα μεταφυσική και αριστοκρατική. Η λαϊκή Μούσα, περνώντας από την ποίηση του Βαλαωρίτη, σαν από λημέρι παλληκαριών, όσο κι αν πλαταίνει, όσο κι αν φορτώνεται με στολίδια, μένει πάντα μια καπετάνισσα θετική και δημοκρατική»⁶.

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι το προφίλ του σικελιανικού Βαλαωρίτη παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με το προφίλ που ο Σικελιανός σμιλεύει για τον εαυτό του σε ποιήματά του της περιόδου '40-'45. Ο χοϊκός, «σαν πλασμένος απευθείας απ' τον κόκκινο πηλό της πρώτης πατρογονικής του γης» Βαλαωρίτης⁷ απηχεί τον Σικελιανό των στίχων:

«είδα τον εαυτό μου
βαρύ από κοκκινόχωμα πηλό πλασμένο,
καινούργιο Αδάμ της πιο καινούργιας πλάσης»⁸

ή της αναφώνησης:

«Χώμα Λευκαδίτικο,
πρωτόχωμα
τιτάνια ζύμη του κορμιού του
του ίδιου μου του ακοίμητου μυαλού!»⁹,

ενώ προτροπές όπως «σπρώχτε με στήθος και με γόνα, να το βγάλουμε [τον ήλιο] απ' τη λάσπη [...] Βοηθάτε με κι εμένα, αδερφοί, να μη βουλιάξω αντάμα!»¹⁰ θυμίζουν τον κατά Σικελιανό Βαλαωρίτη, που εμφανίζεται να «σκώνει στους Ηράκλειους ώμους του όλα τα άμεσά της βάρη [της εποχής του], είναι γεμάτος χώμα, λύθρο, λάσπη, είναι αναμειγμένος στα προβλήματά της, σπρώχνει, με τα χέρια, με τα γόνατα, με το ίδιο του κεφάλι τα τριγύρω εμπόδιά της»¹¹. Στην προσπάθειά του, τη δεκαετία του '40, να λειτουργήσει ως εθνικός ποιητής-ταγός, ο Σικελιανός ήταν αναμενόμενο να επιλέξει ως πρότυπό του τον πατριωτικό ποιητή του Φωτεινού και όχι τον εσωστρεφή δημιουργό του Πόρφυρα.

Ωστόσο, τα ζητήματα που προκύπτουν είναι πολλά: πόσο ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα η επίμονη αυτοπα-

ρουσίαση του ώριμου Σικελιανού ως ποιητή χοϊκού-βαλαωριτικού (και –εμμέσως– ως μη ιδεαλιστικού-σολωμικού); Το γεγονός ότι ο Βαλαωρίτης δεν έχει, κατά τον Σικελιανό, αρκετά «βαθιά δημιουργική προοπτική» λόγω του «πρόσφατου, άμεσου, νωπού ηρωικού του υποσυνείδητου»¹², ο τιμητικός παραλληλισμός των αποσπασμάτων του Σολωμού με τις ρήσεις του Ηράκλειτου¹³ (που θυμίζει την παρουσίαση του ίδιου του Σικελιανού ως Ηράκλειτου στο «Πνευματικό εμβτήριο»), ή η νοερή ταύτιση του Σικελιανού με τον υψιπετή Κάλβο-αετό στην κατοχική ωδή «Ανδρέας Κάλβος», δείχνουν ότι τα πράγματα δεν είναι όσο απλά φαίνονται εκ πρώτης όψεως. Θα πρέπει, επίσης, να εξεταστεί προσεκτικά η τελευταία περίοδος της ποίησης του Σικελιανού και να ανιχνευτούν οι πηγές από τις οποίες αντλεί τα διδάγματά της, για να διαπιστωθεί σε ποιο βαθμό η σολωμική επίδραση των νεανικών έργων έχει υποχωρήσει προς όφελος των ρητορικών τρόπων του Βαλαωρίτη, του Παλαμά, ή ακόμα και του Κάλβου. Η επιφυλακτικότητα του ώριμου Σικελιανού προς τον Σολωμό θα πρέπει τέλος να ιδωθεί σε συνάρτηση με τις όλο και φιλικότερες σχέσεις που ο ποιητής ανέπτυξε με τον γηραιό Παλαμά, καθώς και με τις βεβαιωμένες βλέψεις του να αποβεί ο επίσημος διάδοχός του στον ρόλο του εθνικού ποιητή. Ο «Σολωμός του Σικελιανού» αποτελεί, εκτός των άλλων, και ένα ενδιαφέρον κεφάλαιο στην περιπετειώδη ιστορία της διαδοχής των εθνικών μας ποιητών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Γ.Π. Σαββίδης επιμελήθηκε την έκδοση των πεζών αυτών κειμένων, τα οποία συγκεντρώθηκαν σε πέντε τόμους και κυκλοφόρησαν από τον Ίκαρο το 1978-85. Στο εξής θα αναφέρομαι στον *Πεζό Λόγο* με τη συντομογραφία Π.Λ.
2. Όπως επισημαίνει ο επιμελητής του πεντάτομου *Πεζού Λόγου* του Σικελιανού Γ.Π. Σαββίδης, ο ποιητής αναφέρεται εδώ στην ομιλία του Άγρα με θέμα «Ο λυρισμός του Παλαμά και τα παθητικά κρυφομυήματα», που δημοσιεύτηκε στα *Νέα Γράμματα Β'*, 5-6, Μάιος-Ιούνιος 1936.
3. Π.Λ. Γ', σ. 107.
4. Π.Λ. Δ', σ. 152.
5. «Το περὺγισμα εις το υπερμέγεθες του ιδανικού, η φροντίς να παραμείνουν αμόλυντα τα πλάσματά του από τα ακάθαρτα του πραγματικού», «Διονύσιος Σολωμός», *Άπαντα* 13, σ. 415-33: 429.
6. Παλαμάς, *Άπαντα* 8, σ. 174-77: 176.
7. Π.Λ. Δ', σ. 151.
8. «Πνευματικό εμβτήριο», *Λυρικός Βίος Ε'*, σ. 172.
9. Οι στίχοι αυτοί ανήκουν στο ποίημα «Τα χώματα» της *Συνείδησης της γης μου* (*Λυρικός Βίος Γ'*, σ. 36), αλλά δεν υπήρχαν στην πρώτη έκδοση της σύνθεσης το 1915. Φαίνεται ότι ο Σικελιανός τους πρόσθεσε στις αρχές της δεκαετίας του '40, όταν ετοίμαζε για δημοσίευση τα ποιητικά άπαντά του, βλ. Βογιατζόγλου, *Η Μεγάλη Ιδέα του λυρισμού. Μελέτη του Προλόγου στη Ζωή του Σικελιανού*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999.
10. «Πνευματικό εμβτήριο», *Λυρικός Βίος Ε'*, σ. 173.
11. Π.Λ. Δ', σ. 151.
12. Π.Λ. Δ', σ. 151.
13. Π.Λ. Δ', σ. 150.

Σικελιανός και D'Annunzio

Αλαφροϊσκιωτος και *Laus Vitae*

του Ευριπίδη Γαραντούδη

Πρόδρομη ανακοίνωση

Ο Θεόδωρος Ξύδης, το 1942, σε μελέτημά του με θέμα τον *Αλαφροϊσκιωτο* του Σικελιανού, διατύπωσε κατηγορηματικά τη γνώμη ότι «το ποίημα είναι παρθενικό σε επιδράσεις, και μάλιστα φιλολογικές. Μόνο ο Όμηρος παρουσιάζεται στο ποίημα, και ιδίως η “Οδύσσεια” – ως παρεμβολή βέβαια του μύθου».¹ Υποστηρίζοντας τη λογοτεχνική παρθενογένεση του *Αλαφροϊσκιωτου*, ο Ξύδης πρόβαλε μια άποψη ενδεικτική της τάσης ενός μεγάλου μέρους της λογοτεχνικής κριτικής να εξυψώσει σε τέτοιο βαθμό το σικελιανικό έργο, ώστε, εντέλει, να το μυθοποιήσει. Σήμερα, καθώς έχει εμπεδωθεί στο χώρο των λογοτεχνικών σπουδών η συνείδηση ότι ολόκληρη η λογοτεχνία συνθέτει ένα πολυποίκιλο δίκτυο εμφανών και αφανών σχέσεων μεταξύ έργων, είναι προφανές ότι και ο *Αλαφροϊσκιωτος* υπόκειται, λιγότερο ή περισσότερο, σε αυτή την αναπόδραστη αρχή. Η αναζήτηση, λοιπόν, των, είτε προφανών είτε λανθανουσών, διακειμενικών αναφορών του *Αλαφροϊσκιωτου* –ή των «φιλολογικών επιδράσεων» στο ποίημα– παραμένει ένα από τα ζητούμενα της έρευνας της σικελιανικής ποίησης. Είναι, μάλιστα, παράδοξο ότι, στη μακρά διάρκεια ενός σχεδόν αιώνα από την πρώτη έκδοση του *Αλαφροϊσκιωτου*, έγιναν ελάχιστες και εντελώς γενικόλογες επισημάνσεις της πρόδηλης σχέσης ανάμεσα στον *Αλαφροϊσκιωτο* και το ποίημα του διάσημου στην αρχή του 20ού αιώνα Ιταλού συγγραφέα Gabriele D'Annunzio (1863-1938), *Laus vitae* (1903). Το εκτενές συνθετικό ποίημα *Laus vitae* (Εγκώμιο ζωής) αποτέλεσε το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου *Delle laudi. Libro primo. Maia* (Των εγκωμίων. Βιβλίο πρώτο. Μαία) που εκδόθηκε το 1903 και επανεκδόθηκε το 1905 με τον τίτλο *Laudi del cielo del mare della terra* (Εγκώμια του ουρανού της θάλασσας της γης).² Το ποίημα εκτείνεται σε 8.400 στίχους, χωρίζεται σε 21 αριθμημένα μέρη ποικίλης έκτασης, ενώ το κάθε μέρος αποτελείται από ενότητες, οι τίτλοι των

οποίων τοποθετούνται στο περιθώριο του ποιητικού κειμένου.

Η προκλητικά πολυτελής πρώτη έκδοση του *Αλαφροϊσκιωτου* (μέσα Μαρτίου του 1909), πρώτου βιβλίου ενός μόλις εικοσιπεντάχρονου ποιητή, διέθετε εντυπωσιακά εξωτερικά στοιχεία ώστε να μην περάσει απαρατήρητη. Πράγματι, τόσο οι θετικές όσο και οι αρνητικές αντιδράσεις υπήρξαν πολλές, άμεσες και έντονες. Ο Γ.Π. Σαββίδης, εξετάζοντας την κριτική υποδοχή του έργου και αναδημοσιεύοντας τὰ σχετικά κείμενα, παρατήρησε ότι «από τις 17 Φεβρουαρίου [πριν ακόμη από την έκδοση] ως την πρώτη Νοεμβρίου 1909, έχουμε τουλάχιστον 16 δημοσιεύματα, μικρά και μεγάλα, σε εφημερίδες και περιοδικά, που άμεσα είτε έμμεσα, θετικά ή αρνητικά, ασχολούνται με το πρωτοφανές αυτό έργο».³ Σε αυτά λοιπόν τα δημοσιεύματα εντοπίζεται μία μόνο συντομότατη μνεία με την οποία το πρωτοεμφανιζόμενο ελληνικό ποίημα συσχετίζεται με τον D'Annunzio. Συγκεκριμένα, σε μια σύντομη κρίση για τον *Αλαφροϊσκιωτο*, προφανώς γραμμένη από την Καλλιρρόη Παρρέν, στην *Εφημερίδα των Κυριών*, γίνεται λόγος για την «πολυτελεστάτην και εντελώς Δανουντζιανικήν έκδοσιν του *Αλαφροϊσκιωτου*».⁴ Η συσχέτιση με τον Ιταλό συγγραφέα αφορά μόνο στην εκκεντρική επιλογή της «πολυτελεστάτης» έκδοσης (την εποχή εκείνη ο ποιητής, μυθιστοριογράφος, θεατρικός συγγραφέας, δημοσιογράφος και χρονικογράφος D'Annunzio ήταν πολύ φημισμένος κυρίως για το πεζογραφικό έργο του, και γνωστός για την ιδιόρρυθμη, επιδεικτική, ενίοτε και προκλητική κοινωνική συμπεριφορά του)⁵ και δεν υπεισέρχεται σε εσωτερικά-ποιητικά στοιχεία. Αξίζει να παρατηρηθεί ότι στο ίδιο κείμενό της η Παρρέν παρέβαλε ευθέως την ποιητική του νεαρού Σικελιανού με εκείνη ενός άλλου διάσημου παλαιότερου Ιταλού ποιητή, του Ugo Foscolo: «Νομίζω ότι τον Φώσκολο, τον σχεδόν συμπολίτην του, ακολουθεί ο Σ. εις το ποιητικόν του

1. Θεόδωρος Ξύδης, «Ο “Αλαφροϊσκιωτος” του Άγγελου Σικελιανού», *Πειραϊκά Γράμματα*, τχ. 6, Δεκέμβριος 1942, σ. 320-326 = *Άγγελος Σικελιανός*, Ίκαρος [1973], 1979², σ. 18-49: 32.

2. Για το *Laus vitae* παραπέμπω στον τόμο Gabriele D'Annunzio, *Versi d'amore e di gloria*, τόμος 2, edizione diretta da Luciano Anceschi, a cura di Annamaria Andreoli e Nina Lorenzini, Milano, Arnoldo Mondadori (I Meridiani) 1984, σ. 13-252. Πληροφορίες για το βιοματικό υπόβαθρο και τη σύνθεση του *Laus vitae* βλ. στις «Note» (Σημειώσεις) της Annamaria Andreoli, ό.π., σ. 875-912.

3. Γ.Π. Σαββίδης, «Πώς υποδέχτηκαν τον *Αλαφροϊσκιωτο*.

Επιλεγόμενα στη φωτομηχανική ανατύπωση του *Αλαφροϊσκιωτου* του Άγγελου Σικελιανού», στον τόμο Άγγελος Σικελιανός, *Αλαφροϊσκιωτος*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ. 1989 [φωτομηχανική ανατύπωση της πρώτης έκδοσης του 1909], σ. 5.

4. *Εφημερίς των Κυριών*, αρ. φ. 971, 1-15 Ιουλίου 1909 = Σαββίδης, ό.π., σ. 20-21.

5. Σχετικά με τον D'Annunzio ως πεζογράφο του αισθητισμού και της παρακμής (décadence), βλ. Απόστολος Σαχίνης, *Η πεζογραφία του αισθητισμού*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας 1981, σ. 125-134 (γενική εξέτασή του ως ευρωπαίου πεζογράφου του αισθητισμού), 145-148, 154-155, 157-162

έργον. Υπάρχουν τόσα κοινά πράγματα μεταξύ των δύο ποιητών. Το ίδιο θαλασσινόν πλαίσιον, η ίδια βαθιά αρχαιομάθεια, η ίδια ζωγραφική δύναμις, η ίδια φυσιογνωμία, η ίδια αυτοπεποίθηση και ο ίδιος εγωισμός».⁶ Στις υπόλοιπες βιβλιοκρισίες, καθώς το βάρος πέφτει στην άτεγκτη καταδίκη του νεαρού «ποετάστρου» ή στην άμετρη προβολή του ως διαδόχου του Σολωμού, δεν μένει χώρος για συγκρίσεις με την ευρωπαϊκή ποίηση. Με εξαίρεση την ολιγόλεξη επισήμανση του Άριστου Καμπάνη ότι η «πλουσίως μεσημβρινή ποίησις» του *Αλαφροΐσκιωτου* «έχει πολλές αναλογίας προς την ποίησιν του Άγγλου Σέλλεϋ».⁷

Έπειτα από τις πρώτες θερμές κριτικές αντιδράσεις, η λογοτεχνική, αλλά και η φιλολογική κριτική της σικελιανικής ποίησης εστίασε ελάχιστες φορές την προσοχή της στην επίδραση της ποίησης του D'Annunzio και ειδικότερα του *Laus vitae* στον *Αλαφροΐσκιωτο*. Π.χ. ο Bruno Lavagnini το 1955 παρατήρησε γενικόλογα για το σικελιανικό σύνθεμα: «Με μια αίσθηση πανικού πανθεισμού, που ανακαλεί τον D'Annunzio του *Laus vitae*, εκφράζεται η παγκόσμια κοινωνία των όντων, έμψυχων και άψυχων, των νεκρών και των ζώντων, μέσα στην πλατιά πνοή της γης και της θάλασσας. Ο Ποιητής βυθίζεται στο κύμα των αισθήσεων και με διθυραμβική έξαρση απεικονίζει το καρδιοχτύπι της κοσμικής ζωής».⁸ Εξίσου γενικόλογος ήταν ο συσχετισμός *Αλαφροΐσκιωτου* και *Laus vitae* από τον Παντελή Πρεβελάκη το 1984: «Ανάμεσα στους ξένους λογοτέχνες που είχαν ενστερνισθεί το νιτσεϊσμό, το βιταλισμό και τον μπερξονισμό συγκαταλέγονται ο Μωρίς Μπαρρές, ο Πωλ Κλωντέλ και ο Γκαμπριέλε Ντ'Αννούντσιο. Το παράδειγμά τους δεν άφησε ασυγκίνητους τους Έλληνες συγγραφείς. Ειδικότερα, ο Ντ'Αννούντσιο έθεσε τη σφραγίδα του στις δημιουργίες τριών ομηλικών ποιητών που εμφανίστηκαν στα ελληνικά Γράμματα στις αρχές του [20ού] αιώνα: του Νίκου Καζαντζάκη (γεν. 1883), του Κώστα Βάρναλη (1883) και του Άγγελου Σικελιανού (1884). [...] Στο Σικελιανό, ο Ντ'Αννούντσιο έδωσε το λυτρωτικό σείσμα για ν' αποδεσμεύσει το διονυσιασμό του και να λυτρωθεί με τον *Αλαφροΐσκιωτο*. Ο Ιταλός ποιητής σαγήνευσε τον Έλληνα με την αρχαιολατρία του και του προμήθευσε ένα υπόδειγμα δημιουργίας με το μακρό λυρικό του ποίημα *Laus vitae*».⁹

Αντιθέτως, εντελώς πρόσφατα, μια ενδιαφέρουσα επισήμανση συγκεκριμένων εκφραστικών και μετρικών οφειλών του *Αλαφροΐσκιωτου* στο *Laus vitae* έκανε ο Mario Vitti, αν και παρεκβατικά, σε υποσημείωση της νέας (ιταλικής) μορφής της *Storia della letteratura neogreca*: «Η μετρική πρωτοβουλία του *Αλαφροΐσκιωτου*, όπως επίσης και η γενική βάση

Ο Σικελιανός τον Μάρτη του 1926 στους Δελφούς.

της έμπνευσης του ίδιου ποιήματος (θρίαμβος των αισθήσεων, πανικό συναίσθημα της φύσης), πρέπει να εξεταστούν παράλληλα με τα *Εγκώμια του ουρανού της θάλασσας της γης* του G. D'Annunzio (1903), όπου, στις στροφές των στίχων με ποικίλη έκταση επικρατούν οι εννεασύλλαβοι και οι επτασύλλαβοι».¹⁰

Ουσιαστική αφετηρία για τη διερεύνηση των κοινών ή παράλληλων στοιχείων ανάμεσα στο ελληνικό και το ιταλικό ποίημα είναι δύο κειμενικές μαρτυρίες-έμμεσες αναφορές του Σικελιανού στο *Laus vitae* ειδικά και στον D'Annunzio ευρύτερα. Η πρώτη μαρτυρία προηγήθηκε χρονικά της έκδοσης του *Αλαφροΐσκιωτου*, αν και είδε το φως της δημοσιότητας πρόσφατα. Συγκεκριμένα, είναι γνωστό ότι ο Σικελιανός το Φεβρουάριο του 1909, ενώ ετοιμαζόταν η έκδοση του *Αλαφροΐσκιωτου*, πραγματοποίησε τρεις διαλέξεις, σε μια προσπάθεια να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για τη θετι-

(εξέταση της επίδρασης που άσκησε ο D'Annunzio στην ελληνική λογοτεχνία του αισθητισμού στο τέλος του 19ου και στην αρχή του 20ού αιώνα): ενημερωτικό χαρακτήρα έχει το μελέτημα του Δημήτρη Γιακουμάκη, «Ο νεοκλασικισμός του D'Annunzio ως λογοτεχνική δύναμη», *Τομές*, περ. Γ', χρ. 9, τχ. 85, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1983, σ. 23-33. Ενδιαφέρουσα συσχέτιση ανάμεσα στο έργο του D'Annunzio και το ιδεολογικό κλίμα της εποχής του κάνει ο Αλμπέρτο Αζόρ Ρόζα, *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, Επιμέλεια [ελλην. μετάφρασης] Φοίβος Γκικόπουλος, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής 1998, σ. 556-565.

6. Ό.π., σ. 21.

7. Άριστος Καμπάνης, «Η ζωή του βιβλίου» εφ. *Αστραπή*, 20 Μαρτίου 1909 = Σαββίδης, ό.π., σ. 16-17: 17.

8. Bruno Lavagnini, *Storia della letteratura neoellenica*, Milano, Nuova Accademia Editrice 1955, σ. 162. Μετέφρασα το χωρίο από τα ιταλικά.

9. Παντελής Πρεβελάκης, *Άγγελος Σικελιανός. Τρία κεφάλαια βιογραφίας κι ένας πρόλογος*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ. 1984, σ. 33-34.

10. Mario Vitti, *Storia della letteratura neogreca*, Roma, Carocci 2001, σ. 260, σημ. 19. Μετέφρασα το χωρίο από τα ιταλικά.

κή υποδοχή του ποιήματός του. Για το περιεχόμενο των τριών αυτών διαλέξεων διαθέταμε έμμεσες πληροφορίες, καθώς τα κείμενά τους έμειναν αδημοσίευτα. Πρόσφατα, όμως, η Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια ανακάλυψε και δημοσίευσε το κείμενο της δεύτερης διάλεξης, με τίτλο «Παν ο μέγας».¹¹ Η διάλεξη, που δόθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 1909 στην αίθουσα του περιοδικού *Ο Παν*, είχε ως θέμα της τον αρχαιοελληνικό μύθο του Πανός και τις διάφορες ερμηνείες του, την ανασκευή της άποψης του Νίτσε για τη φύση του αρχαίου μύθου, και την προβολή του ελληνικού μεσημεριού ως του κατεξοχήν μυσταγωγικού και αποκαλυπτικού χρόνου. Ο συννεκτικός πυρήνας της διάλεξης έγκειται στη θερμή διακήρυξη του Σικελιανού ότι ο Παν, εκφραστής μιας αντίληψης της ζωής που καταυγάζεται από το φως και την εκστατική χαρά της ύπαρξης, εξακολουθεί να ζει κρυμμένος στη φύση και στη φυλή των Ελλήνων και ότι ήρθε η ώρα να αναγεννηθεί. Η διάλεξη κλείνει με την παράθεση ενός χωρίου ιταλικού ποιήματος, χωρίς όμως ούτε το ποίημα ούτε ο ποιητής να κατονομάζονται. Παραθέτω το σχετικό απόσπασμα: «Αν οι Νεολατίνοι ενοιώσαν την ανάστασή του [του Πανός] μέσα τους, πόσο περισσότερο δεν θα τη νοιώσωμεν εμείς [οι Έλληνες], πόσο περισσότερο αντάξια δεν θα να γιορτάσουμε το γυρισμό του, δεν θα υπακούσουμε στη φωνή του τη δεσποτική, δεν θα ετοιμάσουμε τον εαυτό μας, για την τρισβαθη επικοινωνία του;

“Εψεύστη, εψεύστη”, λέγει ο Νεολατίνος ποιητής, “μπροστά στα οδοντωτά νησιά, η φωνή βροντώντας στη γαλήνη του καλοκαιριού προς το καράβι. Αχνίζοντας η μέρα έσβυε μέσα στα νερά.

Σαν μια πυρά εκαιγόντανε οι Παξοί. Και ο Αχελώος, αναθυμώντας τη Δηϊάνειραν και το αδραγμένο κέρατο της δύναμης του Ηρακλέα στην πλήθια πάλη, ανάσαινε με το πλατύ του στόμα μες τα πέλαγα – και ολόγυρά του ήτανε μόνο ο πόθος του.

Ω Πατέρα, καρπιστή των κάμπων, αν βίαιος, σκληρός άντρας, μάρτυρας αιώνιος είσαι, εψεύστηκε η φωνή που εφώναξεν, Επέθανεν ο Παν”».¹²

Ο Σικελιανός συντάσσεται με την ποιητική δήλωση του «Νεολατίνου ποιητή», την ανασκευή της γνώμης ότι ο Παν πέθανε. Ο «Νεολατίνος ποιητής» δεν είναι βέβαια άλλος από τον D’Annunzio, καθώς το πεζά μεταφρασμένο χωρίο προέρχεται από το ποίημα «L’ annunzio» (Η αγγελία),¹³ σχετικά σύντομο ποίημα (156 στ.) που προηγείται του *Laus vitae* και λειτουργεί ως εισαγωγή του. Όχι τυχαία ο «Νεολατίνος ποιητής» είναι ο μόνος που δεν κατονομάζεται μέσα στο κείμενο της διάλεξης, όπου απαντούν πολλά ονόματα (όπως,

π.χ., εκείνα των Goethe, Leopardi, Nietzsche και Carducci), καθώς το κείμενο εκμεταλλεύεται μεγάλο αριθμό ιταλικών κυρίως πηγών.¹⁴ Η αποσιώπηση του D’Annunzio (όπως και του ποιήματός του), με την ένταξή του στο γένος των «Νεολατίνων ποιητών», οφείλεται προφανώς στη διάθεση να δοθεί μια έμμεση απάντηση στο προλογικό ρητορικό ερώτημα αν οι Έλληνες ποιητές είναι σε θέση να νιώσουν και να αποδώσουν καλύτερα από τους Νεολατίνους την αίσθηση του αναγεννημένου Πανός. Επρόκειτο, βεβαίως, για την επικείμενη απάντηση του *Αλαφροΐσκιωτου*. Έτσι λοιπόν το σικελιανικό ποίημα, αυτή η ελληνική ποιητική πιστοποίηση της διαρκούς ζωτικότητας του Πανός, προβάλλεται, λανθανόντως, ως αντίλογος στη νεολατινική ποίηση, ενώ, με την υποδηλωμένη πρόθεση του Έλληνα ποιητή να σταθεί δημιουργικά αντιμέτωπος με τον ξακουστό Ιταλό ομότεχνό του, υποκρύπτεται ειδικότερα η αγαστή άμιλλα με το *Laus vitae*.¹⁵

Δέκα μήνες μετά την έκδοση του *Αλαφροΐσκιωτου* δημοσιεύτηκε σε φύλλα της πατρινής εφημερίδας *Το Σέλας* η εκτενής επιφυλλίδα του Σικελιανού, «Το νέον έργον του Γαβριήλ Δ’Αννούντσιο “Ίσως ναι – ίσως όχι”».¹⁶ Στο μεγαλύτερο μέρος της επιφυλλίδας περιγράφεται η πλοκή και σχολιάζονται στοιχεία του μυθιστορήματος *Forse che si forse che no* (1910), παρατίθενται μάλιστα αρκετά μεταφρασμένα αποσπάσματά του. Τόσο από την περιγραφή και το σχολιασμό του μυθιστορήματος, όσο κυρίως από τον επίλογο της επιφυλλίδας, γίνεται ξεκάθαρο ότι στο πρόσωπο του D’Annunzio ο Σικελιανός αντικρίζει το ενσαρκωμένο πρότυπο του νιτσεϊκού υπερανθρώπου-καλλιτέχνη. Γράφει χαρακτηριστικά στον επίλογο: «[Ο D’Annunzio] πείθει και πάλιν ότι ο Ποιητής δεν είναι μόνον το κόσμημα της φυλής, αλλ’ η εμψυχωτική της δύναμις. Από του σιδηρού θρόνου της Ολυμπίας, ως ο Πίνδαρος ητένιζε τους αγώνας του Πανελληνίου, δύναται και σήμερον να απενίξη τον ευρύτατον αγώνα της ζωής, ακαταγώνιστον αυτός κορύφωμα τεθειμένος μυστηριωδώς υπό της φύσεως εις την υπάτην κλίμακα της φυσικής και φυλετικής ιεραρχίας, ως ο αετός μεταξύ των πτηνών».¹⁷ Μια τέτοιου τύπου θεώρηση του D’Annunzio (ή του Ποιητή) παραπέμπει ασφαλώς στο αισθητικό και ιδεολογικό πλαίσιο που παρήγαγε και τον *Αλαφροΐσκιωτο*. Στα πεζογραφικά αλλά και στα ποιητικά έργα που συνέθεσε ο Ιταλός συγγραφέας στην περίοδο ανάμεσα στον 19ο και στον 20ό αιώνα, συμπεριλαμβανομένου του *Laus vitae*, οι τάσεις του αισθητισμού και του υποκειμενικού ατομικισμού, που διέκριναν εξ αρχής το έργο του, εμπλουτίστηκαν με τη σταθερή προβολή ενός προτύπου ζωής κυριαρχημένου από το νιτσεϊκό υπερανθρωπισμό.¹⁸ Ο αισθητισμός, ο υποκειμενικός ατομικισμός και ο νιτσεϊκός

11. Βλ. Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια, «“Παν ο μέγας”. Ένα λανθάνον κείμενο του Σικελιανού», *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής*, τ. 5, 1995-1996, σ. 51-71· το κείμενο της διάλεξης στις σ. 53-64.

12. Ό.π., σ. 63-64.

13. Το συγκεκριμένο παράθεμα του «L’ annunzio» (στ. 63-74) εντόπισε και παρέθεσε στο ιταλικό πρωτότυπο η Φράγκου-Κικίλια στα σχόλιά της, ό.π., σ. 69-70. Βλ. και D’Annunzio, *Versi d’amore e di gloria*, ό.π., σ. 6-10: 8.

14. Εντοπισμό των πηγών του κειμένου της διάλεξης βλ. στα σχόλια της Φράγκου-Κικίλια, ό.π., σ. 65-71, όπου και μια

ενδιαφέρουσα συσχέτιση χωρίων του *Αλαφροΐσκιωτου* με δοκιμιακό κείμενο του Leopardi με θέμα το μεσημέρι.

15. Ο Σικελιανός θα μπορούσε στο κείμενο της διάλεξής του να αποδώσει την αποκαλυπτική αίσθηση της ώρας του μεσημεριού, ως χρόνου του Πανός, με χωρία και του *Laus vitae*, όπως, π.χ., το ακόλουθο (σε ελληνική μετάφραση): «Κι ήταν το μεσημέρι / η ώρα του Πανός, η μεγάλη ώρα. / Ο Ήλιος ήταν στην κορυφή των ουρανών / γυμνός· κι όλα τριγύρω ήταν / καθαρά, κοντά και μακριά· / κι η ψυχή μου, όπως ο κύκλος / της άφθαρτης Έτνας, / ήταν ολόκληρη από κρύσταλλο / κι από χρυσό, κρεμασμένη πάνω απ’ τα νερά»

υπερανθρωπισμός αντανakλούν επίσης στο αισθητικό και ιδεολογικό πλέγμα που εκκόλαψε τον *Αλαφροϊσκιωτο*. Στο τέλος της επιφυλλίδας του ο Σικελιανός ορίζει ως το «υπέρτατον όνειρον της ζωής» του να αναγεννήσει την «τριπλήν υπόστασιν του Ηγεσίου, του υπερτάτου άνθους των Ολυμπιονικών, δηλαδή του αθλητού, του ιερέως και του προφήτου».¹⁹ Μια σύγχρονη αξιομίμητη αναγέννηση αυτού ακριβώς του ανώτερου ανθρώπινου προτύπου, ενός προτύπου που συνδυάζει αρμονικά το (σύγχρονο, τόσο ατομικό όσο και συλλογικό) βίο με την (νεοκλασικής αντίληψης) τέχνη, βλέπει ο Σικελιανός στο πρόσωπο του D'Annunzio.

Το πιο ενδιαφέρον σημείο της επιφυλλίδας του 1910 είναι η αρχή της, όπου ο Σικελιανός ανακαλεί στη μνήμη του και περιγράφει την πρώτη τυχαία συνάντησή του με τον D'Annunzio στο καφέ Doney της Φλωρεντίας (πιθανόν τους πρώτους μήνες του 1907, όταν ο Σικελιανός ταξίδεψε στην Ιταλία και στη Γαλλία). Με αφορμή την περιγραφή αυτή όχι μόνο εκφράζεται ο θαυμασμός του νεαρού Έλληνα ποιητή για τον πανευρωπαϊκής φήμης Ιταλό συγγραφέα, αλλά και γίνεται μία έμμεση, πολύ ενδιαφέρουσα, μνεία του *Laus vitae*. Παραθέτω το χωρίο: «Το βλέμμα του, ως εκ της θέσεώς μου εις την απέναντι τράπεζαν, έπεσεν αυθορμητώς επάνω μου. Βλέμμα, όπως ο ίδιος είπε δια τον ήρωα του τελευταίου έργου του [Paolo Tarsis, βασικού ήρωα του *Forse che si forse che no*], όλον βέλος, στόχος και θέλησις. Ενεθυμήθην το Οδυσσειακόν βλέμμα, το οποίον κατά τον πλουν του εις το Ιόνιον, ως αυτός ούτος λέγει, τον έβαλε κατά μέτωπον, τον επλήγωσε κατά μέσον των οφρύων. Και ομολογώ ότι ωχρίασα. Αλλ' η ωχρότης μου, ως μία κατάδηλος αναγνώρισις του ανοιχτού δι' εμέ μυστικού του, αντενακλάσθη εις τον νευρώδη και αισθαντικόν άνθρωπον.

Εγνώριζα όλα τα έργα του· το μέγα του σκάνδαλον και την εξ ίσου μεγάλη του τέχνην. Αλλ' ό,τι περισσότερον υπεδάυλινεν ανέκαθεν το ενδιαφέρον μου δια τον άνθρωπον αυτόν ήτο η θέλησις, η αδάμαστος και ρυθμική θέλησις, η οδηγούσα εις τον βέβαιον θρίαμβον».²⁰

Η ανάμνηση του «Οδυσσειακού βλέμματος» ανακαλεί τους εξής δύο στίχους του *Laus vitae*: «e il folgore degli occhi suoi / mi feri per mezzo alla fronte» (IV, 104-105) (κι η λάμψη των ματιών του [του Οδυσσέα] με πλήγωσε καταμεσής στο μέτωπο).²¹ Η αόριστη ανάμνηση ενός διστίχου του *Laus vitae* δεν είναι απλώς ένα αδιάσειστο πειστήριο ότι ο Σικελιανός είχε διαβάσει το ιταλικό ποίημα τόσο καλά ώστε να ανακαλεί κάποιους στίχους του. Πρόκειται, κατά βάθος, για την κρυπτική μνεία ενός κομβικού σημείου του *Laus vitae*, σημείου που μάς υποδεικνύει τη στενή σχέση του *Αλαφροϊσκιωτου* με το

ιταλικό ποίημα. Ας δούμε –με τη συντομία που ο περιορισμένος χώρος επιβάλλει– γιατί. Στην αρχή του τέταρτου μέρους του *Laus vitae* (από όπου οι δύο στίχοι που ο Σικελιανός θυμάται), συγκεκριμένα στις δύο ενότητες που φέρουν τους τίτλους «Verso l' Ellade santa» (Προς την ιερή Ελλάδα) και «L'incontro d' Ulisse» (Η συνάντηση του Οδυσσέα) (IV, 1-147),²² περιγράφεται η αρχή του θαλασσινού ταξιδιού του πρωτοπρόσωπου αφηγητή προς τα Ιόνια Νησιά και η συνάντησή του μεσοπέλαγα με τον Οδυσσέα. Η συνάντηση αυτή αποβαίνει καθοριστική για τη συνειδητοποίηση του σκοπού του αφηγητή. Η φράση του σικελιανικού κειμένου «κατά τον πλουν του [του D'Annunzio] εις το Ιόνιον», δείχνει καθαρά ότι ο Έλληνας ποιητής γνώριζε πως το *Laus vitae* βασίστηκε στην εμπειρία της πολυθρύλητης κρουαζιέρας του D'Annunzio στα ελληνικά νησιά το 1895. Αλλά και στα πρώτα τέσσερα εισαγωγικά μέρη του *Αλαφροϊσκιωτου* ο πρωτοπρόσωπος αφηγητής μνημονεύει επίσης τον Οδυσσέα, και μάλιστα παρουσιάζεται ως διάδοχός του.²³ Ό,τι ο Σικελιανός έγραψε σε κάποιο σημείο της επιφυλλίδας του, «[Ο D'Annunzio] ανεζήτησε και ανεύρε δια μέσου των εποχών εν τη ελληνολατινική φυλή τον σβεσθέντα πυρήνα της Οδυσσειακής συνειδήσεως. Και απεφάσισε να ζήση, να κατανοήσει, να διαπλάση, ως διέπλασαν κατά πάσαν ακμήν της ανθρωπότητος οι ήρωες, τον ιδίον του μύθον»,²⁴ το ίδιο ακριβώς επεδίωξε με τον *Αλαφροϊσκιωτο*.

Η προσεκτική συνανάγνωση των δύο ποιητικών συνθεμάτων, του ιταλικού και του ελληνικού, φανερώνει ότι η μεταξύ τους σχέση έχει ποικίλες όψεις, ορισμένες μάλιστα θα μπορούσαν να κριθούν εντυπωσιακές. Η εξωτερικότερη όψη είναι αυτή των τιλοφορημένων στο περιθώριο του ποιητικού κειμένου ενοτήτων και της μετρικής μορφής. Πράγματι, η μετρική μορφή του *Αλαφροϊσκιωτου* φαίνεται να άντλησε την πηγή της πρωτοτυπίας του ελευθερωμένου στίχου της από τους στίχους ποικίλης συλλαβικής έντασης και ποικίλων ρυθμών του *Laus vitae*. Επίσης πολλά είναι τα κοινά θεματικά μοτίβα και θέματα των δύο έργων. Αλλά η πιο ενδιαφέρουσα κατάληξη της διεξοδικής συνεξέτασης των δύο ποιητικών έργων ίσως είναι η τεκμηρίωση της υπόθεσης ότι ο *Αλαφροϊσκιωτος* κατά βάθος συνιστά την ελληνική απάντηση στο *Laus vitae*. Στην αρχή της ποιητικής του πορείας, οπλισμένος με ανεξάντλητη πίστη στον ποιητικό του εαυτό, ο Σικελιανός ίσως συνδιαλέγεται με το ιταλικό ποίημα, με σκοπό να δώσει την ελληνική απάντηση: να ανακαλύψει, από την αυθεντικότερη σκοπιά του Έλληνα ποιητή, τη σκοπιά δηλαδή της εντοπιότητας, τον αιθαλή Πάνα και να απευθύνει το δικό του, γνησιότερο εγκώμιο ζωής.

(V, 9-17) (D'Annunzio, *Versi d'amore e di gloria*, ό.π., σ. 42).

16. «Το νέον έργον του Γαβριήλ Δ' Αννούντσιο “Ίσως ναι – ίσως όχι”», εφ. *Το Σέλας* [Πάτρα], 23-30 Ιανουαρίου 1910. = *Πεζός Λόγος Α' (1908-1928)*, Φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ίκαρος 1978, σ. 13-25 [μερική αναδημοσίευση].

17. Ό.π., σ. 23.

18. Βλ. Αλμπέρτο Αζόρ Ρόζα, ό.π., σ. 559-560.

19. *Πεζός Λόγος Α' (1908-1928)*, ό.π., σ. 24.

20. Ό.π., σ. 13.

21. D'Annunzio, *Versi d'amore e di gloria*, ό.π., σ. 33.

22. Βλ. ό.π., σ. 30-34.

23. Βλ. σχετικά το σχολιασμό του David Ricks, *Η σκιά του Ομήρου. Δοκίμιο για τη νεοελληνική ποίηση (1821-1940)*, Μετάφραση Αριστέα Παρίση, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου – Μ. Καρδαμίτσα 1993, σ. 95. Στο κεφάλαιο «Η ομηρική κληρονομιά», ό.π., σ. 85-99, επισημαίνονται και σχολιάζονται οι αναφορές στον Όμηρο και στον Οδυσσέα σε διάφορα σημεία του *Αλαφροϊσκιωτου*. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τρίτη από τις διαλέξεις του Σικελιανού τον Φεβρουάριο 1909 είχε τον τίτλο «Ο Ομηρικός Οδυσσεύς».

24. *Πεζός Λόγος Α' (1908-1928)*, ό.π., σ. 14.

Η γλυπτική στην ποίηση του Σικελιανού

της Λιάνας Γιαννακοπούλου

Η τέχνη της γλυπτικής αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς στον *Λυρικό Βίο* και αναδεικνύεται σε μια από τις κυριότερες μεταφορές της σικελιανικής ποιητικής. Στη δεκαετία 1910-1920, τη δημιουργικότερη της ζωής του Σικελιανού, οι αναφορές της ποίησής του στη γλυπτική φανερώνουν όχι μόνο το ουσιαστικό ενδιαφέρον του για την τέχνη αυτή αλλά και την πρωτοτυπία με την οποία την προσεγγίζει. Ο Σικελιανός δεν επικεντρώνεται, όπως άλλοι ποιητές, σε μια συγκεκριμένη περίοδο της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής, αλλά αγκαλιάζει χρονικά όλες τις περιόδους της (από την αρχαϊκή έως και την ελληνιστική, με νύξεις και στον σύγχρονό του Γ. Χαλεπά), πράγμα που φανερώνει την τολμηρή του στάση απέναντι στην παράδοση. Τα γλυπτά στα οποία αναφέρεται είναι συνήθως τμήματα ενός αρχιτεκτονικού συνόλου (συνήθως ναού), και ο ποιητής τα φαντάζεται στη φυσική τους θέση και όχι στα δωμάτια ενός μουσείου. Δεν έχουν λοιπόν γι' αυτόν αρχαιολογική σημασία, αλλά εμφανίζονται με όλη την ιερότητα και υποβλητικότητα που είχαν στην αρχαιότητα. Εξέχουσα θέση ανάμεσα στους αρχαιολογικούς χώρους της σικελιανικής ποίησης έχει η Ολυμπία, γιατί οι αναπαραστάσεις στα αετώματα του ναού του Δία, και κυρίως το άγαλμα του Απόλλωνα στο δυτικό αέτωμα, συνοψίζουν και αντανακλούν παραστατικά έναν από τους σημαντικότερους στόχους του *Λυρικού Βίου*: την εναρμόνιση των αντιθέτων. Στις αναπαραστάσεις αυτές ο Σικελιανός βλέπει το σύμβολο του γνήσιου πνευματικού ανθρώπου, ο οποίος μπορεί να μετασχηματίζει τις αντινομίες της εποχής του σε δημιουργικές δυνάμεις.

Η γνωριμία του Σικελιανού με τον Rodin το 1912, που υπήρξε καθοριστικής σημασίας για τη ζωή του Έλληνα δημιουργού, έκανε την γλυπτική να ριζώσει για τα καλά στο ποιητικό τοπίο του, μια και στο πρόσωπο του μεγάλου γλύπτη ο ποιητής ανακάλυψε μια ρομαντική ιδιοσυγκρασία που συγγένευε με τη δική του. Έτσι, η έμφαση στην οργανικότητα του έργου τέχνης και η προβολή της αρμονίας ανάμεσα στο σώμα, τη φύση και το πνεύμα (βασικό γνώρισμα της αρχαιοελληνικής γλυπτικής), είναι στοιχεία που έφεραν τον Σικελιανό κοντά στον γλύπτη που ονομάζει τον «πιο μεγάλο δημιουργό του αιώνα» («Τα χώματα»). Η τεχνική πλευρά της γλυπτικής, και προπαντός η σμίλευση, γίνεται, όπως θα δούμε, σημαντική μεταφορά ποιητικής στις *Συνειδήσεις*. Πιο συγκεκριμένα, η γλυπτική φωτίζει καίρια χαρακτηριστικά της ποιητικής του Σικελιανού, όπως τη σχέση του με την ποίηση του Καβάφη, τις απόψεις του για την ποιητική δημιουργία, και τη σχέση του με την αρχαιοελληνική παράδοση. Ας τα δούμε ένα-ένα χωριστά.

ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΚΑΒΑΦΗΣ

Η μελέτη του τρόπου με τον οποίο η γλυπτική θεματοποιείται στον *Λυρικό Βίο* ρίχνει φως στη λανθάνουσα και παραγνωρισμένη σχέση της ποίησης του Σικελιανού με την ποίηση

του Καβάφη. Αποκαλυπτικό από την άποψη αυτή είναι το ποίημα «Παντάρκης» (1914). Ο «Παντάρκης» ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα ποιήματα γιατί απεικονίζει τον δημιουργό και την καλλιτεχνική δημιουργία με τρόπο εκ διαμέτρου αντίθετο από αυτόν που προβάλλεται στο υπόλοιπο έργο του Σικελιανού. Είναι το μόνο ποίημα του Σικελιανού στο οποίο ένα ομοφυλοφιλικό συναίσθημα γίνεται η αφετηρία της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Είναι επίσης το μόνο ποίημα του Σικελιανού στο οποίο υπογραμμίζεται η σημασία του κλειστού χώρου και του εργαστηρίου του γλύπτη, ενώ η φύση έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Το έργο τέχνης παρομοιάζεται εδώ με άγαλμα και όχι με τραγούδι, όπως συμβαίνει συνήθως στη σικελιανική ποίηση. Η έμφαση που δίνεται στο εργαστήριο θυμίζει τον «Τυανέα γλύπτη» του Καβάφη, ένα ποίημα που ο Σικελιανός θαύμαζε ιδιαίτερα, απ' ό,τι μας λέει ο ίδιος σ' ένα από τα κείμενά του για τον Rodin.

Επιπλέον, ο ίδιος ο Παντάρκης έχει άμεση σχέση τόσο με τη γλυπτική όσο και με τούς καβαφικούς εφήβους. Αφετηρία του ποιήματος του Σικελιανού είναι «μια μνεία μικρή, / κι ασήμαντη» (όπως λέει ο Καβάφης για τον Καισαρίωνα) του Πausανία: ο αρχαίος περιηγητής αναφέρεται σύντομα στο άγαλμα του ολυμπιονίκη Παντάρκη που κοσμούσε μαζί με έξι άλλα τα πόδια του περίφημου χρυσελεφάντινου αγάλματος του Δία στην Ολυμπία. Αλλά και ο τρόπος με τον οποίο μας περιγράφει τον έφηβο ο Σικελιανός είναι πέρα για πέρα καβαφικός. Η ίδια η λέξη «έφηβος», ο αισθησιασμός και ο ερωτισμός που διαπερνούν το ποίημα (κατά τον Pausanias ο Παντάρκης ήταν «ερώμενος» του Φειδία), καθώς και η διάχυτη παρουσία της αφής (αίσθησης κατεξοχήν συνδεδεμένης με την γλυπτική) στην αποσπασματική περιγραφή του εφήβου είναι χαρακτηριστικά της καβαφικής ποίησης που ο Σικελιανός υιοθετεί μόνο στον «Παντάρκη».

ΓΛΥΠΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ

Η σημασία της γλυπτικής δεν περιορίζεται στο σημαντικό αλλά μεμονωμένο παράδειγμα του «Παντάρκη». Λειτουργεί γενικότερα ως μια καίρια μεταφορά ποιητικής που υπογραμμίζει τις απόψεις του Σικελιανού για την ποιητική δημιουργία σε ολόκληρη τη σημαντική για το έργο του δεκαετία του 1910. Ο ποιητής υιοθετεί δύο στοιχεία από τη γλυπτική: την τεχνική του σκαλίσματος, και τα χαρακτηριστικά των κυκλαδικών ειδωλίων και των αρχαϊκών αγαλμάτων, τα οποία χρησιμοποιεί για να περιγράψει τη γυναίκα.

Πώς σχετίζονται όμως αυτά τα στοιχεία με την ποιητική δημιουργία; Η τελευταία διέπεται, κατά τον Σικελιανό, από έναν δυϊσμό: από τη μια μεριά η φύση διαποτίζει τις αισθήσεις του καλλιτέχνη και τον φέρνει σε μια κατάσταση διονυσιακής μέθης. Εδώ κυριαρχεί το σώμα. Από την άλλη κυριαρχεί το πνεύμα, η σκέψη, που γονιμοποιείται κατά κάποιον τρόπο από την μέθη των αισθήσεων και οδηγείται στη δημιουργία-γέννηση του έργου τέχνης.

Η αλληλεπίδραση αυτή σώματος και πνεύματος που διατυπώνεται επιγραμματικά στην πρώτη *Συνείδηση* με το αποφθεγματικό «Αν βακχεύει το κορμί μου, όμως ο νους μου είναι άγαλμα του θεού», παίρνει στην ποίηση του Σικελιανού πολλές μορφές που αποκρυσταλλώνονται στα ζεύγη: γη-ξευγολάτης, γυναίκα-άνδρας, σκέψη-ποιητής, και μπορούν να υπαχθούν στο κυρίαρχο ζεύγος μάρμαρο-γλύπτης. Και αυτό ακριβώς που συνδέει τόσο ετερόκλητα ζεύγη μεταξύ τους είναι το σκάλισμα, μια μεταφορά που ο ποιητής χρησιμοποιεί σε όποιο από τα παραπάνω ζεύγη και αν αναφέρεται. Με άλλα λόγια, ο Σικελιανός αντιλαμβάνεται την ποιητική δημιουργία σαν τη δυναμική παρέμβαση μιας ανδρικής δύναμης (ξευγολάτη, άνδρα, ποιητή, γλύπτη) σε μια (κατά την άποψή του) παθητική και άμορφη μάζα (γη, γυναίκα, σκέψη ή μάρμαρο). Έτσι το όργωμα, η ερωτική πράξη, η ποιητική δημιουργία, και το σκάλισμα είναι για τον Σικελιανό ισοδύναμες πράξεις. Το έργο τέχνης είναι στην ουσία το «πάντρεμα» αρσενικών και θηλυκών δυνάμεων, και το σκάλισμα που αντιπροσωπεύει όλες τις παραπάνω πράξεις, γίνεται κυρίαρχη μεταφορά στην ποίησή του, δίνοντας έτσι σημαίνοντα ρόλο στην γλυπτική τέχνη.

Ο συσχετισμός του σκαλίσματος στην γλυπτική με το σκάλισμα της γης είναι σαφέστατος στο ποίημα «Τα χώματα» της *Συνείδησης της Γης μου* (1915), ενώ ο συσχετισμός των δύο αυτών με την ερωτική πράξη και την ποιητική δημιουργία γίνεται ξεκάθαρα στο ποίημα «Ο χωριάτικος γάμος» της *Συνείδησης της Γυναίκας* (1916). Εκεί (όπως και στο «Θαλερό» το 1915) είναι σαφής η αντίθεση άνδρα-γυναίκας και οι ρόλοι που τα δύο φύλα καλούνται να παίξουν. Βλέπουμε πως ο άνδρας έρχεται σε άμεση επαφή με τη φύση γύρω του, ενώ η γυναίκα αντιστοιχεί στο πνεύμα που γονιμοποιείται και που πλάθει το έργο τέχνης. Τα γλυπτικά χαρακτηριστικά της δεν υπογραμμίζουν μόνο την αγνότητά της. Θυμίζουν κυκλαδικό ειδώλιο ή αρχαϊκή Κόρη: έχει στο λαιμό «χαράκι σαν η τρυγόνα κι ως η περιστέρα», και είναι στημένη σε θρόνι, ακίνητη κι αμίλητη, σαν λατρευτικό άγαλμα θεάς. Η γυναίκα, όπως εμφανίζεται εδώ, αντανakλά την παρατήρηση του W.J.T. Mitchell σχετικά με τους πίνακες ζωγραφικής οι οποίοι, όπως υποστηρίζει, υιοθετούν τον παθητικό ρόλο της γυναίκας: είναι σιωπηλοί, ωραίοι, και φτιαγμένοι για την απόλαυση των αισθήσεων, σε αντίθεση με τον υψηλό λόγο που ταιριάζει στη ανδρική τέχνη της ποίησης.

ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Η γλυπτική συμβάλλει επίσης στην κατανόηση της σχέσης του Σικελιανού με την αρχαιοελληνική παράδοση. Το σονέτο «Ζωφόρος» είναι ένα εύγλωττο παράδειγμα από την άποψη αυτή, δεδομένου ότι αποτελεί μια *έκφραση* της ζωφόρου του Παρθενώνα, αντιπαραθέτοντας έτσι διακριτικά αλλά δυναμικά την ποίηση με την αρχαία αναγλυφική τέχνη. Η επιλογή του Σικελιανού μάς λέει πολλά: ο ποιητής δεν αντιμετωπίζει εδώ τον αρχαίο ναό σαν εθνικό σύμβολο (όπως συστηματικά γινόταν στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα) αλλά σαν ένα μέτρο σύγκρισης για τη δική του ποιητική ικανότητα. Η έμφαση που δίνει στην εικόνα του καβαλάρη που ελέγχει απόλυτα το άλογό του, και η ερωτική διάσταση που διακριτικά κυριαρχεί στο ποίημα θέτουν τον νεότερο ποιητή

Τα ἀρχαϊκὰ μὲν ποίη
καβαλάρη
θύμῳ ἄγῃς ἑσπέρης,
ἵππος εἰς ἡλίου

15-10-932-

Καλαμάκι,
Παλαιόφωρον-

Η αφιέρωση του *Διδύραμβου του Ρόδου* στον Καβάφη.

σε σχέση υπεροχής προς τον αρχαίο γλύπτη. Είναι απόλυτος κύριος της τέχνης του. Η συνάντησή της με την βαρυσήμαντη αρχαιοελληνική παράδοση δεν την ακρωτηριάζει (όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στην περίπτωση του Σεφέρη) αλλά αντίθετα την αναζωογονεί. Ο ίδιος ο τίτλος «Ζωφόρος» έχει και μια αυτοαναφορική διάσταση, μια και δεν περιγράφει μόνο το συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό τμήμα του ναού, αλλά χαρακτηρίζει και την ίδια την ποίηση του Σικελιανού: η ποίηση είναι αυτή που δίνει καινούργια ζωή στα αρχαία ερείπια, και όχι αντίστροφα. Αν, όπως υποστηρίζουν σύγχρονοι επιστήμονες, η *έκφραση* αναπαριστά την ανταγωνιστική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις εικαστικές τέχνες και την ποίηση, στο σονέτο αυτό ο Σικελιανός ξεκάθαρα θεωρεί ότι ο αρρενωπός δυναμισμός του ποιητικού λόγου είναι το μοναδικό μέσον για να ξαναζωτανέψουν τα αρχαία ερείπια.

Η αυτοπεποίθηση αυτή του Σικελιανού και γενικότερα η δημιουργική αξιοποίηση, από μέρους του, της γλυπτικής ως ποιητικής μεταφοράς, μειώνεται σημαντικά μετά το 1920. Στα ποιήματα της *Συνείδησης της Προσωπικής Δημιουργίας* (1946) μόνο κάποιες σκόρπιες αναφορές στη γλυπτική σχετίζονται με την αρχαιοελληνική παράδοση. Ο Σικελιανός συγκρίνει την παράδοση αυτή με τους σπόνδυλους μιας δωρικής κολόνας, που έχει όμως τώρα γκρεμιστεί. Αποστολή του ποιητή είναι να την αναστηλώσει στο σώμα της ποίησής του, που το συμβολίζει το «αράγιστο» ακόμα σώμα του Δήλιου Κούρου. Το γενικότερο πνεύμα όμως της τελευταίας αυτής *Συνείδησης* και τα αγωνιώδη επιφωνήματα του Σικελιανού, περισσότερο υπονομεύουν παρά στηρίζουν την πραγματοποίηση αυτού του στόχου. Ο γεμάτος αυτοπεποίθηση ποιητής της δεκαετίας του 1910 έχει δώσει τη θέση του σε έναν ώριμο δημιουργό, βεβαρυμένο από το χρόνο, ο οποίος, έχοντας βιώσει τις δυσάρεστες συνέπειες του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, τη διάψευση της Δελφικής Ιδέας και τη Γερμανική Κατοχή, έχει κυριευθεί από τις υπαρξιακές και φιλοσοφικές αγωνίες του.

Ο θάνατος της Τραγωδίας και η ανάσταση του Θεού

της Μαντώς Μαλάμου

Δελφοί. Από τις πρόβες στον *Προμηθέα Δεσμώτη*. Το σκηνικό είναι του αρχιτέκτονα Γ. Σ. Κοντολέοντος.

*Στην απλωσιά του κόσμου,
είναι ακόμα σκόρπια από αιώνες
τα γαλήνια μέλη του Θεού μου
τα γαλήνια μέλη του μεγάλου Διόνυσου.*

Πρόλογος στη ζωή

Τι ταύτα προς Διόνυσον; Η πασίγνωστη αυτή παροιμιώδης ερώτηση των Αθηναίων του 5ου αι. για το έργο του Φρυνίχου και του Αισχύλου –που προϋποθέτει την απάντηση «Ουδέν προς Διόνυσον»– προκύπτει για την περίπτωση του Σικελιανού πολύ φυσικά σε μια εποχή (μέσα σχεδόν του 20ού αι.), κατά την οποία το τραγικό είδος στην κλασική μορφή του (ως έμμετρη τραγωδία, αρθρωμένη σε επεισόδια και στάσιμα και με παρουσία χορού) έχει πάψει να καλλιεργείται.

Ήδη στο θέατρο είχε προ πολλού αναζητηθεί άλλος δραματουργικός τύπος και πολλοί σημαντικοί κριτικοί και λογοτέχνες διαπιστώνουν τον θάνατό της (βλ. *Αφιέρωμα στην τραγική Μούσα* του Α. Τερζάκη και –κυρίως– *Ο θάνατος της τραγωδίας* του G. Steiner). Ο Σικελιανός όμως δεν πιστεύει πως η τραγωδία έχει πεθάνει. Ή, σωστότερα, πιστεύει ότι «η τραγωδία θα αναγεννηθεί και ότι όλα ετοιμάζουν τον ξαναγεννημό της». Έτσι, στην περίπτωσή του το ερώτημα των Αθηναίων θα δεχόταν απολύτως καταφατική απάντηση: «Παν προς Διόνυσον» (με όλες τις έννοιες της ορφικής κοσμοθεωρίας του Σικελιανού). Αυτό που προσπαθεί να κάνει

ο Σικελιανός είναι να «προσδιονύσει» την τραγωδία αλλά και σύνολη τη Ζωή του Ανθρώπου, να συνάξει δηλαδή τα «διασκορπισμένα μέλη του Διονύσου», όπως αρμόζει στον Ποιητή, τον Vates (προφήτη) της εποχής του και «παιδευτήν του σύμπαντος Βίου».

Το θεατρικό έργο του Άγγελου Σικελιανού, η *Θυμέλη*, όπως ονόμασε τις πέντε τραγωδίες του και τον *Διθύραμβο του Ρόδου* ή *Τελευταίο Ορφικό Διθύραμβο*, αποτελεί την τελευταία φάση της δημιουργίας του, δεν είναι όμως όψιμη η ενασχόλησή του με τη δραματική τέχνη. Η πρώτη του «δημόσια» εμφάνιση και ουσιαστικά η πρώτη επαφή του με την Τέχνη πραγματοποιείται στη «Νέα Σκηνή» του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου στα 1901, όταν μαζί με την ταλαντούχα αδελφή του Ελένη και τον άντρα της, τον ποιητή Σπήλιο Πασαγιάννη, συμμετέχει στο ανέβασμα της πρώτης παράστασης: ήταν η *Αλκηστis* του Ευριπίδη. Λίγο αργότερα, στα 1905 –σύμφωνα με μια μεταγενέστερη πληροφορία του R. Puaux στα 1930 στο *Ελεύθερο Βήμα*– ο Σικελιανός σχεδίαζε να γράψει την τραγωδία «Τα Φτερά του Ίκαρου». Εξάλλου είναι γνωστό πλέον ότι, παράλληλα με τον *Λυρικό Βίο*, σκόπευε κατά καιρούς να συνθέσει τις εξής τραγωδίες: «Σίμων ο Μάγος», «Φίλων ο Ιουδαίος», «Ιουλιανός», «Πλήθων», «Lord Byron» (81 στίχους της οποίας ανακάλυψε το 1981 ο Γ.Π. Σαββίδης), «Ο Δαίδαλος στην Σικελία» και «Αριάδνη», της οποίας απόσπασμα, αφού πρωτοδημοσίευσε αυτοτελώς, ενέταξε τελικά στον *Ασκληπιό*, την μόνη ημιτελή τραγωδία που συμπεριλαμβάνεται στη *Θυμέλη*.

ΕΣΤΙΝ ΟΥΝ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΜΥΗΣΙΣ

Τι είναι τραγωδία κατά τον Σικελιανό; Η «υπέρτατη μορφή κοινωνικοπνευματικού δημιουργικού οργίου», όπως την

ορίζει ο ίδιος στον ατελή του πρόλογο στη *Θυμέλη*, γραμμένον στα 1943, δηλαδή ταυτόχρονα με την συγγραφή των τραγωδιών του. Τι απαιτεί από τον δημιουργό; «**Βαθύτατο συναίσθημα του Σήμερα** [με πλάγια υπογραμμίσεις του Σικελιανού] και **τελειωμένη Μύση**, δηλαδή προκαταβολική ουσιαστική κατάκτηση του αιώνια και καθολικά Ανθρώπινου μες στην ψυχή των Ποιητών, νά οι δύο πόλοι που θα μπορέσουν στη συνάντησή τους να δώσουνε και σήμερα την άγια σπίθα στην Εστία του νέου που λαχταρούμε Τραγικού Βωμού»¹.

Το «βαθύτατο συναίσθημα του Σήμερα» πραγματώνεται ήδη στα 1940, όταν η προ πολλού σχεδιασμένη (από το 1928;) *Σίβυλλα* βρίσκει την τελική της έκφραση και τον σωστό της παλμό με την ιταλική επίθεση και το αλβανικό έπος στη συνέχεια. Τα συγκλονιστικά γεγονότα που θα ακολουθήσουν (Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος) αντανακλώνονται στις επόμενες ολοκληρωμένες επίσης τραγωδίες του (*Ο Δαίδαλος στην Κρήτη*, *Ο Χριστός στη Ρώμη*, *Χριστός Ανόμενος* ή *Ο θάνατος του Διγενή*).

Ο δεύτερος όρος της συνθήκης, η «τελειωμένη Μύση» αποτελεί το τέλος μιας μακράς πορείας που ξεκινά από την συνάντησή του με το πνεύμα του Νίτσε και το βαγκνεरिकό όραμα του Μεγάλου Θεάτρου (ως γνωστόν ο Ριχάρδος Βάγκνερ πίστευε ότι με το έργο του αναβιώνει η αρχαία τραγωδία) και την εφηβική μαθητεία του στον Εδ. Συρέ (E. Schuré)². Αν και ο πρώτος τον γοητεύει, ο Σικελιανός τον βλέπει να φθάνει μόνο μέχρι τα «Μυστηριακά Προπύλαια» της τραγωδίας. Αυτός που θα τον οδηγήσει στο «Άδυτον του Ναού» (ενός ναού απαγορευμένου για τον Αριστοτέλη λόγω «δαισθητικής ανεπάρκειας») είναι ο Εδ. Συρέ.

Πιστεύοντας λοιπόν ότι έχει ολοκληρώσει τη μύση του, ο Σικελιανός, «πάμπσυχος και ολόκληρος»³ («Κατορθωμένο σώμα»), αισθάνεται έτοιμος να προχωρήσει στην πραγματοποίηση των στόχων του: να «απαντήσει» στον Φρ. Νίτσε συμπληρώνοντας την εικόνα του Υπερανθρώπου με τον «Διονυσόδοτο Χριστό» (ανεστραμμένη σύλληψη του Θεανθρώπου: ο άνθρωπος αυτοθεώνεται πραγματοποιώντας την «επανάσταση του ενστίκτου»⁴, ελευθερώνοντας τον «Ένδον Βιολογικό Θεό»⁵), και να υλοποιήσει το όραμα του μέντορά του, Εδ. Συρέ, δηλαδή την σύνθεση ελληνισμού και χριστιανισμού («Πάσχα των Ελλήνων», θα το ονομάσει ο ίδιος) μέσω του ευρωπαϊκού εσωτερισμού⁶, στο πλαίσιο μιας νέας παγκόσμιας θρησκείας.

Οι τρεις πρώτοι αναβαθμοί της Μυήσεως, «Αθλητής, Ιερέας και Προφήτης», πραγματώνονται στις τραγωδίες *Ασκληπιός*, *Διθύραμβος του Ρόδου*, *Σίβυλλα*. Στην πρώτη ο άρρωστος αθλητής Ηγεσίας οδηγείται στο Ασκληπιείον της Επιδαύρου για να βρεί την Υγεία του, μαζί με την «άρρωστη Ελλάδα» και την «άρρωστη Ιστορία». Στον *Διθύραμβο του Ρόδου* ο ιερέας του Απόλλωνος Ορφέας, εν είδει Μυστικού Δείπνου, παραδίδει στους μαθητές του το Μυστήριο του Ρόδου, «το ανώτατο και το πιο δύσκολο στεφάνωμα της μύσης των ατόμων και των λαών», πριν κατασπαραχθεί από τις Μαινάδες. Στην *Σίβυλλα προφήτης* είναι το θηλυκό στοιχείο, στην εξωκοινωνική και «εξωσεξουαλική» της υπόσταση η Πυθία των Δελφών. Η Μύση «συμπληρωνόμενη από τον Έρωτα» (ο Διγενής στον *Χριστό Ανόμενο*) ολοκληρώνεται με τον Ποιητή⁷ (είναι ο Τεχνίτης στον *Δαίδαλο στην Κρήτη*). Ο Μύστης (Πρόχορος στον *Χριστό στη Ρώμη*) θα υψώ-

Ικέτιδες. Δελφοί 1930. Η Έλλη Μαργαρίτη και η Άννα Ψιλανού.

σει τον Σταυρό ως σύμβολο μαρτυρίου, ο Έρωτας θα ξεκαρφώσει το «σταυρωμένο πνεύμα του ανθρώπου» και ο Τεχνίτης Δαίδαλος θα απελευθερώσει τους σκλάβους πιστούς της Μητέρας-Θεάς. Είναι σαφές ότι ο κεντρικός ήρωας κάθε έργου αποτελεί την persona του ποιητή. Είναι ο ίδιος ο Σικελιανός.

Η ΠΑΡΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Για τον Σικελιανό η Πόλις, σ' όλες τις ιστορικές της φανερώσεις (Βαβυλώνα, Νινευί, η Αθήνα «της εμπειρικής πολιτικής του Περικλή», Ρώμη, Κωνσταντινούπολη) συνιστά έκπτωση και διαστροφή της προϊστορικής *Μητριαρχίας* –και του συνακόλουθου «αγροτισμού»– αφ' ενός, και παρακμή των μυστηριακών λατρειών αφ' ετέρου⁸. Έτσι, στον Αιγαίο πολιτισμό η πατριαρχική τυραννία του Μίνωα, πιστού του Δία-Ταύρου, καταδυναστεύει τη λατρεία της Μητέρας-Θεάς (*Ο Δαίδαλος στην Κρήτη*). Στην κλασική Ελλάδα, η Ολυμπιακή θρησκεία καταπιέζει και αποκρύπτει την αλήθεια της χθόνιας λατρείας. Ο Ορθολογισμός του 5ου π.Χ. αι. (καθώς και ο σύγχρονος) εμποδίζει την όραση των βαθύτερων πηγών δημιουργίας και ζωής, οι οποίες υπάρχουν στη «Δωρική Ορθοδοξία» του, τον Ορφισμό. Ο καισαρισμός της Ρώμης, εν συνεχεία, δίνοντας το καίριο χτύπημα στις μυστηριακές λατρείες, συνοψίζει την παθολογία της Ιστορίας (Νέρωνας στον *Χριστό στη Ρώμη* και στη *Σίβυλλα*). Προέκταση της

Ρώμης η Πόλη του Βασιλείου Α' του Μακεδόνα (Ο θάνατος του Διγενή), που εμμένει στη λατρεία του σταυρωμένου Χριστού και δεν «αναπνέει “αιρετικά” άρα ελεύθερα, όπως στα άκρα οι παυλικιανοί οπαδοί του Διγενή Ακρίτα»⁹.

Μόνον στη διονυσιακή θρησκεία (πάντα κατά τον Σικελιανό), όπως αναμορφώθηκε από τον Ορφέα στους Δελφούς (Διθύραμβος του Ρόδου) και διασώθηκε στην Ελευσίνα, στον θεσμό των Μυστηρίων, διασώζεται ο «πλήρης άνθρωπος», που μπορεί να λέει «παις ειμί γας (της γης) και ουρανού αστερόεντος, αυτάρ γένος ειμί αθάνατον» (αντί ουράνιον, κατά τη σικελιανική διασκευή). Το τεράστιο αυτό έργο θα αναλάβει ο ίδιος, ακολουθώντας «στερνός ιεροφάντης» την Ιερά Οδό του.

ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΤΡΑΓΙΚΟΣ-ΠΕΜΠΤΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΣ,¹⁰

Η τραγωδία, προϊόν βεβαίως της διονυσιακής λατρείας¹¹, γεννήθηκε και άνθισε στο άστυ, την Αθήνα των αγροτών, των οπλιτών, των πολιτών, κοινωνία των ελευθέρων βουλήσεων και όχι σύνολο υποδουλωμένων υποκειμένων όπως συνέβη στους ανατολικούς πολιτισμούς. Το Τραγικόν δεν είναι προϊόν μανιαϊσμού ή «Άγριας Σκέψεως» (όπως εννοεί τον όρο ο Claude Lévi-Strauss): είναι ο χώρος όπου ο άνθρωπος θέτει ως πρόβλημα την ίδια την ύπαρξή του: το δεινόν και ανεπανάληπτον του προσώπου και το πεπερασμένο του βίου («Αίδα μόνον φεύξιν ουκ επάξεται»). Αυτό αποκλείει εξορισμό κάθε κυκλική αντίληψη της Ιστορίας. Υπ' αυτήν την έννοια, η αρχαϊκή οντολογία του Σικελιανού, τύπου Αιώνιας Επιστροφής, κείται στους αντίποδες του Τραγικού.

Και το σικελιανικό ευαγγέλιο, εξάλλου, της καταργήσεως του Σταυρού («Κάτου ο Σταυρός! Απάνου ο λεύτερος Χριστός!» [Ο θάνατος του Διγενή, στ. 1130-1131]) και της αυτοθεώσεως του ανθρώπου έρχεται σε ριζική αντίθεση με την ουσία του χριστιανισμού ο οποίος θεωρεί τον Σταυρό *conditio sine qua non* της Αναστάσεως.

Ο «ΦΘΟΝΟΣ ΤΩΝ ΘΕΩΝ»

Ο «Αλαφροϊσκιωτος» Σικελιανός, μείζων λυρικός λόγω και βίω (Λυρικό Βίο άλλωστε ονομάζει ο ίδιος το έργο του), όπως όλοι οι αλαφροϊσκιωτοι της παράδοσης –από τον αρχετυπικό σολωμικό των Ελευθέρων Πολιορκημένων ως τον παπαδιαμάντειο ήρωα στο «άνθος του Γιαλού»– μπορεί να βλέπει την «νύχτα γιομάτη θάματα» και «σπαρμένη μάγια», να εκστασιάζεται και να πιστεύει τυφλά. Το ίδιο εύκολα πίστεψε και ο «αρχανδρικός» έφηβος της Λευκάδας με «φωτεινή αφέλεια» –όπως γράφει ο ίδιος χαρακτηρίζοντας τον Ησίοδο– τον Εδ. Συρέ και τα αυθαίρετα ιστορικο-φιλοσοφικά κατασκευάσματά του (Μεγάλοι Μύστες, Η Θεία Εξέλιξη, Τα Ιερά της Ανατολικής Μεσογείου κ.ά.) ως απόλυτες αλήθειες. Νόμισε πως βρήκε το «κλειδί» που του άνοιξε τις πύλες του παρελθόντος και του έλυσε οριστικά το πρόβλημα του Όντος. Έτσι εύπιστος και ευτυχής –αυτοπαιδευόμενος και αυτομνούμενος πάντα– εισήλθε στον χώρο της τραγωδίας αυτόκλητος, όχι θεό-κλητος. Και ο θεός της τραγωδίας τιμωρεί τους όψιμους πιστούς του όπως τον Κάδμο των Βακχών. «Αινιγματικός και αμφίσημος», ικανότατος στο να «συγγχεί συνεχώς τα σύνορα του απατηλού με το πραγματικό... και να μας αποσπά και να μας απομακρύνει από τον ίδιο μας τον

εαυτό»¹², απουσίασε από το έργο του. Έτσι παρά τις εξαγγελίες του το δραματικό του έργο έμεινε α-προσδιόνυστο. Ίσως γιατί υπήρξε ο μεγάλος ευνοούμενος του Απόλλωνος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

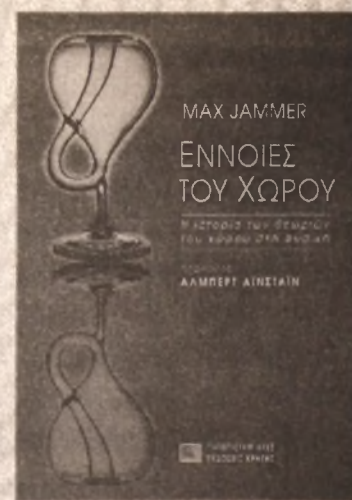
1. Θυμέλη, τόμος Α', σ. 14 (οι παραπομπές στο έργο του Σικελιανού γίνονται στην έκδοση του Ίκαρου που επιμελήθηκε ο Γ.Π. Σαββίδης).
2. Παντελή Πρεβελάκη, Άγγελος Σικελιανός, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990, σ. 55 και αλλού.
3. Θυμέλη, τόμος Α', σ. 9.
4. Βλέπε τον πρόλογο της τραγωδίας Ο Χριστός στη Ρώμη.
5. Βλέπε σχ. στον Πρόλογο του Λυρικού Βίου.
6. Βλέπε για το θέμα Ζήσιμου Λορεντζάτου, Δίπτυχο, Δόμος, Αθήνα 1986, σσ. 26-28 και κυρίως τη διδακτορική διατριβή της Λίας Παπαδάκη, L'interprétation de l'Antiquité dans la Grèce moderne; le cas de Angelos et Eva Sikelianos, Paris 1998.
7. Θυμέλη, τόμος Α', σ. 10.
8. Βλ. «Η Ελευσίνα Διαθήκη», Πεζός Λόγος, τόμος Γ', σσ. 45-93, και passim κυρίως στο Β' τόμο (Δελφικά).
9. Βλέπε εισαγωγή στην τραγωδία Χριστός Ανόμενος ή Ο θάνατος του Διγενή.
10. Ως γνωστόν, ο πρώτος χαρακτηρισμός αποδίδεται από τον Λουντέμη στον Σικελιανό (Ο Εξάγγελος) και ο δεύτερος είναι ειλημμένος από το «Πάσχα των Ελλήνων» – ενότητα IV, «Πέμπτο Ευαγγέλιο».
11. Πολύ διεξοδική εργασία για το θέμα το βιβλίο της Μαρίας Δαράκη, Ο Διόνυσος και η θεά Γη, Δαίδαλος, Αθήνα 1997.
12. J.P. Vernant - P. Vidal-Naquet, Mythe et tragedie en Grèce ancienne, Paris, 1985, Μετάφραση Αριάδνη Τάττη, Δαίδαλος, Αθήνα 1991, σ. 31.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας

Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

MAX JAMMER

Έννοιες του Χώρου

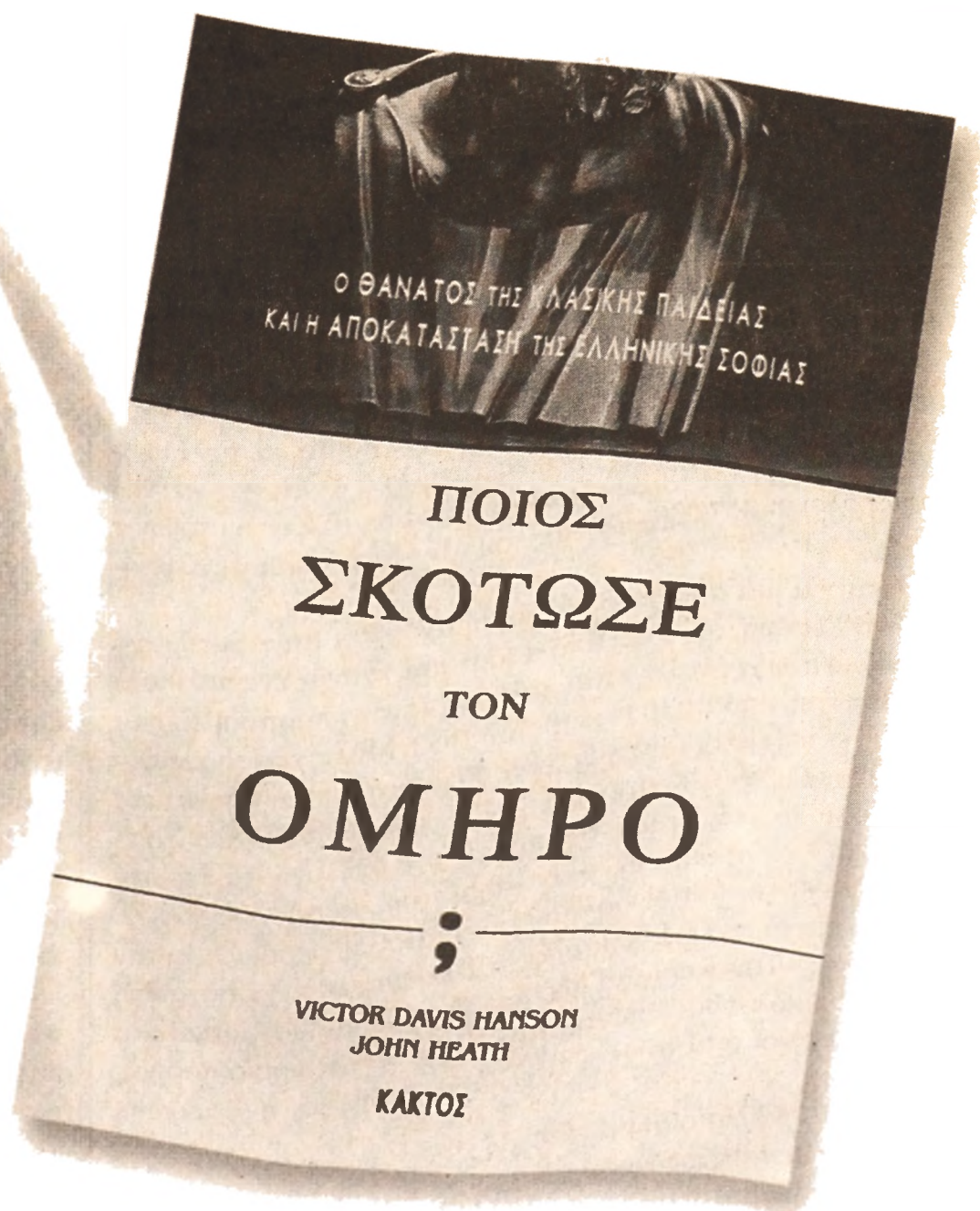
με Πρόλογο του Albert Einstein

400 σελίδες, 14 X 21 εκ., Τιμή 17.02 € / 5800 δρχ.
ISBN 960-524-095-5

ΤΟ 5% ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ...

δηλώνουν ότι το σημερινό πολιτικό παιχνίδι δεν τους λέει τίποτα •
δεν θα έκαναν τα πάντα για το κέρδος • δεν καταναλώνουν έτοιμες
ιδέες • υποστηρίζουν ότι δεν τους αφορά η στημένη πληροφόρηση
και κουλτούρα • δηλώνουν ότι το επόμενο βιβλίο που θα διαβάσουν
είναι το "Ποιος σκότωσε τον Όμηρο;"

...ΕΙΝΑΙ 500.000 ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ!

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΚΤΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 45, 106 78 - ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 38 44 458 - 38 40 524, FAX 33 03 098

Ο Σικελιανός όπως τον γνώριζε ο Σεφέρης

του Roderick Beaton

Ο Σικελιανός, για τον Σεφέρη και τη μελλοντική σύζυγό του Μαρώ, στάθηκε σαν ηθικός κουμπάρος. Ή κάτι περισσότερο από κουμπάρος, γιατί την εποχή που γνωρίζονταν ο Σεφέρης με τη Μαρώ, το καλοκαίρι του 1936 στην Αίγινα, ο Σικελιανός αναφέρεται στην αλληλογραφία τους ως... «ο Θεός». Πιθανώς ο ρόλος του Σικελιανού εκείνο το καλοκαίρι, που τόσο σημάδεψε τη ζωή και την ποίηση του Σεφέρη, ήταν πιο πολύ ρόλος καταλύτη παρά «από μηχανής Θεού». Πάντως, ενώ στην Αθήνα την ημέρα της 4ης Αυγούστου γίνεται η δικτατορία του Μεταξά, στην Αίγινα βρίσκονται ο Σικελιανός παρέα με τη Ναυσικά Παλαμά (κόρη του ποιητή), ο «Κωστάκης» Τσάτσος, μελλοντικός Πρόεδρος της Δημοκρατίας, με τη γυναίκα του Ιωάννα, τα μικρά παιδιά τους και τον αδερφό της Ιωάννας, τον Σεφέρη¹.

Από την Αίγινα η Μαρώ θυμήθηκε, ύστερα από πολλά χρόνια, το «τρανταχτό γέλιο» του Σικελιανού². Και από τη μεριά του Σεφέρη, ενώ στην ιδιωτική του αλληλογραφία και στο ημερολόγιο ειρωνεύεται ενίοτε τον ομότεχνό του, ακόμα απ' τις πρώτες γνωριμίες τους διακρίνεται ένας τρυφερός θαυμασμός του νεότερου ποιητή προς τον κατά δεκαέξι χρόνια μεγαλύτερό του. Στη Μαρώ θα γράψει το 1939: «ο Σικελιανός είναι κάποτε καλός ποιητής και κάποτε καλός θεομπαίχτης»³.

Στις Μέρες του Σεφέρη θα μπει ο Σικελιανός μόνο την επόμενη χρονιά, με αφορμή ένα διάλογο του ποιητή με τον Γιώργο Θεοδοκά. Ο Σεφέρης ανακεφαλαιώνει: «Ό,τι και να 'ναι αυτός ο άνθρωπος [ο Σικελιανός] ό,τι κι αν αξίζει· ο στόμφος του, η πομπή του, ο κομπασμός του τον κάνουν κάποτε ανυπόφορο»⁴.

Όμως για μια αμοιβαία εκτίμηση ανάμεσα στον Σικελιανό και τον Σεφέρη, έστω και από απόσταση, έχουμε ένα πολύτιμο τεκμήριο που χρονολογείται πολύ νωρίς στην ποιητική πορεία του Σεφέρη, από τις 10 Νοεμβρίου 1932. Μόλις είχε κυκλοφορήσει (εκτός εμπορίου) η *Στέρνα*. Σύμφωνα με την οδηγία του φίλου του Γιώργου Κατσίμπαλη, ο Σεφέρης έστειλε στον Σικελιανό και τη *Στέρνα* και την πρώτη του συλλογή, τη *Στροφή* (1931). Ο δεύτερος, με χαρακτηριστική αδρή χειρονομία, απαντάει με το «αντίδωρο» του τελευταίου του ποιήματος, του γνωστού μετά ως *Ο Διθύραμβος του Ρόδου*, με τη χειρόγραφη επιγραφή: «Του Κυρίου Γιώργου Σεφέρη, με θαυμασμό και αγάπη». Ακολουθούν πέντε στίχοι από το σεφερικό ποίημα, αντιγραμμένοι από το χέρι του Σικελιανού· και η αφιέρωση τελειώνει:

«Τάχα το βιβλίο οπού σας στέλνω σήμερα, ίσως γραμμένο σύγχρονα με τους πιο απάνω εξαισίους στίχους Σας, νάνε μια κάποια απόκριση σ' αυτούς;»⁵.

Όπως δήλωσε ο ίδιος πολλά χρόνια αργότερα, το πρώτο ποίημα του Σικελιανού που θαύμασε ανεπιφύλακτα ο Σεφέρης ήταν το πολύ γνωστό «Ιερά Οδός»⁶ – και μπορεί να μην είναι εντελώς συμπτωματικό το γεγονός ότι το ποίημα αυτό είχε πρωτοδημοσιευτεί, το 1935, στο νεοσύστατο τότε περιοδικό της ομάδας του Κατσίμπαλη και του Σεφέρη, *Τα Νέα Γράμματα*. (Είναι επίσης γεγονός ότι ο Σικελιανός υποστήριζε χρηματικά το περιοδικό αυτό)⁷.

Η ριζική μεταβολή της θέσης του Σεφέρη απέναντι στον Σικελιανό χρονολογείται από τα χρόνια της Κατοχής. Μεγάλη εντύπωση στον Σεφέρη έκανε η παράνομη –και παράτολμη– κυκλοφορία των χειρόγραφων ποιημάτων του Σικελιανού *Ακριτικά*, με ξυλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου, στην κατεχόμενη Αθήνα το Μάη του 1942. Από το μοναδικό αντίτυπο που έφτασε ως την Αίγυπτο, όπου ο Σεφέρης υπηρετούσε ως Γενικός Διευθυντής της Κεντρικής Υπηρεσίας Τύπου, έγινε μια φωτοτυπική έκδοση στην Αλεξάνδρεια. Η πρωτοβουλία για την έκδοση αυτή φαίνεται ότι ανήκει στον Σεφέρη και έγινε με τη συμπαράσταση του αιγυπτιώτη λογίου και τότε φίλου του Τίμου Μαλάνου⁸. Η έκδοση *Καίρου των Ακριτικών* του Σικελιανού φέρει τον (ανυπόγραφο) πρόλογο του Σεφέρη, όπου συστήνει «τα ποιήματα του μεγαλύτερου Έλληνα ποιητή, ύστερα από το θάνατο του Παλαμά»⁹.

Δεν είναι άσχετο, επίσης, ότι ο Σεφέρης, λίγους μήνες αργότερα, όταν πρόκειται να τυπώσει τη δική του συλλογή, *Ημερολόγιο Καταστρώματος Β'*, θα εφαρμόσει το ίδιο σύστημα της «φωτοτυπίας», με αποτέλεσμα να αποφύγει το παραμικρό λάθος εκ μέρους των αράβων τυπογράφων¹⁰.

Στην Αθήνα πάλι, όπου μαίνονται γύρω τους τα Δεκεμβριανά, ο Σεφέρης βρίσκει τον Σικελιανό «σε μαύρα χάλια», και ζητάει από τον Μαλάνο να του στείλει επειγόντως όσα του ανήκουν από τις εισπράξεις των *Ακριτικών*¹¹.

Μετά τον πόλεμο, αρχές του 1946, σε προεμέρα του Εθνικού Θεάτρου, ο Σικελιανός είναι πάλι άρρωστος, από εγκεφαλικό. Λέει στο Σεφέρη (και ακούγεται η καινούργια οικειότητα των δύο ποιητών): «Μα ναι, χρυσέ μου, για σκέψου· να 'χεις ένα ρουμπίνι στη μέση του μυαλού σου...»¹².

Το Μάη της ίδιας χρονιάς, με την ευκαιρία επίσημης επίσκεψης του γάλλου ποιητή Paul Eluard στην Ελλάδα, ο Σεφέρης μαζί με τον Σικελιανό, τη γυναίκα του Άννα, τον Ελύτη και το γάλλο φιλέλληνα Robert Levesque, συνοδεύουν τον φιλοξενούμενο σε εκδρομή στο Πεύκο και στο Δαφνί. Ο Σεφέρης περιγράφει το τοπίο με λυρικά χρώματα που προμηνύουν στοιχεία από το ποίημα *Κίχλη* (το οποίο κυκλοφορεί τότε) αλλά και από τα *Τρία Κρυφά Ποιήματα*, που θα δουν το φως

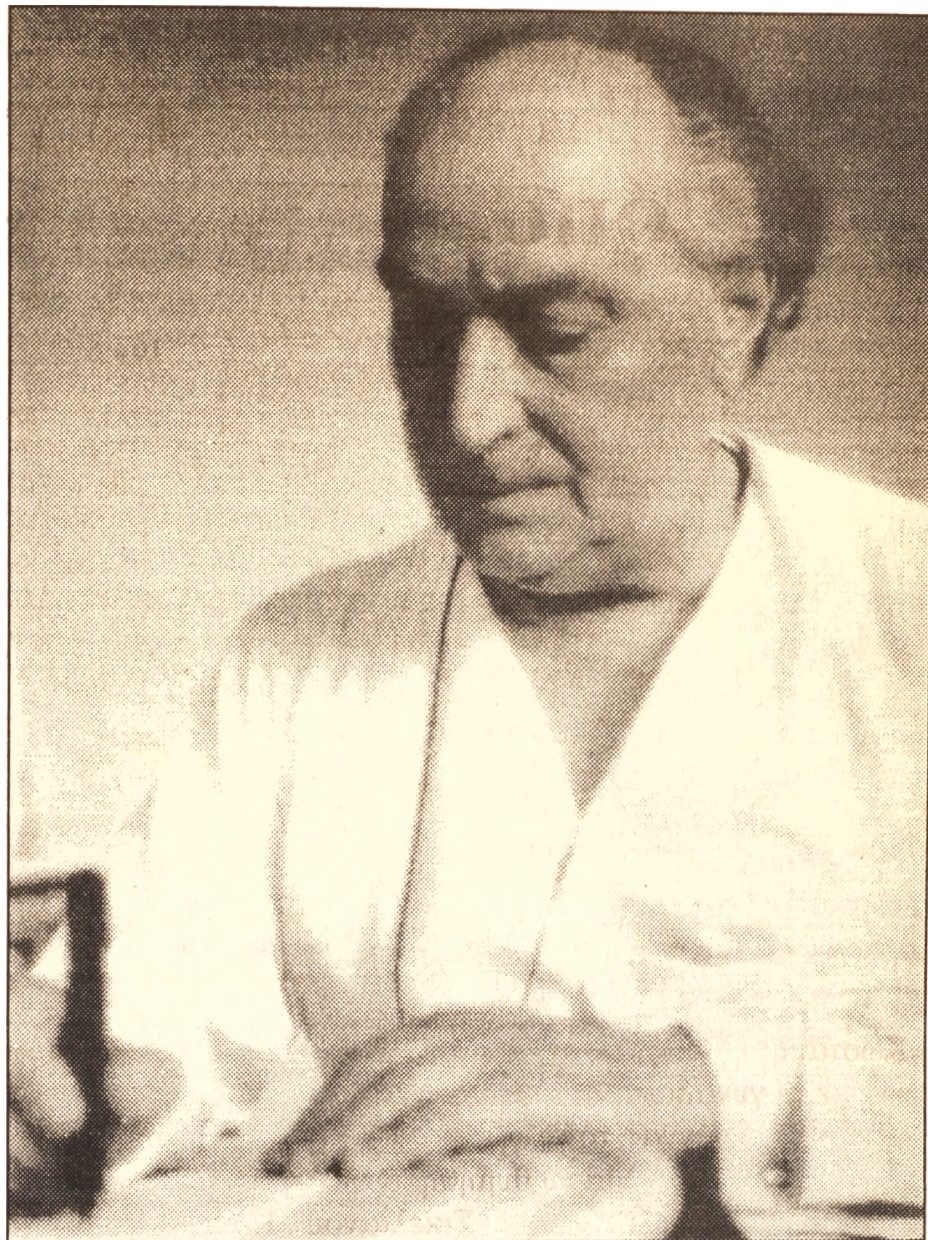

Στίχοι από το ποίημα του Σεφέρη «Μνήμη, β», στο οποίο εμφανίζεται η μορφή του Σικελιανού συγχωνευμένη με τη μορφή του Ηράκλειτου.

ΜΝΗΜΗ Β'

ΕΦΕΣΟΣ

Μιλούσε καθισμένος σ' ένα μάρμαρο
πού έμοιαζε άπομεινάρι αρχαίου πυλώνα·
άπέραντος δεξιά κι αδέιος ό κάμπος
ζερβά κατέβαιναν άπ' τ' ό βουνό τ' άπόσκια:
«Είναι παντού τ' ό ποίημα. Έη φωνή σου
καμιά φορά προβαίνει στο πλευρό του
σάν τ' ό δελφίني πού για λίγο συντροφεύει
μαλαματένιο τρεχαντήρι μες στον ήλιο
και πάλι χάνεται. Είναι παντού τ' ό ποίημα
σάν τ' ό φτερά τ' ό άγέρα μες στον άγέρα
πού άγγιξαν τ' ό φτερά τ' ό γλάρου μιά στιγμή.
Ίδιο και διάφορο άπό τ' ό ζωή μας, πώς αλλάζει
τ' ό πρόσωπο κι όστόσο μένει τ' ό ίδιο
γυναίκας πού γυμνώθηκε. Τ' ό ξέρει
όποιος άγάπησε· στο φ' ός τ' όν άλλων
ό κόσμος φθείρεται· μ' άσύ θυμήσου
“Αδης και Διόνυσος είναι τ' ό ίδιο».

της μέρας ύστερα από είκοσι χρόνια. Φαίνεται όη η παρουσία του Σικελιανού λειτουργεί και πάλι ως καταλύτης για τον νεότερο ποιητή: αυτή τη φορά όταν ασπάζεται, και τροποποιεί με εντελώς δικό του τρόπο, το υπερβατικό στοιχείο που ο Σικελιανός στα ποιήματά του αποδίδει στο ελληνικό τοπίο¹³.

Καλοκαίρι της ίδιας πάλι χρονιάς, 1946, ο Σεφέρης στο ημερολόγιό του αφηγείται πως ένα βράδυ ο Σικελιανός τον κράτησε για φαγητό στο σπίτι του. Είναι η πρώτη, και μάλλον η μοναδική φορά που ο Σεφέρης αναφέρεται στον Σικελιανό με το μικρό του όνομα. Όπως του έλεγε ο Σικελιανός, μόλις είχε δεχτεί από τον Καζαντζάκη μια πρωτότυπη πρόταση για το Νομπέλ: να το μοιραστούν και οι δύο! Σχολιάζει ο Σεφέρης: «Παράξενη φυλή»¹⁴.

Αυτή είναι η περίοδος της στενότερης φιλίας του Σεφέρη με τον Σικελιανό, πριν πάει ο πρώτος στην πρεσβεία της Άγκυρας, αρχές του 1948. Ακόμη και με αυτή τη βαθύτερη γνωριμία ο Σεφέρης δεν θ' αλλάξει την πρώτη του άποψη για το ασυμβίβαστο του Σικελιανού με τα εγκόσμια και με την καθημερινότητα. Το καλοκαίρι του 1947 ρωτάει ο Σεφέρης για την υγεία του: «Ναι, βέβαια», απαντάει ο Σικελιανός, «έχω πίεση... αλλά είναι πίεση του Σικελιανού!» Το θαυμαστικό ανήκει φυσικά στον Σεφέρη, ο οποίος προσθέτει, μάλλον τρυφερά: «Δεν είναι αυτός στα μέτρα του κόσμου· ο κόσμος είναι στα μέτρα του»¹⁵.

Όταν με τη σειρά του ο Σεφέρης νοσηλεύεται στον Ευαγγελισμό (τον Νοέμβριο του 1947 είχε εγχειριστεί στο νεφρό), ο γερασμένος και άρρωστος πια Σικελιανός με τους ποιητικούς

τρόπους του μετατρέπει την επίσκεψή του στον ασθενή σε χειρονομία με σχεδόν μυθικές διαστάσεις: «Έηρθε ο Σικελιανός· μου χάρισε τριαντάφυλλα, τα ωραιότερα που είδα. Και ξέρει να τα προσφέρει»¹⁶.

Καταλαβαίνει κανείς εύκολα όη τα τριαντάφυλλα που χαρίζει ο Σικελιανός δεν είναι κοινά τριαντάφυλλα. Κι ας μην ξεχάσουμε όη η πρώτη επαφή των δύο ποιητών υπήρξε και αυτή μια χειρονομία που σχετίζεται με τα τριαντάφυλλα. Το ποίημα που έστειλε ο Σικελιανός στον σχεδόν άγνωστο τότε Σεφέρη, στα 1932, ήταν *Ο Διθύραμβος του Ρόδου*. Και το σικελιανικό αυτό ρόδο διατρέχει όλη την ποίηση του Σεφέρη, από το «Ρόδο της μοίρας» του *Ερωτικού Λόγου* (1929-30), μέχρι την «καρδιά του εκατόφυλλου ρόδου» με την οποία κορυφώνονται τα *Τρία Κρυφά Ποιήματα* (1966).

Η τελευταία συνάντηση του Σεφέρη με τον Σικελιανό έγινε στα τέλη του Ιανουαρίου 1951, πέντε μήνες πριν πεθάνει ο ποιητής. Ο Σεφέρης πήγε σπίτι του, παρέα με τον Παπατσώνη. Τον Σικελιανό τον σκεφτόταν ακόμα, όταν ξαναπήγε δυο βδομάδες αργότερα στο Μεγάλο Πεύκο. «Όταν μας αφήσει», γράφει στο ημερολόγιό του, «θα είναι κάμποση ερημιά γύρω μας. Ωμή ερημιά»¹⁷.

Στις 2 Ιουλίου 1951 ο Σεφέρης, σύμβουλος τότε στην Πρεσβεία Λονδίνου, πήγε στο Bush House, έδρα της Ελληνικής Υπηρεσίας του BBC, για τη φωνοληψία της νεκρολογίας που έγραψε για τον Σικελιανό, η οποία αργότερα θα περιληφθεί στις *Δοκιμές*. «Στο σπίτι», σημειώνει, «μόλις βαστούσα τους λυγμούς, πρώτη φορά από το θάνατό του»¹⁸.

Ο «Θεός», ο ηθικός κουμπάρος του δεσμού του με τη Μαρώ,

είχε πλήρως εξανθρωπιστεί στα μάτια του Σεφέρη. Και με τον θάνατο του Σικελιανού εξαφανίζεται κάθε ίχνος του ειρωνικού τόνου που χαρακτήριζε κάποτε τα σχόλια του Σεφέρη όσο ζούσε ο ποιητής. Όμως, τότε ακόμα, και μάλιστα την εποχή που θα γράψει τα πιο «σικελιανικά» του ποιήματα, όπως η «Έγκωμη», ο Σεφέρης εξομολογείται την αμηχανία του μπροστά στο φαινόμενο που ήταν ο Σικελιανός. Στα τέλη του 1952, στους Δελφούς, οι σημειώσεις που εγγράφει ο Σεφέρης στο ημερολόγιό του αποτελούν τον πυρήνα του δοκιμίου που ύστερα από αρκετά χρόνια θα αφιερώσει στον τόπο αυτό. Στους Δελφούς εκείνη τη χρονιά (1952) επισκέπτεται το σπίτι που είχε ο Σικελιανός την εποχή των Δελφικών Εορτών, και τον εκεί τάφο της πρώτης του γυναίκας, της Εύας Σικελιανού. Και γράφει:

«... ολοένα με κεντά η έκπληξη: πώς ο Σικελιανός μπόρεσε ν' αποφασίσει τις Δελφικές εορτές. Τι ένιωσε τέλος πάντων εδώ-πέρα.»¹⁹.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1973, σσ. 341-3· Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Γ'*, Ίκαρος, Αθήνα 1977, σ. 33.
2. Σεφέρης και Μαρώ, *Αλληλογραφία Α'*, Φιλολογική επιμέλεια Μ. Ζ. Κοπιδάκης, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, 1989, σ. 26.
3. ό.π. *Αλληλογραφία Α'*, σ. 335,

4. Γ. Σεφέρης, *Μέρες Γ'*, σ. 175.

5. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου Κρήτης: Βιβλιοθήκη Γιώργου και Μαρώς Σεφέρη, αρ. 2523. Βλ. και τον δημοσιευμένο κατάλογο του Ν. Γιανναδάκη, σ. 242, αρ. 3581.

6. Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές Β'*, σσ. 98-9, πρβλ. *Δοκιμές Γ'*, σσ. 14-16.

7. Βλ. Γιώργος Σεφέρης και Ανδρέας Καραντώνης, *Αλληλογραφία 1931-1960*, Φιλολογική επιμέλεια Φώτης Δημητρακόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα 1988, σσ. 133, 139.

8. Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Δ'*, Ίκαρος, Αθήνα 1993, σσ. 316-7, 323, 326· Σεφέρης-Μαλάνος, *Αλληλογραφία*, σσ. 48 υποσημ., 205-7 και σημείωση του επιμελητή, Δημήτρη Δασκαλόπουλου, στις σσ. 247-8.

9. Αναδημοσίευση στον τόμο *Δοκιμές Γ'*, σσ. 111-2.

10. *Μέρες Δ'*, σ. 331· Σεφέρης-Μαλάνος, σσ. 250-1. Βλ. επίσης το σχολιασμό και σχετική βιβλιογραφία του Σάββα Παύλου, περ. *Μικροφιλολογικά* (Λευκωσία), τχ. 5, άνοιξη 1999, σσ. 40-44.

11. Σεφέρης-Μαλάνος, σ. 266.

12. Γ. Σεφέρης, *Μέρες Ε'*, Ίκαρος, Αθήνα 1986, σσ. 27-8.

13. ό.π., σσ. 37-8.

14. ό.π., σσ. 46-7.

15. ό.π., σ. 106.

16. ό.π., σσ. 116-7.

17. ό.π., σσ. 234, 236.

18. ό.π., σ. 24.

19. Γ. Σεφέρης, *Μέρες ΣΤ'*, Ίκαρος, Αθήνα 1986, σ. 63.

Α Γ Γ Ε Λ Ο Σ Σ Ι Κ Ε Λ Ι Α Ν Ο Σ

[ΑΠΑΝΤΑ] Φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ

ΛΥΡΙΚΟΣ ΒΙΟΣ τόμ. Α-ΣΤ • ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ τόμ. Α-Ε • ΘΥΜΕΛΗ τόμ. Α-Γ

- ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ANNA, Πρόλογος ANNA ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ
- ΜΙΑ ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΨΥΧΗΣ, Πρόλογος ANNA ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ
- ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, Πρόλογος και επιλογή ΖΗΣΙΜΟΣ ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ

- ΓΡΑΜΜΑΤΑ 1902-1951, τόμοι Α-Β, Φιλολογική επιμέλεια ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΑΚΗΣ

Ι Κ Α Ρ Ο Σ Ε Κ Δ Ο Τ Ι Κ Η Ε Τ Α Ι Ρ Ε Ι Α
Α Θ Η Ν Α , Β Ο Υ Λ Η Σ 4 - 1 0 5 6 2 - Τ η λ . 3 2 2 5 1 5 2 , F a x 3 2 3 5 2 6 2

Άγγελος Σικελιανός και Γιάννης Ρίτσος μια πνευματική συνάντηση

της Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη

Ο θαυμασμός και η εκτίμησή μου στο πρόσωπο και το έργο των ξεχωριστών αυτών νεοελλήνων δημιουργών, με ώθησαν να ζητήσω από τον Γιάννη Ρίτσο μια συνάντηση στο σπίτι του, στην οδό Κόρακα 39, περιοχή Αγίου Νικολάου, στις 25 Ιουνίου 1983. Είχα πρόσφατα τότε διαβάσει το βιβλίο του *Συντροφικά Τραγούδια, Αφιέρωμα στα 40χρονα του ΕΑΜ*,¹ όπου ένα από τα ποιήματά του είναι αφιερωμένο στον Άγγελο Σικελιανό με ημερομηνία συγγραφής 19 Μαρτίου 1981 έως 4 Απριλίου 1981, δηλαδή στη διάρκεια του επίσημου «Έτους Σικελιανού» που είχε ορίσει τότε το κράτος με την ευκαιρία των τριαντάχρονων από τον θάνατο του ποιητή του *Αλαφροϊσκιωτου*.

Τους στίχους του αυτούς ο Ρίτσος είχε διαβάσει τον Νοέμβριο του 1981 στα αποκαλυπτήρια της προτομής του Σικελιανού στην Ηλιούπολη, φιλοτεχνημένης από τον γλύπτη Θεόδωρο Παπαγιάννη. Την εκδήλωση είχε οργανώσει ο Σύλλογος Λευκαδίων Ηλιούπολης «Η Φανερωμένη».

Αλλά και μέσα από άλλους στίχους του ο ποιητής της «Ρωμιοσύνης» ανοίγει έναν νοερό διάλογο με τον Σικελιανό.

*Αύριο να βγει ο καθένας μας με δώδεκα ζευγάρια βόδια
τη γην αυτή να οργώσει την αιματοποτισμένη...*

μάς καλεί ο Σικελιανός μέσα από το «Πνευματικό Εμβλημα», που είδε το φως στις 19 Μαΐου 1945.² Δύο μόλις μήνες αργότερα, στο «Γράμμα στη Γαλλία» (14 Ιουλίου 1945),³ ο Γιάννης Ρίτσος ανταποκρίνεται με θέρμη στην παραπάνω έκκληση, όταν διακηρύσσει:

*Κι αύριο, με τα χαράματα, θα βγούμε, καθώς λέει κι ο
ποιητής / καθένας μας με δώδεκα ζευγάρια βώδια, / να
οργώσουμε το ματωποτισμένο αγρό μας [...] να οργώσουμε
τη γης ακέρια [...]*

Πριν συναντήσω τον Ρίτσο το 1983, είχα ήδη μια δεκάχρονη συστηματική ερευνητική ενασχόληση με τον Σικελιανό. Οι συγγενικοί μας δεσμοί και η προσωπική μου γνωριμία μαζί του στα παιδικά μου χρόνια, είχαν ως αποτέλεσμα την έκδοση του βιβλίου *Άγγελου Σικελιανού, Ανέκδοτα Ποιήματα και Γράμματα*⁴ με επιμέλεια και παρουσίασή μου, όπου σχολίαζα άγνωστα έως τότε κείμενά του – ανάμεσά τους και γράμματα σ' εμένα την ίδια, που φυλάσσονται στο οικογενειακό μου αρχείο. Ακολούθησε το βιβλίο *Άγγελου Σικελιανού, Ανέκδοτα Ποιήματα και Πεζά*,⁵ με φιλολογική μου επιμέλεια, σχόλια και μία μελέτη, και με κείμενά του που επίσης προέρχονται από το αρχείο μου. Παράλληλα, έχουν δει το φως πλήθος δημοσιευμάτων μου σε περιοδικά και

εφημερίδες για τον ποιητή και το έργο του.

Στη διάρκεια της μακρόχρονης έρευνάς μου, άλλωστε, στο αρχείο Σικελιανού του Μουσείου Μπενάκη, είχα εντοπίσει δύο πολύ ενδιαφέρουσες επιστολές του Γιάννη Ρίτσου στον Σικελιανό.⁶ Η πρώτη, από τις 5 Μαρτίου 1938, είναι γραμμένη από το Σανατόριο της Πάρνηθας, όπου νοσηλευόταν ο Ρίτσος, ενώ η δεύτερη, στις 23 Ιουνίου 1940, από την Αθήνα. Και στα δύο αυτά κείμενά του, εκδηλώνει τη θερμή του αγάπη και τον θαυμασμό του στο «Δάσκαλο», όπως αποκαλεί τον Άγγελο Σικελιανό.

Ο ποιητής με δέχτηκε με τη γνωστή του απλότητα και εγκαρδιότητα. Του έδωσα φωτοτυπίες των δύο παραπάνω επιστολών του και τις διάβασε με μεγάλη συγκίνηση. Όπως μου είπε, ήταν η καλύτερη εισαγωγή για να ξεδιπλώσει τις αναμνήσεις του από τον μεγάλο ομότεχνό του. Είχε λάβει και εκείνος επιστολές του Σικελιανού, που όμως καταστράφηκαν ή λεηλατήθηκαν στη διάρκεια των μακρόχρονων διώξεών του.

Του αφηγήθηκα τη γνωριμία μου με τον Σικελιανό στην παιδική μου ηλικία, λόγω των συγγενικών μας δεσμών από τη Λευκάδα. Του διάβασα τις σχετικές αφηγήσεις μου από τις συναντήσεις μας το 1949 στην Κηφισιά, στη Σχολή Μεταξά-Νίκολιτς όπου φοιτούσα, όπως τις εκθέτω στο πρώτο από τα παραπάνω βιβλία μου. Ιδιαίτερα τον συγκίνησαν τα γράμματα που μου απηύθυνε τότε ο Σικελιανός με τόση λεπτότητα και αγάπη – αυτός, ένας ώριμος, καταξιωμένος ποιητής και στοχαστής, κι εγώ, παιδάκι του δημοτικού...

Ο Γιάννης Ρίτσος με ενθάρρυνε να προχωρήσω την έρευνά μου με προσωπικές συναντήσεις, γιατί η άμεση, ανθρώπινη επαφή μεταδίδει πολλά, ίσως και περισσότερα από όσα αποκομίζει κανείς από τα διαβάσματα. Για το δικό του έργο, μου σύστησε να διαβάσω το «πολύτιμο» βιβλίο του Παντελή Πρεβελάκη, που θεωρούσε ως μια ολοκληρωμένη μελέτη.⁷

Είχα μαζί μου ένα μαγνητόφωνο, που είχα ήδη χρησιμοποιήσει και επρόκειτο να χρησιμοποιήσω και αργότερα σε ανάλογες συναντήσεις μου με την Έλλη Αλεξίου, τον Σπύρο Βασιλείου, τον Αντώνη Φωκά, τον Αλέξη Μινωτή και με άλλες προσωπικότητες που πλησίαζα για να έχω μαζί τους μια επαφή από πρώτο χέρι και να αποθησαυρίζω τις αναμνήσεις τους από τον Λευκαδίτη ποιητή. Ο Γιάννης Ρίτσος αρχικά έδειξε διστακτικός όταν του ζήτησα την άδεια να το χρησιμοποιήσω. «Μου ξυπνά δυσάρεστες αναμνήσεις», μου εξήγησε. Όταν όμως άρχισε να μου αφηγείται την πρώτη του συνάντηση με τον Σικελιανό, η θέρμη της φωνής του, ο πλούτος του συναισθηματικού του κόσμου και ο παλμός που τον δονούσε, με ώθησαν να επανέλθω στο αίτημά μου, το οποίο και αποδέχτηκε τελικά.

* * *

Ο Σικελιανός
με τον Παλαμά σε
προσκύνημα στον
τάφο
του Αριστοτέλη
Βαλαωρίτη.

Η μαγνητοφωνημένη αυτή συζήτησή μας, που διήρκεσε μια ώρα, παρατίθεται εδώ ακριβώς όπως διαμείφθηκε και η δική μου παρέμβαση περιορίζεται σε μερικές μόνον ερωτήσεις που λειτουργούν περισσότερο ως ερεθίσματα. Δεν θα παραθέσω εδώ καμία κρίση, που άλλωστε είναι περιττή, αφήνοντας έτσι τον αναγνώστη να παρασυρθεί από τη μαγεία του λόγου και το βάθος της σκέψης του Γιάννη Ρίτσου.

— Όπως σας είπα και στην αρχή, έχω μια κάποια αντιπάθεια για τα μαγνητόφωνα, επειδή στις διάφορες συλλήψεις χρησιμοποιούσαν πάντοτε μαγνητόφωνα μη τυχόν μπορέσουν και πάρουν μια λέξη, μια φράση ή κατά κάποιο τρόπο μην μπορέσουν και βρουν μια ελάχιστη, μικρή δική μου υποχώρηση, για να σταθεί, να διατηρηθεί κάποια κατηγορία. Ύστερα, είναι και ότι έχεις τη συναίσθηση ότι αυτό που λές εγγράφεται, δηλαδή ότι η ομιλία παίρνει κάποια *pretention*, γίνεται κάτι σα να πρόκειται να διατηρηθεί, να κρατηθεί, και η ανθρώπινη φωνή χάνει τη φυσικότητά της. Δεν είναι πια μια ομιλία, είναι σαν μια προσπάθεια να διαλέξουμε τις λέξεις εκείνες που θα αποτυπωθούν. Αυτό ακριβώς με ενοχλεί, δηλαδή η έλλειψη μιας απόλυτης φυσικότητας που δημιουργείται πάντα μέσα σε μια απλή, φιλική συνομιλία που θα είναι πια απλώς «έπεα πτερόεντα» και όχι εγγεγραμμένα.

• Επιτρέψτε μου εδώ μια μικρή ένσταση, κύριε Ρίτσο. Η ίδια σας η ζωή, η δημιουργία σας, έχει εγγραφεί από πολλούς στη συνείδηση όλων μας για την αιωνιότητα. *Pretention* δεν υπάρχει φυσικά καμιά στο Γιάννη Ρίτσο, και έτσι δεν θα πρέπει να έχετε καμιά επιφύλαξη πια.

— Η γνωριμία μου με το Σικελιανό ξεκίνησε από μια εντελώς τυχαία συγκυρία. Εγώ συνεργαζόμουν με τον εκδοτικό οίκο Γκοβόστη και είχα βγάλει ορισμένα βιβλία μου εκεί – το Τρακτέρ, τις Πυραμίδες, το Τραγούδι της Αδελφής μου.⁸ Εκείνο ακριβώς τον καιρό, δηλαδή το 1937, ο Γκοβόστης θέλησε να επικοινωνήσει με το Σικελιανό, είχε την πρόθεση να βγάλει τα άπαντά του. Με παρακάλεσε λοιπόν, επειδή του άρεσε πολύ ο γραφικός μου χαρακτήρας, να γράψω εγώ το γράμμα αυτό

προς το Σικελιανό, για να έχει τη ζεστή γραφή ενός ανθρώπινου χεριού και τη φυσικότητα που λέγαμε νωρίτερα και επίσης με άφησε να διατυπώσω εγώ την αίτησή του αυτή. Έγραψα λοιπόν αυτό το γράμμα και το στείλαμε στο Σικελιανό. Δε θυμάμαι πια τι λέγαμε, αλλά όπως είπα και πριν, ήταν μια αίτηση για έκδοση των απάντων από τον Γκοβόστη.⁹ Εκείνο τον καιρό, το βιβλιοπωλείο και ο εκδοτικός οίκος του Γκοβόστη ήταν στην αρχή της οδού Ακαδημίας, κοντά στην πλατεία Κάνιγγος, σε ένα ημιυπόγειο – κατέβαινες πέντε-έξι σκαλάκια για να μπεις.¹⁰ Όπου, μια μέρα, καταφθάνει ο Σικελιανός, όπως πάντα μεγαλοπρεπής, λεβέντης, Έλληνας στην κυριολεξία, και με το μπόι του, με την παρουσία του, με τη φωνή του τη στεντόρια γεμίζει αυτό το άνοιγμα και κατεβαίνει κάτω. Ο Γκοβόστης καθόταν στο γραφείο του, εγώ ξεφύλλιζα κάποιο βιβλίο. Δεν τον είχα συναντήσει έως τότε ποτέ στη ζωή μου. Μπήκε, χαιρέτησε τον Γκοβόστη, ο Γκοβόστης σηκώθηκε και άρχισαν να μιλούν για τα «Άπαντα». Εγώ καθόμουν, παρατηρούσα, θαμπωμένος από την παρουσία του Σικελιανού, γιατί, όπως ξέρετε, ο Σικελιανός δεν ήταν απλώς ένας μεγάλος ποιητής, ήταν μια εκθαμβωτική προσωπικότητα, ήταν ένας ζωντανός θρύλος. Ο έρωτάς του με την Εύα, οι Δελφικές του Εορτές, η ποίησή του, τα ταξίδια του, οι εμφανίσεις του, οι ομιλίες του, οι σχέσεις του με τον Παλαμά, οι σχέσεις του με τον Καζαντζάκη, είχαν δημιουργήσει όχι πια έναν μύθο, αλλά έναν παρατεινόμενο μύθο. Και θα μπορούσε να είναι ένα μυθιστόρημα – ένα *roman-fleuve*!

• Κάτι σαν το *A la recherche du temps perdu*!

— Ναι, του Προυστ. Προς στιγμή, λέει ο Σικελιανός:

«Μα κύριε Γκοβόστη, εγώ δεν είχα ποτέ τη διάθεση, την πρόθεση να βγάλω τα βιβλία μου, αυτή σας η επιστολή, τόσο ωραία γραμμένη, τόσο ωραία διατυπωμένη, αλλά και εκείνος ο έξοχος γραφικός χαρακτήρας σας!». Λέει ο Γκοβόστης: «Δάσκαλε, δεν είναι ο δικός μου ο γραφικός χαρακτήρας, ούτε η διατύπωση είναι δική μου, αλλά είναι ενός νέου συναδέλφου σας, του Γιάννη του Ρίτσου».

«Του Γιάννη του Ρίτσου; Πού είναι αυτός ο Γιάννης ο Ρίτσος,

πού είναι 'τος; Θέλω να τον δώ! Θέλω να τον γνωρίσω! Από καιρό τον ακούω, τον διαβάζω!»

«Ιδού», λέει ο Γκοβόστης.

Αφήνω το βιβλίο με σεμνότητα και με σεβασμό, θέλω να του φιλήσω το χέρι – ήμουν τότε εικοσιπέντε ετών.¹¹ Ο Σικελιανός όχι μόνο δεν μου 'πιασε το χέρι, αλλά μ' αγκαλιάζει και μ' αρχίζει στα φιλιά. Εγώ βέβαια ένιωσα τη μεγάλη συγκίνηση από την πρώτη αυτή επαφή μου με το Σικελιανό. Αλλά η συγκίνησή μου έγινε ακόμη πιο μεγάλη από την τρομερή του εγκαρδιότητα, από αυτό το πάθος του, το ανθρώπινο πάθος που σήμερα στα μέτρα των καχύποπτων και δύσπιστων διανοουμένων φαίνεται λιγάκι πομπώδες. Αλλά αυτό το πομπικό ύφος, αυτό το μεγαλοπρεπές ύφος, ήταν τόσο προσαρμοσμένο στις ιδιότητες του Σικελιανού, που είχε αυτό το προσόν για το οποίο μιλούσαμε πρωτύτερα: Είχε μια απόλυτη φυσικότητα και χαιρόσουνα. Κατακλυζόταν από το ίδιο του το πάθος και σε κατέκλυζε.

Αυτή ήταν η πρώτη μας επαφή. Μου μίλησε για την ποίησή μου, σχεδόν ξέχασε τα «Άπαντά» του και άρχισε να μιλάει με μένα και για μένα με τη γενναιοδωρία που διακρίνει πάντοτε τους αληθινά μεγάλους, και το είχαμε κι αυτό το παράδειγμα και στον Παλαμά και το βλέπουμε και στον Καζαντζάκη, το βλέπουμε και σε ξένους, στον Αραγκόν, τον Ελνάρ και σε άλλους.

Όταν σηκώθηκε να φύγει πια, αφού καθήσαμε και μιλήσαμε στις καρέκλες μας, είπαμε και μερικά λόγια για τα «Άπαντά» του, ανεβαίνει τα σκαλάκια να φύγει, να ανηφορίσει από την οδό Ακαδημίας. Ανεβαίνω και εγώ, φυσικά, τον ξεβγάζω, ανεβαίνω τα σκαλάκια μαζί του κι όταν φθάνουμε στην πόρτα πια να αποχαιρετιστούμε που φεύγει, μ' αγκαλιάζει πάλι και με φιλάει έτσι όπως λένε και οι Ισπανοί – χρησιμοποιούν τον όρο «μεγάλη αγκαλιά» – οι Ισπανοί δεν λένε «με αγάπη, με τα φιλιά μου», «με μεγάλη αγκαλιά» γράφουν στα γράμματά τους. Έτσι, μ' αυτή του τη μεγάλη αγκαλιά, που ήταν πραγματικά όνομα και πράγμα μεγάλη, αναχωρεί, πηγαίνοντας έτσι, μεγαλόπρεπα, αργά, υπερήφανα, έτσι, σαν ένας θεός, και κάθε κλάσμα του δευτερολέπτου, γυρνούσε και μου πέταγε φιλιά με το χέρι του, να έτσι, φιλιά! [Ο Ρίτσος εδώ αναπαριστά τη σκηνή.] Προχώρησε έως επάνω, ώσπου να φθάσει στην εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής, κι εγώ καθόμουν μαγεμένος, συγκινημένος και τον παρακολουθούσα. Ο κόσμος λοιπόν γύριζε και κοίταγε παραξενεμένος να βλέπει ένα μεγαλοπρεπή άνδρα – τότε εγώ ήμουν λεπτός σαν μίσχος – κοιτούσε παραξενεμένος. Όταν πια χάθηκε στο βάθος του δρόμου ο Σικελιανός, εγώ ήμουν σχεδόν σαν περωτός πια, ύστερα από τόσα φιλιά που μου είχε πετάξει, ήταν σαν να μου προστίθονταν ένα πτερό! Όταν μετά από αυτή την λαμπρότητα και το έξοχο φως του ήλιου κατέβηκα στο σκιερό υπόγειο του Γκοβόστη, ένιωσα πραγματικά να έφυγα από μια τεράστια φωταψία και έμπαινα σε μια σκοτεινή περισυλλογή για να χαρώ πια τόσο κοντά, αλλά αναδρομικά, αυτή τη μεγάλη ευτυχία!

• Κύριε Ρίτσο, μου είπατε νωρίτερα ότι το πρώτο ποίημα που αφιερώσατε στον Σικελιανό πριν ακόμη τον γνωρίσετε, ήταν «Η Ανάμνηση», στην ποιητική σας συλλογή οι Πυραμίδες. Πώς σας ήρθε αυτή η έμπνευση;

– Δεν τον είχα γνωρίσει προσωπικά, δεν τον είχα κάνει πα-

ρέα, μα ήξερα την ποίησή του. Και μάλιστα είναι φανερό στο ποίημά μου αυτό η επίδραση που δέχτηκα από το Σικελιανό και ιδιαίτερα από το ποίημά του «Θαλερό». Υπάρχει μια απήχηση και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο και είναι αφιερωμένο στο Σικελιανό, γιατί είναι κάτω από την επιρροή αυτής της ποιητικής πλέον εργασίας και όχι από την παρουσία του. Έτσι, μπορώ να πω ότι ήξερα το Σικελιανό πολύ πριν τον γνωρίσω, γιατί ακόμη και η φυσιογνωμία του υπήρχε, και η φωνή του υπήρχε μέσα στο λόγο, τον γραπτό του λόγο, μέσα στην ποίησή του. Η ποίησή του έχει μια απόλυτη σχέση με το πρόσωπο του Σικελιανού. Δεν ήταν άλλος ο Σικελιανός και άλλη η ποίησή του. Δεν ήταν άλλη η εποχή του Σικελιανού και άλλος ο Σικελιανός. Ο ίδιος ο Σικελιανός ήταν μια πλήρης και η πιο ζωική ανακεφαλαίωση του αιώνα του και φυσικά, η ποίησή του αντανakλάει αυτόν τον αιώνα και ίσως και πολύ περισσότερο από το παρελθόν και ίσως από το μέλλον. Είχα δει και φωτογραφίες του, φυσικά, ήταν αναγνωρίσιμος ο Σικελιανός οπουδήποτε, κι ας μην τον είχες κάνει ποτέ παρέα. Σ' ένα πέρασμά του, όλοι γύριζαν και τον κοιτούσαν. Φορούσε αυτόν τον μεγαλοπρεπή χρυσό σταυρό στο στήθος, φορούσε χιτώνα, μανδύα κ.λπ. Τότε, τον καιρό που είμαστε όλοι ψιλοκουρεμένοι, αυτός διατηρούσε τα μακριά μαλλιά του και έκανε εντύπωση, ήταν σαν μια επιβίωση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής στις ημέρες μας. Σε ορισμένους φαίνονταν όλα αυτά τα πράγματα κάπως θεατρικά και υπερβολικά και γι' αυτό μπορεί πολλοί και να υπομειδιούσαν – δεν το ξέρω αυτό. Αλλά αν σταματούσε μια στιγμή και χαιρετούσε και έλεγε δυο λόγια, είχε τέτοια αντιστοιχία ο λόγος του με την έκφραση των ματιών του, του προσώπου του, και με τη χειρονομία του, που όλα αποτελούσαν μια απόλυτα πειστική αρμονία. Δεν ήταν πια ούτε η μάσκα, ούτε η προσποίηση, ούτε θεατρινισμός, δεν ήταν από μια άλλη μεριά μια αποτυχημένη προσπάθεια ανάστασης ενός αρχαιοελληνικού θρύλου, ήταν ο ίδιος – η παρουσία του και τα πάντα του, ζούσε μέσα σ' αυτήν την πραγματικότητα. Γι' αυτόν ήταν μια πραγματικότητα, δεν ήταν ούτε μύθος, ούτε μυθολογία, ούτε ανάμνηση. Αυτοί δεν μπορούσαν να δούν την ενότητα που υπήρχε ανάμεσα στο πρόσωπο, την παιδεία, τον χαρακτήρα, το ήθος και την ποίηση. Δεν μπορούσαν να δούν αυτές τις αναλογίες.

• Για την Εύα Σικελιανού, τι μπορείτε να πείτε;

– Για την Εύα είχα ακούσει πολλά, πάρα πολλά, γιατί ήταν θρυλικός και ο έρωτάς τους, αλλά και θρυλικό το έργο τους, η συνεργασία τους για τις Δελφικές Εορτές, η στοργή της, που ήταν ταυτόχρονα και σύζυγος και φίλη και αδελφή και μητέρα για το Σικελιανό – συνδεόταν απόλυτα με τη δημιουργία του. Άλλωστε, ας μην ξεχνάμε, ότι ο έρωτας έπαιξε έναν τεράστιο ρόλο στη δημιουργία γενικά του Σικελιανού και ολόκληρος ο Σικελιανός ακτινοβολούσε έρωτα – έρωτα προς τη φύση, έρωτα προς τη γυναίκα, έρωτα προς την ανθρωπότητα... Και ύστερα, το βλέπουμε στον έρωτά του προς την Άννα, το βλέπουμε σ' αυτές τις επιστολές.¹² Σήμερα οι άνθρωποι, και ιδιαίτερα οι διανοούμενοι που θέλουν να επιδείξουν μιαν αυστηρή δήθεν ψυχραιμία, μια ισορροπία και μια μετριοπάθεια, δεν επιτρέπουν στον εαυτό τους είτε την κραυγή του πόνου είτε της χαράς, τα βλέπουν όλα με φανερή δυσπιστία. Μην ξεχνάμε όμως, πόσο απλά, πόσο ζωντανά,

πόσο φυσικά και πόσο ειλικρινή ήταν για το Σικελιανό. Δηλαδή, ήταν, θα έλεγα, ένας βαθύτατα πνευματικός αισθησιασμός.

• Κύριε Ρίτσο, επιτρέψτε μου, παρακαλώ, την ερώτηση. Αν εσείς νιώθατε τέτοιον έρωτα σαν αυτό που περιγράφετε, θα τον εκφράζατε καλλιτεχνικά με ανάλογο τρόπο;

— Αυτό είναι πια και διαφορά εποχών και ανάλογα φυσικά με τις εποχές δημιουργούνται και ορισμένα αισθητικά κριτήρια και διαμορφώνεται ακόμα και ένας χαρακτήρας του λόγου. Ορισμένες λέξεις πάρα πολύ ηχηρές και πάρα πολύ πλατιές και μεγάλες —και πολλές φορές χρησιμοποιημένες όχι με την καθαρότητα και την ειλικρίνεια και την αναλογία που είχαν στο Σικελιανό, αλλά απλώς παίρνοντάς τις ορισμένοι σαν μεγάλες λέξεις για να μεγαλώσουν το μικρό τους μπόι, επειδή οι λέξεις αυτές έχουν φθαρεί από μια τέτοια χρήση και μάλιστα από μια τέτοια κατάχρηση— δημιουργούν στους άλλους την υποψία και για κείνους που τις χρησιμοποιούν με απόλυτη ειλικρίνεια. Εμένα, φυσικά, και η *mentalité* και η ιδιοσυγκρασία μου και ο τρόπος ζωής μου ήταν εντελώς διαφορετικά από του Σικελιανού και αυτή η διαφορά; φυσικά, θα υπάρχει μέσα στην ποίησή μας. Γι' αυτό και κάποτε, όταν μου ζήτησαν να μιλήσω γι' αυτόν έγραψα ένα μικρό κείμενο και είπα ότι αυτά που έδωσε ο Σικελιανός ήταν σε απόλυτη αντιστοιχία και με το φυσικό του ύψος και με το φυσικό του ήθος. Σήμερα, βέβαια, η ποίηση επιζητεί μια άλλου είδους ακριβολογία. Το κείμενό μου αυτό το έδωσα στα Νέα¹³ πρώτα και μετά αναδημοσιεύτηκε στη Μεσημβρινή.¹⁴ Κι ύστερα, μιλώντας πια μετά τον θάνατό του, έγραψα αυτό το ποίημα για το Σικελιανό που είναι στο βιβλίο μου Συντροφικά Τραγούδια. Γιατί, μην ξεχνάτε ότι στην πρώτη έκδοση των Πυραμίδων, η «Ανάμνηση» δεν έχει την αφιέρωση στο Σικελιανό, όπως πάλι στις Πυραμίδες, στα ποιήματα «Οι Ωδές» και «Η μεγάλη Ώρα», που είναι αφιερωμένα στον Παλαμά, δεν υπήρχε η αφιέρωση αυτή στον Παλαμά. Γιατί τότε ήμουν νέος και δεν ήθελα να φανεί ότι κάνω αφιερώσεις προς τους μεγάλους ποιητές για να αποκτήσω την εύνοιά τους. Όταν πια οι ίδιοι πέθαναν, τις έβαλα. Όταν ο Σικελιανός πέθανε, δεν ήξερε την αφιέρωση αυτή. Κατά τον ίδιο τρόπο, και τα «Γράμματα από το Μέτωπο» και τα «Γράμματα για το Μέτωπο» που ήταν αφιερωμένα στον Μυριβήλη, δεν τα είχα αφιερώσει στην πρώτη έκδοση των Πυραμίδων, αλλά όταν βγήκαν πια οι τόμοι, ύστερα από τριανταπέντε χρόνια. Όταν είμαστε νέοι, ίσως έχουμε μια κάποια έπαρση, που αντιστοιχεί στη νεανική μας έξαψη. Και τότε δεν θέλουμε να έχουμε υποστηρίγματα, δεν θα μας άρεσε καθόλου να περπατάμε με δεκανίκια, αλλά ωστόσο νιώθουμε την ανάγκη να εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας προς τους πνευματικούς οδηγούς. Αλλά δεν ήθελα να γραφτεί αυτό το πράγμα — η αφιέρωση. Γι' αυτό, αν δείτε την πρώτη έκδοση των Πυραμίδων, δεν υπάρχει. Η δεύτερη έκδοση με την αφιέρωση βγήκε το 1960, ύστερα από τριανταπέντε χρόνια.

Όταν άρχισαν να βγαίνουν συνολικά τα ποιήματά μου, στον πρώτο τόμο από τους επτά που έχουν βγει, έβαλα και στον Παλαμά και στον Μυριβήλη. Ακόμα και ένα ποίημα που είχα γράψει για τον Σκαρίμπα, και γι' αυτό δεν υπήρχε η αφιέρωση. Στο χειρόγραφο δεν υπάρχει, στο νου μου υπήρχε, αλλά δεν μου άρεσε καθόλου να το κάνω, για να μην φανεί σαν μια

26 Μαΐου 1946. Ο Μάριος Βάρβογλης, ο Πωλ Ελυάρ και ο Σικελιανός σε εκδήλωση της Εθνικής Αλληλεγγύης στο «Αττικόν».

χειρονομία φιλοφρόνησης και κολακείας προς ορισμένους συγγραφείς που εγώ αγαπούσα και που είχα δεχτεί την επίδρασή τους. Ακόμα και ένα ποίημα για τον Καρυωτάκη, «Οι ποιητές», που είναι στα Τρακτέρ, το πρώτο μου βιβλίο, δεν του το είχα αφιερώσει τότε, και την αφιέρωση την έβαλα εκ των υστέρων. Γιατί έχω και μια προσωπική πείρα, πολλές φορές, πολλοί γνωστοί-άγνωστοι κ.λπ. κάνουν αφιερώσεις και προσπαθούν κατά κάποιο τρόπο να αποκτήσουν τη συμπάθεια ενός συγγραφέα, ενός ποιητή, μιας προσωπικότητας και δεν θα μου άρεσε να είμαι στο πλήθος μέσα αυτών των αυλοκολάκων.

• Κύριε Ρίτσο, θα μπορούσατε να μου πείτε πιο συγκεκριμένα, αν έχετε πάρει στη δημιουργία σας από τον Άγγελο Σικελιανό, από την παράδοση την οποία αυτός εκπροσωπεί;

— Ένας ποιητής αντλεί από όλες τις πηγές — όπως ο ανθρώπινος οργανισμός συντηρείται από το οξυγόνο της ατμόσφαιρας που μας περιβάλλει, έτσι και ένας πνευματικός άνθρωπος συντηρείται από την πνευματική ατμόσφαιρα και αναπτύσσει τον προσωπικό του οργανισμό. Ο τρόπος της αφομοίωσης είναι διαφορετικός, ανάλογα με τα αφομοιωτικά μέσα που διαθέτει ο καθένας. Έτσι βέβαια μπορώ να πω ότι όπως και από τον Παλαμά έχω πάρει, και από το Σικελιανό έχω πάρει, και από τον Καβάφη, και από τον Καρυωτάκη αλλά και από άλλους, ελάσσονες ποιητές, όπως τον Πορφύρα, αλλά και από ξένους, τον Ελυάρ, τον Αραγκόν, τον Μαγιακόβσκη, τον Νερούντα και από πολλούς, πάρα πολλούς άλλους. Ο Αραγκόν έλεγε: «Στο τελευταίο μου γραπτό πάντοτε εγώ βλέπω ότι υπάρχει μια επίδραση από το τελευταίο βιβλίο που διάβασα». Έτσι, το πνεύμα, το κυριαρχούν πνεύμα της κάθε εποχής επηρεάζει τη διαμόρφωση. Βέβαια, από εκεί και έπειτα γίνεται η επεξεργασία των διαφόρων επιδράσεων ανάλογα με τον τρόπο της σύλληψης, με τη γωνία λήψης που είναι το προσωπικό στοιχείο, και με τα προσωπικά βιώματα. Όλα αυτά παίρνουν την ιδιομορφία και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους και απαρτίζουν πια τα στοιχεία μιας νέας προσωπικότητας. Αλλά το θαμπωτικό όραμα του Σικελιανού βέβαια έχει παίξει ρόλο και σε εκείνους που το ξέρουν, και σε εκείνους που δεν το ξέρουν, εκείνους που συνειδητά το δέ-

χτηκαν και σ' άλλους, παντελώς ασυνείδητα. Αυτό το φωτεινό όραμα το ελληνικό και αυτή η ελληνολατρία που ήταν ζωντανή μέσα στο Σικελιανό, δεν ήταν μια προσπάθεια φιλολογικής αναβίωσης ενός ένδοξου παρελθόντος, αλλά η ιστορία έρρεε μέσα στις φλέβες του.

- Κάποιοι τον θεωρούν εθνικιστή, λόγω των παραπάνω ιδιοτήτων του. Τι θα λέγατε γι' αυτό, κύριε Ρίτσο;

— Εθνικό, ναι, αλλά όχι εθνικιστή· εθνικό, ναι, αλλά όχι σωβινιστή. Εθνικός ποιητής, ναι, δηλαδή τα γνωρίσματα του Έθνους, της φυλής, τα ανεβάζει σε ένα υψηλό επίπεδο ο ίδιος ο Σικελιανός. Μην ξεχνάμε, ότι και ο ελληνικός πολιτισμός αν έχει μια γενικότερη για όλο τον κόσμο σημασία, είναι γιατί ήταν ουσιαστικά ανθρωπιστικός και πανανθρώπινος. Επομένως, και ο ποιητής Σικελιανός ήταν ταυτόχρονα πανανθρώπινος. Ταυτόχρονα, όχι παράλληλα, γιατί η ουσία του Ελληνισμού είναι ο πανανθρωπισμός, ο ανθρωπισμός, το ουσιώδες πνεύμα, όπως το βλέπουμε και στον Αισχύλο, τον Σοφοκλή και τον Ευριπίδη και στον Αριστοτέλη και τον Πυθαγόρα και στον Πλάτωνα και τον Ηράκλειτο.

- Κύριε Ρίτσο, σήμερα ο Σικελιανός διεκδικείται από την Αριστερά, ενώ για άλλους, είναι ένας δημιουργός με πλατιά ιδεολογική τοποθέτηση. Πώς το ερμηνεύετε αυτό με τα τότε κριτήρια; Την εποχή που εσείς ήσασταν ιδεολογικά στρατευμένος, τι ξέρατε; Ο Σικελιανός ανήκε στην Αριστερά, ήταν εντεταγμένος σε στρατόπεδο;

— Όχι, αλλά αυτό δεν με εμπόδιζε εγώ να εκτιμώ το εύρος το πνευματικό του Σικελιανού και τη λαμπρότητα της Τέχνης του. Ήξερα ότι ένας τέτοιος άνθρωπος δεν μπορεί παρά να ενδιαφέρεται όχι αποκλειστικά για το άτομό του, αλλά για όλα τα προβλήματα του Έθνους. Ένας ποιητής, ο οποίος εκφράζει το έθνος, δεν μπορεί να διαχωριστεί και το Έθνος, ποιος είναι; είναι ο λαός – δεν μπορούσε να αδιαφορήσει για τα προβλήματα του λαού. Και απόδειξη, όταν ο ίδιος δέχεται την πρώτη καταπίεση και που δέχεται μιαν άμεση καταπίεση και στον προσωπικό του βίο και στην τέχνη του αλλά ακόμη και στο βιοπορισμό του, όταν αντιμετωπίζει και τη φτώχεια, και τη στέρηση και την πείνα και τη δίψα και την αρρώστια την περίοδο της Κατοχής, ο ίδιος φτάνει να νιώθει τότε εκείνο που ένιωθε την περίοδο αυτή κάθε άνθρωπος μέσα στην Ελλάδα και ιδιαίτερα ο φτωχός κόσμος και ιδιαίτερα ο λαός, που πέθαινε στη μέση του δρόμου. Πήγαινες να περπατήσεις και σκόνταφτες επάνω στα πεζοδρόμια σε ζητιάνους και σε νεκρούς! Παιδιά αποστεωμένα κυριολεκτικά, δηλαδή η ζωή ήταν ένας καθημερινός θάνατος εκείνο τον καιρό. Ήταν δυνατόν ένας ποιητής του αναστήματος του Σικελιανού να αδιαφορήσει γι' αυτά τα πράγματα; Έτσι, έγινε ολότελα φυσιολογικά: δηλαδή δεν ανέτρεψε καν τον εαυτό του, ήταν η φυσική πορεία του. Και πάλι, βέβαια, μην ξεχνάμε, η ομοιοπάθεια φέρει και την ομοψυχία – να μην το ξεχνούμε αυτό. Αλλά, από την άλλη μεριά, το έργο του, και τον καιρό που δεν είχε μια απόλυτη τοποθέτηση, ήταν ένα έργο προοδευτικό, ένα έργο δυναμικό, ένα έργο ζωικό, δεν ήταν έργο νυχιλιστικό. Είχε μια τρυφερή και έντονη επαφή και με τη φύση και με την ιστορία και με τους ανθρώπους. Βρισκόταν σε μια συνεχή ανταπόκριση με τα έργα της εποχής του. Έτσι, εγώ θεωρούσα το Σικελιανό αριστερό και πριν από την τοποθέτησή του αυτή την καθαρή – γιατί ήταν Εαμίτης, είχε μπει

στην οργάνωση του ΕΑΜ και εργάστηκε πλέον επάνω σε ορισμένες αρχές καθαρά φιλολαϊκές, αρχές ξεκαθαρισμένες και με συναίνεση σε μια ορισμένη πολιτική κατεύθυνση, αριστερή, προοδευτική, όταν τον γνώρισα εγώ... Μάλιστα, εξαιτίας όλων ακριβώς αυτών των περιπετειών είχε σταματήσει – δεν άρχισε καν – η έκδοση, δεν υπήρχε η δυνατότητα να βρούμε καλό χαρτί τότε στον Γκοβόστη. Και τον συναντώ μια μέρα στην οδό Σταδίου, στην περίοδο της Κατοχής, δηλαδή στον πρώτο χρόνο, το '41, έξω ακριβώς από τον κινηματογράφο «Σπλέντιντ», που ήταν απέναντι από τον κινηματογράφο «Αττικόν», στην οδό Σταδίου. Έτσι πάντα μεγαλοπρεπής, έτσι πάντα ωραίος και ακμαίος. Με αγκαλιάζει, με φιλάει και μου λέει:

«Ρίτσο μου, εκείνη η ωραία προσπάθεια που κάνατε με τον Γκοβόστη να βγάλετε τα άπαντά μου. Δυστυχώς! Ασχετα από το αν δε θα βγούν, θα βγουν και τότε θα βγουν, εγώ πιστεύω ότι στάθηκα άξιος της Ελλάδας και ελπίζω και η Ελλάδα να σταθεί άξιά μου!...»

- Αυθεντικά σικελιανικό αυτό, κύριε Ρίτσο! Μας δίνει την αφορμή να θυμηθούμε τις παρεμβάσεις που έγιναν αρμοδίως ώστε να μην βραβευτεί με το Νόμπελ Λογοτεχνίας τη δεκαετία του '40.

— Πάντα έτσι γίνεται με όλους που έχουν τη σφραγίδα του αριστερού. Εγώ έντεκα φορές ήμουν υποψήφιος για το Νόμπελ. Και τις έντεκα φορές μεσολάβησαν πάρα πολλοί παράγοντες για να μην το πάρω, ενώ ταυτόχρονα υπήρχε η βεβαιότητα ότι ο Ρίτσος οπωσδήποτε θα πάρει το βραβείο.

- Θα λέγατε ότι θα έρθει και η δωδεκάτη η καλή;

— Α, δεν το ξέρω, δεν με νοιάζει. Τα βραβεία τα δίνει η ιστορία.

- Η Έλλη Αλεξίου, όταν τη ρώτησα σχετικά, μου είπε ότι αν είχε πάρει το Νόμπελ ή είχε μπει στην Ακαδημία Αθηνών, δεν θα ήταν ο Σικελιανός που εκτιμούσε.

— Ο Σεφέρης και ο Ελύτης είναι έξοχοι ποιητές. Δεν ήταν άδικο αυτό που έγινε. Απεναντίας, τιμάει τη Σουηδική Ακαδημία που επιτέλους βράβευσε έναν Πάμπλο Νερούντα, έναν Τ.Σ. Έλιοτ, βράβευσε και μερικούς άλλους δίπλα σε Γκράτσιες Ντελέντες και μερικούς άλλους τέτοιους!

- Ναι, αλλά, κύριε Ρίτσο, αδικία είναι και όταν δεν βραβεύεται ο καλύτερος – κι ως βραβεύεται ο καλός...

— Τεράστια αδικία είναι που δεν βραβεύτηκε ούτε ο Παλαμάς, ούτε ο Σικελιανός, ούτε ο Καζαντζάκης. Και ο Καβάφης ακόμη έπρεπε οπωσδήποτε να ήταν από τα πρώτα βραβεία Νόμπελ της Ελλάδας, αν υπήρχε μια πραγματική αίσθηση των αξιών εκεί πέρα. Αλλά ποιοι είναι αυτοί οι οποίοι βραβεύουν; Ξέρετε κανένα όνομα από αυτούς τους ακαδημαϊκούς; Οι αιτήσεις που έγιναν για το Σικελιανό υπογεγραμμένες από μεγάλους ποιητές, αυτά ήταν πολύ μεγαλύτερα βραβεία, γιατί, να σου το έδινε η Σουηδική Ακαδημία, τι αντιπροσωπεύει; Ήταν υπέρ του ο Μαλρώ, ο Έλιοτ και άλλοι. Και ο Μαλρώ δεν πήρε το βραβείο, ήταν και αυτός πολλές φορές υποψήφιος. Για το Νόμπελ δεν υποβάλλεις ο ίδιος την υποψηφιότητά σου, αλλά πνευματικά ιδρύματα, ακαδημίες, συγγραφείς. Ήταν την πρώτη φορά, το 1968, που ήμουν εξορία, όταν ογδόντα-ογδονταπέντε διασημότητες της Γαλλίας έβαλαν την υποψηφιότητα τη δική μου αλλά βρισκόμουν εξορία – έντεκα φορές!.. Ο Σαρτρ δεν αποδέχτηκε το βραβείο. Εγώ τις έντεκα

φορές το έμαθα εκ των υστέρων. Εκεί σε βάζουν υποψήφιο το ξέρεις - δεν το ξέρεις, το θέλεις - δεν το θέλεις. Εκεί δεν χρειάζεται να κάνεις τίποτε. Στην Ακαδημία Αθηνών, όμως, είναι, λέει, απαραίτητος όρος να κάνεις αίτηση, να δώσεις τα στοιχεία σου, τις εκδόσεις σου κ.λπ. κι όλα αυτά τα πράγματα και πρέπει να... υπερασπίσεις την υποψηφιότητά σου!... Προς Θεού!... Προς Θεού!... [Εδώ ο Ρίτσος συνοδεύει τα λόγια του με εκφραστικότητες χειρονομίες και γελάει με την ψυχή του.] Βέβαια, μπήκαν στην Ακαδημία ο Παπανούτσος και ο Πρεβελάκης που είναι πρόσωπα πραγματικά αξιόλογα και έχουν μια ιστορία μέσα στα ελληνικά γράμματα, που τα αγαπάμε, που τα σεβόμαστε - αλλά γενικά σαν ίδρυμα που έχει προσφέρει, ε, γι' αυτό μπορούμε να έχουμε πολλές αμφιβολίες!...

• Τη Δελφική προσπάθεια των Σικελιανών, πώς την κρίνετε, κύριε Ρίτσο; Γιατί είναι γνωστό ότι πολλοί την υποτιμούν ως ουτοπική επιδίωξη.

— Να σας πω. Τα λόγια είναι εύκολα, το να επικρίνουμε ή να επιδοκιμάσουμε. Δεν είναι εύκολο να μιλήσουμε για μια τόσο σοβαρή προσπάθεια που έχει πάρα πολλές εκδοχές και πάρα πολλές ανταποκρίσεις και ποικίλες. Αυτά όπως καταλαβαίνετε, είναι ανεξάντλητα. Οποσδήποτε κάτι έμεινε.

* * *

Ο ποιητής μου έδωσε φωτοαντίγραφο της αφιέρωσης που του είχε κάνει ο Σικελιανός στο βιβλίο του *Αντίδωρο* και που έχει ως εξής: «Του Γιάννη Ρίτσου, με θαυμασμό κι Αγάπη, Άγγελος Σικελιανός. 23-12-943, Αθήνα.»

Είχε κι άλλα έργα του Σικελιανού με αφιερώσεις, όπως τον *Λυρικό Βίο*, αλλά οι βιβλιοθήκες του είχαν λεηλατηθεί.

Στην συνέχεια ο Ρίτσος, με τον υπέροχο γραφικό του χαρακτήρα, αφιέρωσε και σε μένα και την οικογένειά μου τη συλλογή *Συντροφικά Τραγούδια*.

Όρθιος πια, κι ενώ οι ηλιαχτίδες χρύσιζαν τα πλούσια, κυματιστά μαλλιά του και τις σμιλεμένες γραμμές του προσώπου του, γύρισε στις σελίδες 194-195 του βιβλίου, κι άρχισε να διαβάξει αργά, υποβλητικά, σα να χρησιμοδοτούσε:

Άγγελε, Αρχάγγελε, ο αρχάγγελος του λόγου σου περιίπταται / μες στον κατάφωτον ελληνικόν αγέρα / φέγγοντας με τις διάπλατες φτερούγες του / τις τέσσερις γωνίες του ορίζοντα, / τις άμετρες γωνίες της Ιστορίας / [...] Άγγελε, Αλαφροϊσκιωτε, που όλους τους ίσκιους κρυπτικά αποκρυπτογράφησες / [...] κι έσυρες το χορό της Λευτεριάς το τσάμικο / χέρι με χέρι με τον Μακρυγιάννη, τον Μιαούλη, τον Κολοκοτρώνη, τον Καραϊσκάκη, / χέρι με χέρι μ' όλα τα' ανταρτόπουλα και μ' όλους τους νεκρούς του Αγώνα. / Και βρόντηξε η φωνή σου πάνω από το φέρετρο του Παλαμά μες στο κατοχικό σκοτάδι / βρόντηξε το εγερτήριο άσμα σου, αστροπέλεκο, στην κεφαλή των τυράννων, / «Ηχείστε οι σάλπιγγες», και ηγήσανε σ' όλη την οικουμένη, / [...] κ' οι σκοτωμένοι μας φωνάξαν «χαλάλι», [...] Γειά σου, λοιπόν Άγγελε, Αρχάγγελε του Λαού μες στους αιώνες ακούγεται η φωνή σου / μαζί με τη φωνή του Σολωμού, του Κάλβου, του Παλαμά και του Βαλαωρίτη, / μαζί με τη φωνή του Βάρναλη, του Καζαντζάκη, του Καβάφη και του Ρώτα, / μια χορωδία σε δεκαπεντασύλλαβο παιάνα ν' ανακρούει μέσα σ' όλες τις νύχτες / «εκεί που λάμπει η Λευτεριά, θάνατος δεν υπάρχει».

Συνεπαρμένη και απογειωμένη από τους εξαίσιους στίχους, χωρίς καλά-καλά να το συνειδητοποιήσω, του ζήτησα

το χειρόγραφο του ποιήματος.

Και πράγματι σε κάποια άλλη ευκαιρία, ο Γιάννης Ρίτσος, αφού προσέθεσε την υπογραφή του, μου προσέφερε το πολύτιμο αυτό αναμνηστικό της αλησμόνητης συνάντησής μας στις 25 Ιουνίου 1983. Μιας συνάντησης που φωτίσε με κρυστάλλινη διαύγεια τις πτυχές της μύχιας επικοινωνίας των δύο κορυφαίων αυτών εκπροσώπων της προοδευτικής διάνοησης του τόπου μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δεύτερη έκδοση, συμπληρωμένη, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1982, το ποίημα, σσ. 194-195.
2. Περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 2, 19 Μαΐου 1945, σελ. 5.
3. Περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 10, αφιέρωμα στη γαλλική εθνική εορτή, 13 Ιουλίου 1945, σελ. 9. Το ιστορικό της συγγραφής του ποιήματος παραθέτει ο Ροζέ Μιλλιέξ με τίτλο «Η μικρή ιστορία ενός συντροφικού γράμματος στη Γαλλία», στον τόμο *Αφιέρωμα στον Γιάννη Ρίτσο*, επιμέλεια Αικατερίνης Μακρυνικόλα, Ίκαρος, Αθήνα 1981, σσ. 556-560.
4. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1981.
5. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1989.
6. Τα κείμενα αυτά, άρτια σχολιασμένα, πρωτοδημοσιεύτηκαν από τη Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια με τίτλο «Δύο ανέκδοτες επιστολές του Γιάννη Ρίτσου στον Σικελιανό», στην εφημερίδα *Εβδόμη*, 7 Ιουνίου 1987.
7. *Ο Ποιητής Γιάννης Ρίτσος, συνολική θεώρηση του έργου του*, Εστία, πρώτη έκδοση το 1981. Σημείωμα του Π. Πρεβελάκη για το βιβλίο του αυτό περιέχεται στο παραπάνω αφιέρωμα στον Γ. Ρίτσο, σσ. 59-60.
8. Στη δεκαετία του 1940 ο Ρίτσος εξέδωσε στον Γκοβόστη τα ακόλουθα βιβλία του: 1. *Τρακτέρ*, 1934, 2. *Πυραμίδες*, 1935, 3. *Επιτάφιος*, 1935, 4. *Το τραγούδι της αδελφής μου*, 1937, 5. *Εαρινή συμφωνία*, 1938, 6. *Εμβατήριο του Ωκεανού*, 1940.
9. Η επιστολή αυτή, που επίσης παρουσίασε η Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια στην Εφημερίδα *Εβδόμη*, 7 Ιουνίου 1987, είναι χρονολογημένη 8 Μαΐου 1940. Τα «Άπαντα», για τα οποία γίνεται λόγος εδώ, είναι η συγκεντρωτική έκδοση του έργου του Σικελιανού. Τελικά, όπως είναι γνωστό, η σχεδιαζόμενη τότε έκδοση θα ναυαγήσει και ο τρίτομος *Λυρικός Βίος* του Σικελιανού θα δει το φως από τους «Φίλους του Βιβλίου» το 1946-1947.
10. Ο εκδοτικός οίκος Γκοβόστη ήταν στην οδό Ακαδημίας 79.
11. Για την ακρίβεια, το 1940 ο Ρίτσος ήταν εικοσιεννέα χρονών.
12. Βλ. το βιβλίο της Άννας Σικελιανού *Γράμματα στην Άννα*, Ίκαρος, Αθήνα 1996.
13. Μιχάλης Φακίνος, «Τρεις ποιητές μιλούν για τον Άγγελο Σικελιανό δεκαπέντε χρόνια μετά τον θάνατό του. Γνήσιος Έλληνας ποιητής»: Νικηφόρος Βρεττάκος, Νίκος Εγγονόπουλος και Γιάννης Ρίτσος. Δημοσιεύονται και φωτογραφίες τους. *Τα Νέα*, 22 Ιουνίου 1966.
14. Ελένη Σπανοπούλου, «Εκπρόσωποι του πνευματικού κόσμου μιλούν για τον ποιητή και την ελληνικότητα του έργου του. Στο Σικελιανό ταιριάζει ο τίτλος “Έλληνας Ποιητής”», εφημ. *Μεσημβρινή*, 11 Μαρτίου 1982. Ανάμεσα σε άλλους εκθέτει τις απόψεις του και ο Γιάννης Ρίτσος. Εξάλλου ο Ρίτσος συμμετείχε και σε εκδήλωση για τον Σικελιανό που οργάνωσε η Πανελλήνια Πολιτιστική Κίνηση (ΠΑ.ΠΟ.Κ.) τον Μάρτιο του 1982.

Ο Σικελιανός και η Βαλκανική Ιδέα

Ένα αθησαύριστο κείμενο του ποιητή

της Άννας Κατσιγιάννη

Στις 12 Οκτωβρίου 1930 ο Σικελιανός φιλοξένησε στον χώρο των Δελφών τα μέλη της πρώτης Βαλκανικής Διάσκεψης, η οποία επραγματοποιείτο εκείνες τις μέρες στην Αθήνα με πρωτοβουλία του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Ήταν η εποχή της Δελφικής προσπάθειας και η ενδεχόμενη συνεργασία των βαλκανικών χωρών που θα μπορούσε να οδηγήσει και σε Βαλκανική Ένωση ήταν φυσικό στα μάτια του ποιητή να αποκτά έναν χαρακτήρα συμβολικό, έστω και ως μια πρώτη θεωρητική πραγμάτωση –σε πολύ μικρή βέβαια κλίμακα– της ιδέας του για παγκόσμια αδελφοποίηση των λαών. Άλλωστε το υπογράμμισε αυτό ο Σικελιανός στον σύντομο χαιρετισμό του προς τα μέλη της Διάσκεψης, την οποία περιέγραψε ως τελούμενη «κάτω από την προστασία της Δελφικής Ιδέας».

Τόσο το κείμενο αυτού του χαιρετισμού («Λίγα λόγια προς τα μέλη της Βαλκανικής Συνδιάσκεψης») όσο και η με αφορμή τη Διάσκεψη έκκληση προς τους διανοούμενους του βαλκανικού χώρου («Appel aux intellectuels des Balkans et de la Turquie») έχουν περιληφθεί στον δεύτερο τόμο του *Πεζού Λόγου* του Σικελιανού.¹ Υπάρχει, ωστόσο, ένα ακόμη κείμενο του ποιητή αναφερόμενο στην ιδέα της βαλκανικής ένωσης, το οποίο παραμένει αθησαύριστο. Αυτό το κείμενο, το οποίο παρουσιάζεται εδώ, δημοσιεύτηκε επτά χρόνια πριν από τη Βαλκανική Διάσκεψη, στη δεκαπενθήμερη αθηναϊκή επιθεώρηση *Η Νέα Πολιτική* (τεύχος 12, 1 Ιουλίου 1923) ως απάντηση σε μια «Έρευνα επί της βαλκανικής προσεγγίσεως», την οποία ανήγγειλε το περιοδικό στο 11ο τεύχος του (15 Ιουνίου 1923).

Στην έρευνα δήλωσαν συμμετοχή πολλές προσωπικότητες της εποχής, όπως οι Γεώργιος Καφαντάρης, Παναγής Τσαλδάρης, Ιωάννης Μεταξάς, Γεώργιος Παπανδρέου, Κωνσταντίνος Δεμερτζής, Αθανάσιος Ευταξίας, Γεώργιος Βλάχος, Παύλος Καρολίδης και άλλοι, καθώς και οι πρεσβευτές της Γιουγκοσλαβίας, της Βουλγαρίας και της Αλβανίας. Πρώτη εμφανίζεται η απάντηση του Σικελιανού, η οποία μάλιστα δημοσιεύτηκε ξεχωριστά,² υπό τύπον αιγίδας των λοιπών πρώτων απαντήσεων που δημοσιεύονται στο ίδιο τεύχος. Το γεγονός ότι προτάσσεται το κείμενο του Σικελιανού σε συνδυασμό με τη διαπίστωση ότι τα ερωτήματα της έρευνας διατύπωσε ο στενός φίλος του Σικελιανού Ιωάννης Τουρνάκης (βασικό στέλεχος του περιοδικού –το οποίο διηύθυνε ο Κ. Τουρνάκης– μετέπειτα καθηγητής της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών) μας οδηγεί στη σκέψη ότι ενδέχεται η ιδέα διεξαγωγής της έρευνας να είχε ενθαρρυνθεί –ή ίσως και να είχε ξεκινήσει– από τον Σικελιανό.

Το 1923 ήταν ο χρόνος που διαμορφωνόταν στη σκέψη του

Σικελιανού η Δελφική Ιδέα, αλλά ακόμη και το έτος κατά το οποίο ο ποιητής οργάνωσε μια σειρά από ομιλίες για τους φοιτητές, στην αίθουσα της Νομικής Σχολής, με θέμα «τους προδρόμους, παλιούς και σύγχρονους, της ιδέας της παγκόσμιας ελευθερίας και της αδελφοσύνης των λαών της Γης».³ Ανάλογες ιδέες είχε και ο Ιωάννης Τουρνάκης, ο οποίος στο 13ο τεύχος της *Νέας Πολιτικής* (15 Ιουλίου 1923) θα αφιερώσει στον Σικελιανό ένα κεφάλαιο (με τίτλο «Η γέννησις του ατόμου») από το ανέκδοτο βιβλίο του *Μορφολογία των κοινωνικών οργανισμών επί τη βάσει των θεωριών μου περί της καταγωγής του Οίκου και του Κράτους*. Ο Ιωάννης Τουρνάκης θα γίνει ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Δελφικής Ένωσης, την οποία δημιούργησε ο Σικελιανός το 1931.⁴

Επειδή η ανάμειξη του Σικελιανού στη διεξαγωγή της έρευνας της *Νέας Πολιτικής* είναι πιθανή, παραθέτω το ερωτηματολόγιο:

1. Γενικαί Απόψεις. – 2^ο Μέχρις τίνος βαθμού θεωρείτε εφικτή την συνεννόησιν μεταξύ των Βαλκανικών Λαών; Απλήν διά συμμαχικών συμφωνιών και συμβάσεων, Εξωτερικὴν Ένωσιν ή στενωτέραν προσέγγισιν δι' επεκτάσεως του Οικονομικού οργανισμού των καθ' ἑκάστα ενουμένων Κρατῶν (Οικονομικὴν Προσέγγισιν επί τη βάσει μιας Τελωνειακῆς ενώσεως), ή τέλος μίαν έτι στενωτέραν Πολιτικὴν και Οικονομικὴν σύμπραξιν διά του σχηματισμοῦ μιας ΔΙΑΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ; – 3^ο Ποιοι οι αντιδρώντες κατά της πραγματοποιήσεως της Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως παράγοντες; – 4^ο Ποία τα εκ της Βαλκανικῆς προσεγγίσεως δυνάμενα να προκύψουν οφέλη διά τους Βαλκανικούς Λαούς και ιδιαιτέρως διά την Ελλάδα;⁵

Ενδιαφέρον είναι και το κείμενο με το οποίο ο Ιωάννης Τουρνάκης προανήγγειλε την έρευνα. Η έρευνα διεξάγεται, γράφει, γιατί απέναντι στην επίσημη πολιτική των βαλκανικών χωρών, η οποία είναι ευαίσθητη σε επιρροές ξένων και εθνικών οργανώσεων, «εχουσών συμφέρον και ενισχυόμενων εκ της διαιρέσεως των λαών», είναι ανάγκη να διαμορφωθεί με κάθε τρόπο «μία ΚΟΙΝΗ ΓΝΩΜΗ επί τη βάσει αντικειμενικῆς ερεῦνης των σπουδαιοτέρων προσωπικοτήτων της βαλκανικῆς». Η έρευνα αποβλέπει «εις την δημιουργίαν ενός ισχυροῦ ρεύματος υπέρ της Βαλκανικῆς Συνεργασίας προ της ισχύος του οποίου η ταπεινή προσπάθεια μερικών εθνικιστικών και σωβινιστικών οργανώσεων και η ύπουλος δράσις της ξένης διπλωματίας, ενεργοῦσης υπό την πίεσιν των συμφερόντων του διεθνούς καπιταλιστικού ιμπεριαλισμοῦ θα εθραύνοντο και η μέχρι τούδε εθνικιστική και αρνητική πολιτική των βαλκανίων θα μετεβάλλετο εις θετικήν, ενωτικήν και ειρηνικήν προαγωγήν των υλικών, ηθικών και

Στο πλαίσιο των Δελφικών Εορτών το ζεύγος Σικελιανού συναντάται με ξένους διανοούμενους και δημοσιογράφους.

πνευματικών συμφερόντων του λαού». Η βραχυπρόθεσμη επιδίωξη της έρευνας ήταν η συσπείρωση των προσωπικοτήτων της Βαλκανικής προς συγκρότηση «ενός “Παμβαλκανικού Συνδέσμου”» και η δι’ αυτού «σύγκλησις ενός Βαλκανικού Συνεδρίου» με σκοπό «την προετοιμασία των λαών δια την μεγάλην Βαλκανικήν Ιδέαν», περιεχόμενο της οποίας είναι «η όρθωσις μεταξύ Δύσεως και Ανατολής μιας ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΑΙ ΙΣΧΥΡΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ».⁶

Αξιζει να σημειωθεί η ομοιότητα των τελευταίων φράσεων του Τουρνάκη με ένα χωρίο από τον χαιρετισμό του Σικελιανού προς τους συνέδρους της πρώτης Βαλκανικής Διάσκεψης του 1930. Αναφερόμενος στο μεγάλο όνειρο της Δελφικής Ιδέας του ο Σικελιανός το περιγράφει ως «όνειρο ενός πολιτισμού ολοκληρωτικού που θα συσσωμάτωνε Ανατολή και Δύση – και που ο πυρήνας του, ιστορικά, γεωγραφικά και πολιτικά, ανήκει σήμερα χωρίς καμιάν αμφιβολία και πρώτ’ απ’ όλα σε μια Συνομοσπονδία των Βαλκανίων και της Τουρκίας».⁷

Ο Σικελιανός απάντησε μόνο σε ένα από τα τέσσερα ερωτήματα της έρευνας του περιοδικού. Περιορίστηκε σε μια «Συνοπτική απάντηση για τη Βαλκανικήν Ιδέα» (όπως τιλοφορεί το σύντομο κείμενό του), η οποία αντιστοιχεί μόνο στο πρώτο, το γενικό ερώτημα, και με την οποία δηλώνει ότι στον αγώνα για τη Βαλκανική Ιδέα είναι ταγμένος «“φύσει και θελήσει” ολοσχερώς». Στην απάντησή του δηλώνει, ακόμη, ότι σχεδιάζει να αναπτύξει τις απόψεις του για το θέμα «σαν έρθ’ η ώρα», στην κανονική συνεργασία του με το περιοδικό, που αρχίζει από το ίδιο τεύχος (με τη δημοσίευση του πρώτου μέρους από το «Ομιλίες μου στους αρίστους»)⁸. Ο βραχύς βίος του περιοδικού, το οποίο πρέπει να διέκοψε την έκδοσή του με το 19ο τεύχος του (15 Οκτωβρίου 1923), δεν επέτρεψε την πραγματοποίηση αυτού του σχεδίου, αλλά ούτε και την ολοκλήρωση της δημοσίευσης των απαντήσεων στην «Έρευνα επί της βαλκανικής προσεγγίσεως».

Παραθέτω το κείμενο της απάντησης του Σικελιανού:⁹

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΝ ΙΔΕΑ

Σε κάθε νέα φάση της ζωής των λαών, τα προάγγελα συμπτώματα είναι τόσα, ώστε πριν η λάμψη της ολόκληρης Ιδέας όπου μέλλει να την ενσαρκώσει, καταυγάσει το ρυθμό

των προσπαθειών ενός συνόλου, η διάθλαση που υφίσταται η βραδεία ανατολή της, μες στο πνεύμα των περισσότερων ανθρώπων, απατά ως προς τις αρχές της δύναμής της και την εμφανίζει στον εαυτόν τους σαν μια κάποια ουτοπική αντανάκλαση μονάχα των μοιραίων εναλλαγών της Ιστορίας. Η διαβάθμιση του ψυχικού ηθικού, διανοητικού επιπέδου των ατόμων, δημιουργεί ωστόσο ως προς την βαθύτερη εκτίμηση αυτών των συμπτωμάτων διαφορές τεράστιες, ώστε κάποιοι ακολουθώντας τα στην πρώτη εμφάνισή τους, ν’ αγκαλιάζουν τον ορίζοντα που μέλλει να φωτίσει η Ιδέα μεσουρανώντας, ενώ άλλο[ι] που διαισθάνονται πως κάτι είτε αλλάζει είτε θ’ αλλάξει ολόγυρά τους, περιμένουν την επέμβαση του χρόνου, για να στρέψουν φανερά την προσοχή τους στις Ιδέας την αυτοδύναμην αιτία.

Η Ιδέα στις οποίας την έρευνα μας προσκαλεί αυτή την ώρα η Νέα Πολιτική δεν είναι βέβαια χθεσινή –αμέτρητα συμπτώματα την προαναγγείλαν– και οι κύριοι που προκάλεσαν την έρευνά της, αγκαλιάσαν δίχως άλλο, τον βαθύν ορίζοντά της, από χρόνια στην ψυχή τους καθαρά. Αλλ’ ο σφαιερός τροχός με τον οποίο *συνοδοντώνονται* η ζωή μας με την σύγχρονη παγκόσμιαν Ιστορία και τους λαούς που γειτονεύουν την Ελλάδα ώφειλε να συντριφτεί στον άξονά του και να την εκτροχιάσει ολόκληρη σε μια ώρα, για να βγούνε οι εκλεκτοί προς τους πολλούς και να υποδείξουν την ιδέα της φυσικής της και απαραίτητης τροχιάς.

Ας τους αρκέσει ωστόσο η φοβερή και κρίσιμη ώρα τούτη, θα την εύρουν τάχα ευνοϊκότερη ποτέ; Ας τους αρκέσει η ώρα τούτη όπου τα προβλήματα των λαών είναι βαλμένα στο καθολικό και φυσικόν επίπεδό τους, που η ψυχή του κόσμου, (το αισθάνονται πλέον όλοι), είναι αδύνατον να κινηθεί σ’ ένα σκοπό διευθυνόμενο απ’ τα έξω, που είν’ αδύνατο στο βάθος να υποκύψει στην νεκρήν ιστορική αιτιολογία, όπου ακόμα προσπαθούνε να την θάψουν, με τα ερείπια του δικού τους ναυαγίου, οι χθεσινοί της, όπου επέζησαν φονείς. Ας αρκεσθούνε στην στιγμινή ετούτη, όπου η ιστορία αρχίζει πια να μπένει τραγική αλλά ψυχικότατη αρμονία, στην συνείδησην ολόκληρου του κόσμου, αισθητή απ’ τα πανάρχαια στρώματά της, ακουστή στις πιο καθάριες εντολές της, από κείνους, λαούς ή άτομα, που πάσχουν, ο καθένας μες στο στίβο του και για όλους, *ανευρύνοντας το χώρο της ευθύνης*, να δεχθούνε τη μεγάλη περίσσειά της, όχι πλέον ως να *διχάζονται βαθιά τους, οι αιτίες της ύψωσής τους ή έκπτωσής τους*, αλλά ως όλες να συντρέχουν να ενωθούνε, *στη βαθύτερη ηθική τους αντοχή*. Οι στιγμές, που οι λαοί ως σήμερα ενωνότανε ή συγκέντρωναν το πρόβλημα της ζωής τους στον εαυτό τους, ήταν σπανιότατες, σπρωγμένες σχεδόν πάντα από μια άμυνα παροδική ή εντοπισμένη ασφυκτικά στα διάφορα σημεία του κόσμου.

Ας αδραχτούμε απ’ την στιγμινή ετούτη, που η ελευθερία πέρνει για όλους τους ανθρώπους κάποιον ανεπάντευχα πλατύτερο ορισμό της, κ’ η ατμόσφαιρά της στη συνείδηση των λίγων εφωτίσθη πλέον ως άμεσα, παγκόσμια και ανώτατα ηθική. Η ζωή των λαών δεν μπορεί πλέον να είνε το *κτηνώδες γεγονός* μέσα στο οποίον η Πολιτική τόσων αιώνων επεδίωξε να το περικλείσει. Η βαλκανική ιδέα αντιπροσωπεύει για την ιστορία αυτή την ώρα, μιαν αναγεννητικήν αξία, που αν και σύγκαιρα σπρωγμένη στη συνείδηση του πλήθους απ’ την άμεσην ανάγκη, υποβασταζόμενη όμως

στην εφαρμογή της και διαφώτισή της απ' την υψηλή και γενική αρχή οπού περιέχει, είναι από τες πρώτες, χωρίς άλλο, που στη θύελλα των συγχρόνων μας ρευμάτων, είν' αντάξια να κρατήσει αγρυπνισμένη στο τιμόνι την Ελλάδα. Οι εκλεκτοί οπού ανακίνησαν την έρευνά της, μου εμπνέουν την πιο βαθιάν εμπιστοσύνη, για την άξιαν οπού μέλλεται φρουρά της. Προκειμένου, στην κανονική συνεργασία μου, που αρχίζει από τούτο το φυλλάδιο, ν' αναπτύξω σαν έρθ' η ώρα, τις απόψεις που το πλάτος της ερεύνης μου επιβάλλει, περιορίζομαι μονάχα στες γραμμές αυτές μου, να τονίσω την ανώτατη ηθική χαρά μου και συγχρόνως να δηλώσω, ως απλή και στοιχειώδη ατομική υποχρέωσή μου, πως σε τούτο τον αγώνα, είμαι ταγμένος «Φύσει και θελήσει», ολοσχερώς.¹⁰

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

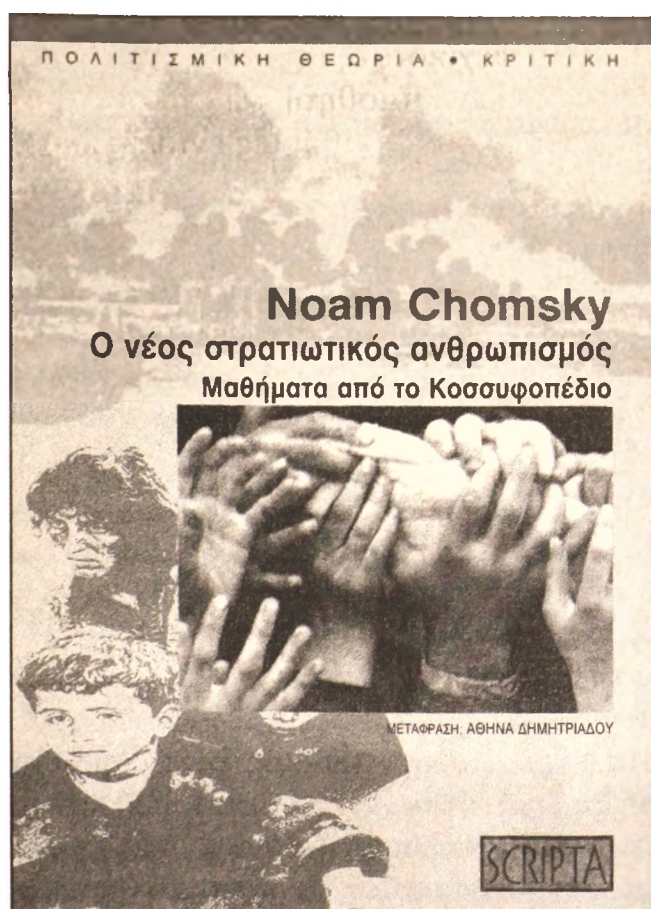
1. Άγγελου Σικελιανού, *Πεζός Λόγος, Β', Δελφικά (1921-1951)*, φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1980, σσ. 249-251, 252-260.
2. *Η Νέα Πολιτική*, έτος πρώτον, αριθ. φύλ. 12, 1 Ιουλίου 1923, σ. 266.
3. Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια, «Άγγελος Σικελιανός: Χρονολόγιο», στο παρόν τεύχος.
4. Άγγελου Σικελιανού, *Πεζός Λόγος, Β', ό.π.*, σ. 32.
5. Αριθ. φύλ. 12, 1 Ιουλίου 1923, σ. 267.

6. Αριθ. φύλ. 11, 15 Ιουνίου 1923, σσ. 241-242.
7. Άγγελου Σικελιανού, *Πεζός Λόγος, Β', ό.π.*, σ. 250.
8. Τα υπόλοιπα δύο μέρη δημοσιεύτηκαν στα τεύχη 14 (1 Αυγούστου) και 16 (1 Σεπτεμβρίου 1923).
9. Το κείμενο μεταγράφεται σε μονοτονικό, στη μορφή που πρωτοδημοσιεύτηκε, χωρίς επεμβάσεις και εκσυγχρονιστικές ενοποιήσεις στην ορθογραφία και τη στίξη. Το παραχώρησα προς δημοσίευση στις εκδόσεις Ίκαρος, με σκοπό να περιληφθεί στην επανέκδοση του *Πεζού Λόγου*, αφού, εκτός από το γραμματολογικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει, συμπληρώνει, όπως ανέφερα, και την εικόνα μας για το πολιτικό όραμα του Σικελιανού. Εκ παραδρομής, ωστόσο, στο «Επίμετρο Β'» της επανέκδοσης του *Πεζού Λόγου* αναφέρεται ότι το κείμενο αυτό «εκφωνήθηκε από τον ποιητή στις 19 Φεβρουαρίου 1909 [!]» και ότι πρωτοδημοσιεύτηκε από τη Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια [...]. Ακόμη, το κείμενο «Παν ο Μέγας» φαίνεται ότι παραχωρείται από εμένα, ενώ είναι γνωστή η ενασχόληση με αυτό της Ρίτσας Φράγκου-Κικίλια. Η επισύναψη παροραμάτων θα όφειλε ήδη να συνοδεύει τη νέα έκδοση του πρώτου τόμου του *Πεζού Λόγου*.
10. Για την ιστορία και τις πολιτικές διαστάσεις της βαλκανικής ιδέας, βλ. Ειρήνη Λαγάνη, «Βαλκανική ομοσπονδία: Ιστορία μιας διαχρονικής ιδέας», *Τα Βαλκάνια χτες-σήμερα* (21 και 22 Φεβρουαρίου 2000), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 2000, σσ. 77-91.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ • ΚΡΙΤΙΚΗ

NOAM CHOMSKY

Ο ΝΕΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΟΣΣΥΦΟΠΕΔΙΟ

Κριτική με πειστικά και αμάχητα επιχειρήματα σχετικά με τις ολέθριες ενέργειες του NATO στο Κοσσυφοπέδιο. Αποκαλύπτει ένα μείγμα παραλογισμού, καταστρεπτικών και απάνθρωπων συνεπειών, τρομακτικής ισχύος, βίας και καζουιστικής... κάτι που κανένας υπεύθυνος πολίτης δεν πρέπει να το αγνοήσει. Έργο απαραίτητο σε κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο.

ENTOYAPNT ΣΑΪΝΤ

Ο συγγραφέας παρουσιάζει κατά τον εναργέστερο τρόπο το πώς οι ΗΠΑ και το NATO παρέκαμψαν εντελώς τη διπλωματική οδό... Έργο διαφωτιστικό, ουσιώδες.

ENTOYAPNT Σ. ΧΕΡΜΑΝ

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 106 80 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 3616 528 FAX: 3616 529

Τα ημιτελή «άπαντα» του Σικελιανού

στη μνήμη του αλησμόνητου φίλου
Αλέξη-Eudald Solà i Farrés

του Ξ.Α. Κοκόλη

Τα *Άπαντα* του Άγγελου Σικελιανού (φιλολογική επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, «Ίκαρος») άρχισαν να εκδίδονται το 1965 και σταμάτησαν το 1985.

Σταμάτησαν χωρίς να ολοκληρωθούν: λείπουν οι «Σημειώσεις», που θα περιείχαν, όπως υποσχόταν ο επιμελητής το 1969, τις

«βιβλιογραφικές και φιλολογικές σημειώσεις του επιμελητή (...), γλωσσάρι (...), ευρετήρια πρώτων στίχων, τίτλων και κυρίων ονομάτων» καθώς και «τις φιλολογικές αρχές που εκυβέρνησαν την όλην έκδοση» («Εισαγωγικό σημείωμα», *Λυρικός Βίος*, Στ', 7). Τις «Σημειώσεις» αυτές ο κατά γενικήν ομολογία επιμελέστατος Σαββίδης δεν κατόρθωσε, δυστυχώς, να τις εκδώσει ο ίδιος· ούτε τις ανέθεσε σε κάποιον από τους πολλούς και άξιους κατά καιρούς συνεργάτες του· ούτε ο οπωσδήποτε σοβαρός εκδοτικός οίκος έχει ως σήμερα αντιμετωπίσει το θέμα.

Τί σημαίνει, όχι μόνο για τον απαιτητικό χρήστη των *Απάντων* αλλά και για τον απλό εραστή της ποίησης, η απουσία επί τόσα χρόνια των «Σημειώσεων», θα το δούμε πιο κάτω. Και δε θα είναι αυτή η μόνη ατέλεια που θα χρειαστεί να επισημάνουμε.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Η ΣΕΛΙΔΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ «ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ» ΤΗΣ

Τα *Άπαντα* αποτελούνται από δεκατέσσερεις τόμους: τα ποιήματα, με τίτλο *Λυρικός Βίος*, τόμος Α' έως Στ' τα θεατρικά, με τίτλο *Θυμέλη*, τόμοι Α' έως Γ' και οι ομιλίες, μελέτες, κ.λπ., με τίτλο *Πεζός Λόγος*, τόμοι Α' έως Γ'. Αυτοί οι επιμέρους τίτλοι με την ελληνική αρίθμηση εμφανίζονται στο εξώφυλλο και στη ράχη του κάθε τόμου, καθώς και στη σελίδα τίτλου, που είναι πάντοτε η [5]¹. Η ένδειξη *Άγγελου Σικελιανού Άπαντα*, με συνεχόμενη λατινική αρίθμηση (I, II κ.λπ.) τυπώνεται στη σελίδα [3] όλων των τόμων· ο τίτλος *Άπαντα Σικελιανού* εμφανίζεται, από τον τρίτο τόμο και μετά, και στη σελίδα [4], όπου κατατίθεται ο προγραμματισμός της έκδοσης: πόσοι τόμοι προβλέπονται και με ποιο περιεχόμενο².

Ο τελευταίος τόμος των *Απάντων* (*Πεζός Λόγος*, Ε') έχει αριθμό XV, και όχι XIV. Με λίγη προσοχή ανακαλύπτει κανείς (βλ. Πίνακα 1) ότι το πρόβλημα δημιουργήθηκε, επειδή από το 1969 έως και το 1971 ο προγραμματισμός της έκδοσης

προέβλεπε ένα τόμο *Άπαντα VII = Λυρικός Βίος Ζ'*, που θα περιείχε «Σημειώσεις, Γλωσσάρι και Ευρετήρια» για τους πρώτους έξι τόμους. Αυτός ο τόμος VII ούτε υπήρξε, ούτε πρόκειται να υπάρξει· υποχρέωσε όμως τον πρώτο και τον δεύτερο τόμο της *Θυμέλης* (1971) να πάρουν τους αριθμούς VIII και IX. Αυτή η λανθασμένη αρίθμηση τηρήθηκε έως και την έκδοση του τελευταίου πέμπτου τόμου του *Πεζού Λόγου* το 1985³.

Ας πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά.

Τα *Άπαντα* αρχίζουν να εκδίδονται το 1965, όπως είπαμε, και μέσα σε λίγους μήνες κυκλοφορούν οι δύο πρώτοι τόμοι, όπου όμως η σελίδα προγραμματισμού είναι λευκή. Ο πρώτος προγραμματισμός εμφανίζεται το Δεκέμβριο του 1966, στον τρίτο τόμο.

Προβλέπονται έξι τόμοι *Λυρικού Βίου*: στο τέλος του έκτου τόμου θα υπάρχουν «Σημειώσεις, Γλωσσάρι και Ευρετήρια». Προγραμματίζονται επίσης τρεις τόμοι *Θυμέλης*, με «Σημειώσεις κ.λπ.» στον τελευταίο τόμο. Στο κάτω μέρος της σελίδας υπάρχει και η ένδειξη *Πεζά*, δίχως πρόβλεψη τόμων. Αυτή η σελίδα προγραμματισμού διατηρείται στους επόμενους τόμους, τον Δ' (1967) και τον Ε' (1968).

Όταν το Δεκέμβριο του 1969 κυκλοφορεί ο έκτος τόμος του *Λυρικού Βίου* (*Άπαντα*, VI) δίχως «Σημειώσεις, Γλωσσάρι και Ευρετήρια», τότε αναγκαστικά προκύπτει νέα “παραλλαγή” της σελίδας προγραμματισμού: οι «Σημειώσεις, Γλωσσάρι και Ευρετήρια» για το σύνολο του ποιητικού έργου πρόκειται να αποτελέσουν έναν έβδομο τόμο. Προβλέπονται επίσης τρεις τόμοι *Πεζά* με τις σημειώσεις τους (όπως και της *Θυμέλης*) στον τελευταίο τόμο. Αυτή η δεύτερη “παραλλαγή” της σελίδας προγραμματισμού εμφανίζεται και στους δύο επόμενους τόμους, του 1971: *Θυμέλη Α' = Άπαντα VIII* και *Θυμέλη Β' = Άπαντα IX*.

Το Μάιο του 1975 εκδίδεται ο τρίτος και τελευταίος τόμος της *Θυμέλης*, δίχως όμως τις σημειώσεις που θα αφορούσαν τους τρεις τόμους των θεατρικών. Οπότε, αναγκαστικά, η σελίδα προγραμματισμού φτάνει στην τρίτη της “παραλλαγή”: ο τόμος *Λυρικός Βίος Ζ'*: Σημειώσεις, Γλωσσάρι και Ευρετήρια = *Άπαντα VII* εξαφανίζεται⁴ — δίχως αυτό να έχει, όπως είπαμε, επιπτώσεις στη λατινική αρίθμηση των τόμων των *Απάντων*· εξαφανίζεται επίσης η ένδειξη «Σημειώσεις κ.λπ.» και από τον τρίτο τόμο της *Θυμέλης* (φυσικά!), και από τον προβλεπόμενο τρίτο τόμο των *Πεζών*. Αντί για όλα αυτά, στο κάτω μέρος της σελίδας, σε θέση τυπογραφικά ισοδύναμη με τους επιμέρους τίτλους *Λυρικός Βίος*, *Θυμέλη* και *Πεζά*, πρωτοεμφανίζεται η ένδειξη *Σημειώσεις*· εξυπακούεται ότι οι «Σημειώσεις» αυτές θα καλύπτουν όλους τους τόμους των *Απάντων*.

Όταν εκδίδεται ο δεύτερος τόμος του *Πεζού Λόγου* τον Ιανουάριο του 1980, η σελίδα προγραμματισμού αλλάζει και πάλι: προβλέπεται και τέταρτος τόμος με πεζά κείμενα του Σικελιανού· επίσης, ο επιμέρους τίτλος *Πεζά* γίνεται *Πεζός Λόγος*

(η αλλαγή αυτή έπρεπε να γίνει στον προηγούμενο τόμο, για να μην παρουσιάζεται εκεί το παράδοξο στη σελίδα τίτλου να αναγράφεται *Πεζός Λόγος* και στην απέναντι σελίδα *Πεζά*).

Όταν το 1983 η έκδοση του *Πεζού Λόγου* φτάνει στον τέταρτο τόμο, τότε προκύπτει ότι τα κείμενα του ποιητή που απομένουν θα χρειαστούν και έναν ακόμη τόμο⁵. Έτσι, η σελίδα προγραμματισμού φτάνει στην πέμπτη και τελευταία «παράλλαξη»: προβλέπεται και πέμπτος τόμος.

Ο τελευταίος αυτός τόμος του *Πεζού Λόγου* κυκλοφορεί στα τέλη του 1985, ολοκληρώνοντας έτσι την αναμφισβήτητη πολύτιμη συγκέντρωση των μελετών, άρθρων, ομιλιών κ.λπ. του Σικελιανού.

Στο «εισαγωγικό σημείωμα του επιμελητή» και σ' αυτόν τον τόμο (σ. 8), όπως και στους προηγούμενους (*Πεζός Λόγος*, Α', 7· Β', 10· Γ', 8· Δ', 8), ο Σαββίδης κάνει λόγο για τον «τόμο των Σημειώσεων, με τον οποίο θα κλείσει η έκδοση των *Απάντων Σικελιανού*»⁶.

Η έκδοση δεν έχει ακόμα «κλείσει». Και έχουν περάσει τριανταπέντε χρόνια από την κυκλοφορία του πρώτου τόμου, και δεκαπέντε από του τελευταίου.

ΕΛΛΕΙΨΕΙΣ

Από τους δεκατέσσερις τόμους των *Απάντων* ένας, ο τελευταίος, περιέχει «Ευρετήριο» σαράντα σελίδων που καλύπτει και τους προηγούμενους τέσσερις του *Πεζού Λόγου*: επιπλέον, όπως μας πληροφορεί σχετικό σημείωμα, «ευρετηριάζονται (...) ο Πρόλογος του *Λυρικού Βίου* (...) και ο Πρόλογος της *Θυμέλης*» (321). Και αυτό είναι, βέβαια, σωστό, δεδομένου ότι πρόκειται για δυο σημαντικά πεζά κείμενα του ποιητή, όχι μικρής έκτασης: πάνω από εβδομήντα σελίδες το πρώτο (*Λυρικός Βίος*, Α', 9-81), δεκαπέντε σελίδες το δεύτερο (*Θυμέλη*, Α', 7-23). Δεν μπορώ όμως να καταλάβω γιατί δεν έγινε το ίδιο και με τις «Εισαγωγές» του Σικελιανού στα θεατρικά έργα που συγκροτούν τη *Θυμέλη* (Α', 27-29 και 61-65· Β', 9 και 85-86· Γ', 9-20, 113-124 και 159-160): ορισμένα, αν όχι όλα, από αυτά τα επτά κείμενα είναι επίσης σημαντικά: εξάλλου, θα πρόσθεταν ενδιαφέροντα νέα λήμματα στο «Ευρετήριο»: ενδεικτικά: *Παυλικιανοί, αίρεση* (Γ', 9 κ.ε.), *Henri Gregoire* (Γ', 9 κ.ε.), *Φώτιος, Πατριάρχης* (Γ', 13 κ.ε.), *Συρακούσες* (Γ', 118), *Charles Diehl* (Γ', 12), *Gaston Bachelard* (Γ', 115). Από την άλλη, ευρετηριάζονται σιωπηλά τα πέντε εισαγωγικά «σημειώματα του φιλολογικού επιμελητή» στους τόμους του *Πεζού Λόγου*, καθώς και μια άτιτλη σημείωση οκτώ σειρών (Δ', 196), και κάποιες υποσημειώσεις του ιδίου (Γ', 10, 17, 117, 141 κ.ά.). Αυτό δε θα πείραζε, αν τα λήμματα του «Ευρετηρίου» που ανήκουν στον επιμελητή διαφοροποιούνταν (μ' έναν αστερίσκο λ.χ.) από εκείνα του ποιητή: και αν, παράλληλα, είχε ειδοποιηθεί ο χρήστης, ώστε να μη του δημιουργούνται αστείες καμιά φορά απορίες (π.χ. «ο φίλος Μάνος Χαριτάτος πότε πρόφτασε να αναπτύξει, σε νηπιακή ηλικία, σχέσεις με το Σικελιανό;» ή «την ύπαρξη του “Αρχείου Σπουδαστηρίου Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης” πώς και τη γνώριζε ο ποιητής;»).

Όπως και νά 'ναι, το «Ευρετήριο» είναι ολοφάνερα χρήσιμο και κάτι παραπάνω από πλήρες: περιέχει πρόσωπα, πόλεις, περιοχές (λ.χ. το «Moorfield» του Λονδίνου και την «Piazza di Spragna» της Ρώμης), περιοδικά, εφημερίδες, αρ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΑΠΑΝΤΑ		χρονολογία / σελ. προγραμματισμού της α' έκδοσης
I	<i>Λυρικός Βίος</i> , Α'	1965, Νοέ. / σελ. προγραμματισμού δεν υπάρχει.
II	<i>Λυρικός Βίος</i> , Β'	1966, Απρ. / σελ. προγραμματισμού δεν υπάρχει.
III	<i>Λυρικός Βίος</i> , Γ'	1966, Δεκ. / προγραμματίζονται: <i>Λυρικός Βίος</i> σε 6 τόμους (στον τελευταίο «Σημειώσεις, Γλωσσάρι, Ευρετήρια»): <i>Θυμέλη</i> σε 3 τόμους (στον τελευταίο «Σημειώσεις κ.λπ.»): και <i>Πεζά</i> δίχως άλλη ένδειξη.
IV	<i>Λυρικός Βίος</i> , Δ'	1967, Νοέ. / βλ. -α-.
V	<i>Λυρικός Βίος</i> , Ε'	1968, Νοέ. / βλ. -α-.
VI	<i>Λυρικός Βίος</i> , ΣΤ'	1969, Δεκ. / προγραμματίζεται και 7ος τόμος του <i>Λυρικού Βίου</i> , που θα τον αποτελούν οι «Σημειώσεις, Γλωσσάρι και Ευρετήρια»: <i>Θυμέλη</i> , βλ. -α-· προβλέπονται 3 τόμοι <i>Πεζά</i> · στον 3ο θα υπάρχουν και «Σημειώσεις κ.λπ.».
VII	—	—
VIII	<i>Θυμέλη</i> , Α'	1971, Φεβ. / βλ. -β-.
IX	<i>Θυμέλη</i> , Β'	1971, Δεκ. / βλ. -β-.
X	<i>Θυμέλη</i> , Γ'	1975, Μάι. / ο 7ος τόμος του <i>Λυρικού Βίου</i> δεν εμφανίζεται πια· το ίδιο και η ένδειξη «Σημειώσεις κ.λπ.» στους τελευταίους τόμους της <i>Θυμέλης</i> και των <i>Πεζών</i> · στο κάτω μέρος της σελ. πρωτοεμφανίζεται η ένδειξη «Σημειώσεις».
XI	<i>Πεζός Λόγος</i> , Α'	1978, Φεβ. / επανεμφανίζεται, από τυπογραφική αβλεψία, ο 7ος τόμος του <i>Λυρικού Βίου</i> · κατά τα λοιπά, βλ. -γ-.
XII	<i>Πεζός Λόγος</i> , Β'	1980, Ιαν. / ο 7ος τόμος του <i>Λυρικού Βίου</i> συνεχίζει να επανεμφανίζεται· οι ενδείξεις «Σημειώσεις κ.λπ.» στους τελευταίους τόμους της <i>Θυμέλης</i> και του <i>Πεζού Λόγου</i> δεν εμφανίζονται· στο κάτω μέρος της σελ., η ένδειξη «Σημειώσεις»· ο τίτλος <i>Πεζά</i> γίνεται <i>Πεζός Λόγος</i> · προγραμματίζεται και 4ος τόμος του <i>Πεζού Λόγου</i> .
XIII	<i>Πεζός Λόγος</i> , Γ'	1981, Απρ. / ο 7ος τόμος του <i>Λυρικού Βίου</i> δεν εμφανίζεται πια· κατά τα λοιπά, βλ. -δ-.
XIV	<i>Πεζός Λόγος</i> , Δ'	1983, Οκτ. / προγραμματίζεται και 5ος τόμος του <i>Πεζού Λόγου</i> · ο 7ος τόμος του <i>Λυρικού Βίου</i> και οι ενδείξεις «Σημειώσεις κ.λπ.» στους τελευταίους τόμους της <i>Θυμέλης</i> και του <i>Πεζού Λόγου</i> δεν εμφανίζονται· στο κάτω μέρος της σελ., η ένδειξη «Σημειώσεις».
XV	<i>Πεζός Λόγος</i> , Ε'	1985, Δεκ. / βλ. -ε-.

ΑΠΑΝΤΑ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ

ΛΥΡΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

- Α' τόμος: Πρόλογος του Ποιητή — 'Αλαφροϊσκιω-
τος — Ραψωδίες του 'Ιονίου.
Β' τόμος: Λυρικά (σειρά πρώτη).
Γ' τόμος: Πρόλογος στη ζωή.
Δ' τόμος: Μήτηρ Θεοῦ — Πάσχα τῶν Ἑλλήνων —
Δελφικός Λόγος.
Ε' τόμος: Λυρικά (σειρά δεύτερη).
ΣΤ' τόμος: Ἄγνωστα καὶ ἀνέκδοτα ποιήματα.
Ζ' τόμος: Σημειώσεις, Γλωσσάρι καὶ Εἰσαγωγή.

ΘΥΜΕΛΗ

- Α' τόμος: Πρόλογος του Ποιητή — Ὁ Διθύραμβος
του Ρόδου — Σίβυλλα.
Β' τόμος: Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη — Ὁ Χριστὸς
στὴ Ρώμη.
Γ' τόμος: Χριστὸς λυόμενος ἢ Ὁ Θάνατος τοῦ Δι-
γενῆ — Ἀσκληπιός.

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

- Α' τόμος: Ἐπιφυλλίδες, ἄρθρα, μελέτες, ὁμιλίες
(1908-1928).
Β' τόμος: Δελφικά — ἄρθρα, μελέτες, ὁμιλίες κλπ.
(1921-1951).
Γ' τόμος: Ἐπιφυλλίδες, ἄρθρα, μελέτες, ὁμιλίες
(1929-1938).
Δ' τόμος: Ἐπιφυλλίδες, ἄρθρα, μελέτες, ὁμιλίες
(1940-1951).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Η σελίδα προγραμματισμού του τόμου *Πεζός Λόγος*, Β', 1980.

χεία, φιλολογικούς ομίλους και καφεενεία (λ.χ. «Το κλεφτο-
φάναρο» βλ. *La Lanterne Sourde*, «το Ντόνεϋ, καφεενείο»),
κ.ά.π. Ακόμη και καθαρά σικελιανικοί ὅροι ευρετηριάζο-
νται: «ενοθεϊσμός», «Γκραβαριτισμός», «δωρισμός», «υπο-
ρεαλισμός» κ.ά.

Η ύπαρξη, ωστόσο, αυτού ακριβώς του ενός και μοναδικού
«Ευρετηρίου» κάνει αισθητότερη την απουσία των άλλων
ευρετηρίων που υποσχόταν το 1969 ο επιμελητής: ενός για
τους τίτλους των ποιημάτων, των θεατρικών και των πεζών,
ενός για τους πρώτους στίχους, ενός τρίτου για τα κύρια ονό-
ματα των ποιημάτων και των θεατρικών. Και ακόμη εντονό-
τερη αισθάνεται κανείς την έλλειψη ενός γλωσσαρίου, ιδιαι-
τερα από τη στιγμή που συνειδητοποιεί πόσο γεμάτο σπάνιες
και πολύτιμες λέξεις είναι το πλούσιο και ιδιόρρυθμο γλωσ-
σικό ὄργανο του ποιητή⁷.

Η οδυνηρότερη όμως έλλειψη, που μπορεί και να αποπρο-
σανατολίζει τον αναγνώστη, είναι ότι στους έξι τόμους του
Λυρικού Βίου και στους τρεις της *Θυμέλης* δεν υπάρχει κα-
μία πληροφορία για το πότε κυκλοφόρησαν τα ποιητικά και

τα θεατρικά κείμενα του Σικελιανού⁸.

Έτσι, από το 1965 έως σήμερα, οι αναγνώστες του πρώτου
τόμου του *Λυρικού Βίου* για να πληροφορηθούν πότε είδε το
φως της δημοσιότητας ο *Αλαφροϊσκιωτος* (83-169) ή το γνω-
στό ποίημα «Δείπνος» (193-194) της ενότητας «Ραψωδίες
του Ιονίου», θα πρέπει να ξεφυλλίσουν ιστορίες λογοτεχνίας
και ειδικές μελέτες ή να καταφύγουν στη δυσεύρετη *Βιβλιο-
γραφία* του Κατσίμπαλη, για να μάθουν ότι ο *Αλαφροϊσκιω-
τος* μαζί με τις «Ραψωδίες», ένας πολυτελής τόμος μεγάλου
σχήματος (29x21 εκατοστά), κυκλοφόρησε εκτός εμπορίου
το 1909, μέσα στο πρώτο μισό του Μαρτίου⁹.

Ο τρίτος τόμος του *Λυρικού Βίου* κυκλοφορεί το 1966 και
περιέχει, κάτω από τον γενικό τίτλο «Πρόλογος στη Ζωή»,
πέντε «Συνειδήσεις». Οι αναγνώστες του τόμου, μη βρίσκο-
ντας καμία άλλη πληροφορία για το πότε κυκλοφόρησαν οι
ποιητικές αυτές συνθέσεις, ίσως προσέξουν στη σελίδα [6]
την ένδειξη «Πρώτη συγκεντρωτική έκδοση 1946»· οπότε
και θα πιστέψουν ότι τότε πρωτοεκδόθηκαν οι πέντε «Συνει-
δήσεις» και συναπετέλεσαν τον «Πρόλογο στη Ζωή» (κά-
ποιοι, πιο «ευαίσθητοι» από άλλους, μπορεί και να αναρωτη-
θούν: «στα εξηνταδύο του ο ποιητής εκδίδει *πρόλογο στη
ζωή*;»). Η πραγματικότητα είναι, βέβαια, άλλη: το 1946, όταν
ο Σικελιανός τυπώνει τον δεύτερο τόμο της συγκεντρωτικής
έκδοσης του ποιητικού έργου (*Λυρικός Βίος*, τόμοι Α'-Γ',
1946-1947), πραγματοποιεί την *πρώτη* έκδοση της πέμπτης
μόνο «Συνειδήσης» (που έχει και τον «ώριμο», θα λέγαμε,
τίτλο «Η Συνειδήση της Προσωπικής Δημιουργίας»)· οι
προηγούμενες «Συνειδήσεις» είχαν κυκλοφορήσει σε πρώτη
έκδοση ήδη το 1915, 1916 και 1917, χωριστά η καθεμία: τέσ-
σερα πολυτελέστατα τομίδια (13,5x9,5 εκατοστά), και πάλι
εκτός εμπορίου, τα μόνα βιβλία που εκδίδει ο ποιητής μετά
τον *Αλαφροϊσκιωτο*. Ο τόμος *Λυρικός Βίος*, Β', του 1946 απο-
τελεί επομένως για τις τέσσερις «Συνειδήσεις» *δεύτερη* έκ-
δοση (έτσι σημειώνεται και στη *Βιβλιογραφία* του Κατσίμπα-
λη, αριθ. 2-5). Η ένδειξη της σελίδας [6] είναι σωστή μόνο
κατά το ένα πέμπτο... Και, το κυριότερο, κινδυνεύει να δημι-
ουργήσει λανθασμένες εντυπώσεις.

Παρόμοιες συγχύσεις αλλά και άλλες, ποικίλες απορίες,
όχι μόνο χρονολογικού χαρακτήρα, προκαλεί στους ανα-
γνώστες των *Απάντων* η επί τόσα χρόνια απουσία του «τόμου
των Σημειώσεων».

Τέλος, θα είναι πολύ δύσκολο ένας και μόνος «τόμος Ση-
μειώσεων» να καλύψει και τους δεκατέσσερις τόμους των
Απάντων και μάλιστα από τόσες πλευρές. Αν τυπωθεί ποτέ,
θα αποδειχθεί ένα εξαιρετικά δύσχερο (και «δυσπώλη-
τον») βιβλίο. Το σωστό θα ήταν, μετά από προσεκτικό έλεγ-
χο για αβλεψίες και τυπογραφικά λάθη, να ξανατυπωθούν
τα *Απαντα* με τις σημειώσεις και το γλωσσάρι στο τέλος κάθε
τόμου· τα ευρετήρια θα μπορούσαν, πιθανότατα, να σχημα-
τίσουν ξεχωριστό τόμο. — Φυσικά, δεν ευελπιστώ.

ΟΙ ΑΝΑΤΥΠΩΣΕΙΣ

ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΙΜΟΝΑ ΛΑΘΗ

Μια σύντομη έρευνα στα ράφια κεντρικών βιβλιοπωλείων
της Θεσσαλονίκης¹⁰ έδειξε ότι οι τόμοι του *Πεζού Λόγου*
εξακολουθούν να κυκλοφορούν στις πρώτες τους εκδόσεις.

Ένας τόμος του *Λυρικού Βίου*, ο Β', έχει κάνει δεύτερη έκ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

	ΑΠΑΝΤΑ	β' έκδοση	«φωτολιθογραφικές ανατυπώσεις»	σελ. προγραμμ. της ανατύπωσης του
I	Λυρικός Βίος, Α'	—	1975, 1981, 1992, 1994, 1999	1999: όπως τ. XIII του 1981.
II	Λυρικός Βίος, Β'	1981	1975, —, 1997	1997: όπως τ. XIV του 1983.
III	Λυρικός Βίος, Γ'	—	1976, 1992, 1995	1995: όπως τ. III του 1996.
IV	Λυρικός Βίος, Δ'	—	1975, 1992	1992: όπως τ. III του 1996.
V	Λυρικός Βίος, Ε'	—	1978, 1992, 1997, 2000	2000: όπως τ. XIV του 1983.
VI	Λυρικός Βίος, Στ'	—	1978: «λιθογραφική ανατύπωση (με διορθώσεις)», 1997	1997: όπως τ. XIV του 1983.
VII	—	—	—	—
VIII	Θυμέλη, Α'	—	1997	1997: όπως τ. XIV του 1983.
IX	Θυμέλη, Β'	—	1997	1997: όπως τ. XIV του 1983.
X	Θυμέλη, Γ'	—	1997	1997: όπως τ. XIV του 1983.

δοση (βλ. Πίνακα 2): ένας άλλος, ο Στ', έχει ανατυπωθεί «(με διορθώσεις)». Οι υπόλοιποι τέσσερεις τόμοι του ποιητικού έργου, καθώς και οι τρεις της *Θυμέλης*, κυκλοφορούν σε «φωτολιθογραφικές ανατυπώσεις». Αυτό, κατά τεκμήριο, σημαίνει: (α) ότι στους τόμους Β' και Στ' του *Λυρικού Βίου* οι αβλεψίες και τα τυπογραφικά λάθη έχουν διορθωθεί· και (β) ότι στους υπόλοιπους επτά τόμους (*Λυρικός Βίος*, Α', Γ', Δ', Ε', και *Θυμέλη* Α'-Γ') δεν έχουν, μετά από τόσα χρόνια, βρεθεί λάθη προς διόρθωση. Δεν είναι όμως, δυστυχώς, έτσι τα πράγματα.

Ο πρώτος τόμος του *Λυρικού Βίου* ανατυπώθηκε για τελευταία φορά το 1999¹¹, όμως η ταλαιπωρη σελίδα προγραμματισμού έχει ξεχαστεί στη μορφή που είχε το 1981: δεν αναφέρει τον πέμπτο τόμο του *Πεζού Λόγου*, που ωστόσο κυκλοφορεί από το 1985. Δεν έχουν επίσης διορθωθεί τρία μικρά λάθη του 1965, από εκείνα που θα τα λέγαμε ίσως “ευμάντευτα” (όπου ο αναγνώστης εύκολα μαντεύει το σωστό): σ. 116, στ. 841: αντί *χλόη* γρ. *χλόης*· σ. 144, στ. 346: αντί *γύμια* γρ. *γύμνια*· και σ. 153, στ. 587: αντί *βήκανε* γρ. *βγήκανε*¹².

Ασήμαντες τυπογραφικές αβλεψίες, βέβαια (όπως και κάποιες ακόμη από όσες μένει να δούμε). Το γεγονός όμως ότι, επί τόσα χρόνια και τόσες ανατυπώσεις, δεν έχουν εξαλειφθεί – αυτό κάτι σημαίνει...

Στην ανατύπωση του 1997 του δεύτερου τόμου (του μόνου που έκανε και δεύτερη έκδοση) παραμένει μια τυπογραφική αβλεψία, που και κάποια αναγνωστική δυσχέρεια δημιουργεί και τη βλέπω να αναπαράγεται σε δύο χρήσιμα πρόσφατα βιβλία. Το ποίημα «Γιατί βαθιά μου δόξασα» κλείνει με τους ωραίους στίχους

νά που, ό,τι στάθη εφήμερο, σα σύγνεφο αναλιώνει,
νά που κι ο μέγας Θάνατος μού γίνηκε αδερφός!...

και είναι μάλλον σαφές ότι, πριν από αυτούς τους στίχους, χρειάζεται κάποια στίξη: η έκδοση του *Λυρικού Βίου* που έγινε όσο ζούσε ο Σικελιανός, είχε άνω τελεία στο τέλος του προηγούμενου στίχου (τόμ. Α', 1946, 259). Η έκδοση Σαββίδη (Β', 149) δεν έχει κανένα σημείο στίξης. Και το ίδιο συμβαίνει, προφανώς επειδή αποδέχτηκαν ανεξέλεγκτα την έκδοση Σαββίδη, και στην *Ανθολογία* του Ζ. Λορεντζάτου¹³ και στη δίγλωσση ανθολογία των Ε. Keely και Ph. Sherrard *Angelos Sikelianos, Selected Poems*, δεύτερη δίγλωσση έκδοση, εκδ. Denise Harvey, 1996.

Στην ίδια ανατύπωση βρίσκω διορθωμένο ένα λάθος της πρώτης έκδοσης: στο δημοφιλές ποίημα «Θαλερό», ο σκύλος στέκει δίπλα στο στρωμένο τραπέζι κουρασμένος,

κι ασάλευτος στα μπροστινά με κοίταγε, προσμένοντας
μια σφήνα, μες στα μάτια.

Έτσι ο Σικελιανός στα 1946 (τόμ. Α', 230). Ο Σαββίδης αγνοεί ότι εδώ *σφήνα* σημαίνει κομμάτι ψωμί (σε σχήμα σφήνας, καθώς έχει κοπεί από στρογγυλό καρβέλι), και “διορθώνει” τη στίξη, προσθέτοντας μάλιστα και ένα ακόμη κόμμα στον ίδιο στίχο (Β', 120):

κι ασάλευτος στα μπροστινά, με κοίταγε, προσμένοντας,
μια σφήνα μες στα μάτια.

Νόμισε δηλαδή ότι το *σφήνα* αποτελεί μεταφορική έκφραση για το (στην πραγματικότητα πράο) βλέμμα του λαχανιασμένου σκύλου... Το λάθος αυτό του 1966 διορθώθηκε είτε στη «λιθογραφική ανατύπωση» του 1975, είτε στη β' έκδοση του 1981¹⁴.

Ο τρίτος τόμος του *Λυρικού Βίου* ανατυπώνεται το 1995, η σελίδα προγραμματισμού όμως εξακολουθεί να είναι ίδια μ' εκείνη του 1966: παραμένει ελλιπής επί τριακονταετία. Όπως παρέμεινε κι ένα μικρό, “ευμάντευτο” νομίζω, τυπογραφικό λάθος: σ. 229, στ. 14: αντί *δόκητη* γρ. *αδόκητη*.

Αυτή η λειψή σελίδα προγραμματισμού υπάρχει και στην ανατύπωση του τέταρτου τόμου, του 1992. Έχει πάντως διορθωθεί μία άλλη, μικρή τυπογραφική αβλεψία: το *αχειλ* του 1967 έγινε *αχειλί* (σ. 104, στ. 10).

Στον έκτο τόμο του *Λυρικού Βίου*, που πρωτοεκδόθηκε επί χούντας, είχε παραλειφθεί (λόγω [αυτο]λογοκρισίας;) ένας στίχος στην τρίτη στροφή του ποιήματος «Εμβατήριο» (σ. 88): τη φωνή λαού, φωνή Θεού

τρανός τη σέρνει αντίλαλος,
τη φέρνει στους Ακρίτες,
[.....]
την τραγουδούν μαζί.

Ο στίχος έχει αποκατασταθεί στην ανατύπωση του 1997 (πιθανότατα, ήδη στη «λιθογραφική ανατύπωση (με διορθώ-

σεις)» του 1978): *κι οι Αντάρτες κι οι Εαμίτες*¹⁵.

Στην ίδια ανατύπωση έχουν παραμείνει δύο όχι ασήμαντα λάθη: στο ποίημα «Της κόπρου το ψωμί» (σ. 77), στο δίστιχο

του άρτου, Κυρά, του ανεβατού, που το σφραγίζει,
δοσμένο από τη Δήμητρα, της Μάνας Θεού το χέρι,

είναι φανερό ότι ο πρώτος στίχος είναι ατελής μετρικά, νοηματικά και ως προς την ομοιοκαταληξία: λείπει η λέξη ρίμας στο τέλος (και πριν από το κόμμα): *αστέρι*¹⁶. Επίσης, το αναλιώνει της σ. 116, στ. 20, πρέπει να διορθωθεί, όπως το απαιτεί και η ομοιοκαταληξία και η σύνταξη, σε *αναλιώσει*.

Τέλος, στην ανατύπωση του 1997 του πρώτου τόμου της *Θυμέλης* έχουν παραμείνει δύο μικρές τυπογραφικές αβλεψίες: σ. 98, στ. 804, *ξεσπεπάζονται*, αντί *ξεσκεπάζονται* και σ. 109, στ. 1040, *σταμαστήστε*, όπου ένα -σ- περισσεύει.

ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΟΣ

Όλα αυτά τα τυπογραφικά λάθη, ασήμαντα ή σημαντικά, οι αβλεψίες, οι πολλές ελλείψεις κ.λπ. των *Απάντων* μήπως, πέρα από τη δική μου «σχολαστικότητα», αποκαλύπτουν ότι ο Σικελιανός μάς ενδιαφέρει πολύ λιγότερο από όσο αυτόρεσκα υποκρινόμαστε;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η σελιδαρίθμηση σε αγκύλες παραπέμπει στις πρώτες σελίδες ενός βιβλίου, όπου ο αριθμός σελίδας δεν τυπώνεται.
2. Η ένδειξη «Άπαντα», με την αρίθμηση κάθε τόμου ολογράφως, υπάρχει και στους «κολοφώνες» όλων των τόμων. (Στον «κολοφώνα», δηλαδή στην τυπωμένη σε μια από τις τελευταίες σελίδες «ταυτότητα» του βιβλίου, δηλώνονται συνήθως ο μήνας και το έτος της έκδοσης, το τυπογραφείο, ο βιβλιοδέτης, οι επιμελητές, ο αριθμός αντιτύπων κ.ά.). Ας σημειωθεί παρεμπιπτόντως ότι η ένδειξη «φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης», που δε λείπει από καμία σελίδα τίτλου, απουσιάζει στον κολοφώνα των τόμων XIV και XV· επίσης, σε έξι τόμους (IV, V, X-XIII) δε δηλώνεται ποιος είχε την «τυπογραφική επιμέλεια / φροντίδα»· κι ακόμη, ο αριθμός αντιτύπων δεν αναφέρεται πουθενά.
3. Η λανθασμένη αρίθμηση τηρήθηκε, όπως ήταν αναπόφευκτο, και στους κολοφώνες των τόμων.
4. Όχι ακριβώς: ο ανύπαρκτος αυτός τόμος θα κάνει, σε πλήρη συνέπεια προς την ιδιότητα του «τόμου-φαντάσματος», δύο επανεμφανίσεις: το 1978 και το 1980 (βλ. Πίνακα 1). Τυπογραφική αβλεψία, φυσικά.
5. Οι διαδοχικές αυξήσεις της έκτασης του *Πεζού Λόγου*, από τρεις σε τέσσερις τόμους και μετά σε πέντε, θα είχαν μιαν εξήγηση, αν η βιβλιογραφική-αρχαιακή έρευνα είχε προσθέσει πολλά νέα ευρήματα στη *Βιβλιογραφία Α. Σικελιανού* του Γ.Κ. Κατσιμπαλή, 1946 και 1952 (βλ. ανατύπωση στον επετειακό τόμο *Άγγελος Σικελιανός 1884-1951* της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών, 1971, 195-260). Από τα «σημειώματα του φιλολογικού επιμελητή» πληροφορούμαστε ότι ελάχιστες προσθήκες υπήρξαν: στον τόμο *Πεζός Λόγος*, Α', 8, υποσημ. 1 και 3, αναφέρονται δύο προσθήκες· στον Β', 8, υποσημ. 2, δύο προσθήκες· στον Γ', 8, τέσσερις προσθήκες· και στον Ε', 8, έντεκα προσθήκες· σύνολο 19.
6. Δύο χρόνια αργότερα, το 1987, ο Σαββίδης σε ανακοίνωσή του, που μάλιστα επαναλήφθηκε, για διαφορετικά ακροατήρια, τρεις φορές μέσα σε τρεις μήνες, επανέρχεται στο θέμα, με το

γνωστό του χιούμορ, κάπως πικρό αυτή τη φορά:

«(...) Κάλιο αργά παρά ποτέ.

Και με την παρήγορη αυτή κοινοτοπία, εγκαρδιώνομαι και εγώ, να ελπίζω πως θα αξιωθώ να ολοκληρώσω ανυπερθέτως τις φιλολογικές μου σημειώσεις στα Άπαντα Σικελιανού, τις οποίες κλωσάω στο συρτάρι μου από το 1970, και που κοντεύουν να κλουβιάνουν ολότελα.»

(«Εκδοτικές απορίες ενός νεοελληνιστή», τώρα στον τόμο Γ.Π. Σαββίδη, *Τράπεζα πνευματική, 1963-1993*, Αθήνα 1994, 177-186, το παράθεμα, 178).

7. Ένδειξη, για το πόσο είναι απαραίτητο το γλωσσάρι στην περίπτωση του Σικελιανού, αποτελεί ίσως και το εξής: στο βιβλίο *Άγγελος Σικελιανός, Ανθολογία* του 1998, όπου ο Ζήσιμος Λορεντζάτος επιλέγει εννέα ποιήματα (ανάμεσά τους και ολόκληρη την εκτεταμένη σύνθεση «Μήτηρ Θεού») συνολικής έκτασης 954 στίχων, το γλωσσάρι, συνταγμένο από τον άξιο φιλόλογο Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλο, εξηγεί 40 λέξεις· αναλογία: μία λέξη σε κάθε εικοσιτέσσερις στίχους.
8. Μόνο στους πίνακες περιεχομένων των τόμων του *Πεζού Λόγου* μετά από κάθε τίτλο υπάρχει το έτος της πρώτης έκδοσης ή δημοσίευσης σε παρένθεση. Παρόμοια παρένθεση, που εδώ όμως αφορά το έτος γραφής, υπάρχει και στα περιεχόμενα του έκτου τόμου του *Λυρικού Βίου*, μόνον όσον αφορά το «Μέρος δεύτερο, Ποιήματα ανέκδοτα».
9. Η ημερομηνία, ανάμεσα στις 3 και στις 14 Μαρτίου, προκύπτει από τους αριθμούς 394 και 395 της *Βιβλιογραφίας*. Ο Σικελιανός με την εντυπωσιακή έκδοση του *Αλαφροϊσκιωτου* ξεκινάει ουσιαστικά την ποιητική του σταδιοδρομία πριν από τα εικοστά πέμπτα γενέθλιά του: είχε γεννηθεί το 1884, στις 15 Μαρτίου. Τα τριανταδύο ποιήματα που είχε δημοσιέψει σε περιοδικά πριν από τον *Αλαφροϊσκιωτο*, από το 1902 ως το 1905, δε θα τα τυπώσει ποτέ σε βιβλίο, αποκηρύσσοντάς τα σιωπηλά (βλ. τώρα τα ποιήματα αυτά στον έκτο τόμο των *Απάντων*, 13-55). Παρεμπιπτόντως: οι χρονολογίες γέννησης και θανάτου του ποιητή (1951, στις 19 Ιουνίου) δεν υπάρχουν στους 14 τόμους των *Απάντων*, μόνον έμμεσα προκύπτουν από κάποια σημεία των «σημειωμάτων του φιλολογικού επιμελητή» (*Πεζός Λόγος*, Α', 8· Γ', 7· Δ', 7· και Ε', 8).
10. Του φίλου Τάκη Ραγιά, του «Ιανού» και του «Βιβλιορuthμού».
11. Έχω ελέγξει, και γι' αυτόν και για τους υπόλοιπους τόμους, μόνον την τελευταία χρονολογικά ανατύπωση.
12. Εξυπακούεται ότι όσα τυπογραφικά και άλλα λάθη επισημαίνονται εδώ, δεν προέκυψαν από συστηματικό έλεγχο.
13. Ό.π., υποσημ. 7.
14. Στο μεταξύ όμως το λάθος τυπώθηκε μία -τουλάχιστον- φορά: στον τόμο Α. *Σικελιανός 1884-1951* (ό.π., υποσημ. 5), σ. 106. Το 1987 ο Σαββίδης θα σχολιάσει αυστηρά το λάθος του: «η ανύποπτή μου άγνοια [της σημασίας της λέξης *σφήνα*] είχε ως καρπό μία από τις πιο καυτές εκδοτικές μου πατάτες στο «Θαλερό» του Σικελιανού»: «Εκδοτικές απορίες (...)» (ό.π., υποσημ. 6), 184.
15. Πάντως το ποίημα είχε πρωτοδημοσιευτεί αλογόκριτο λίγες ημέρες μετά το θάνατο του Σικελιανού: «Εμβατήριο (Ανέκδοτο κατοχικό εμβατήριο του Σικελιανού), εφ. Δημοκρατικός Τύπος, 24 Ιουνίου 1951» μας πληροφορεί ο αριθ. 1377 της *Βιβλιογραφίας*. Αξίζει, παράλληλα, να σημειώσουμε ότι στο αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* στον ποιητή, Χριστούγεννα 1952, σ. 128, το ποίημα τυπώνεται δίχως ολόκληρη την τρίτη στροφή με τον «επικίνδυνο» στίχο: στη θέση της υπάρχει μια σειρά από τελείες...
16. Βλ. το ποίημα στο αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* (ό.π., υποσημ. 15), 121.

Άθλος Ελευθερίας

της Κικής Ακριτίδου

«Όλο ν' αθλεί και να μη λέει ποτέ του κανένας πως νικά». Ο Διθύραμβος του Ρόδου

Ο Άγγελος Σικελιανός αυτοδίδακτα, πρωτόγονα, άμεσα και ακοίμητα συλλαμβάνει την πορεία «της συνολικής ανθρώπινης ορμής και παίρνει μέρος στον προαιώνιο δημιουργικό ρυθμό», για να μπει, ύστερα από «εσωτερικούς αιματηρούς αγώνες» –όπως ο ίδιος μας λέει– στο χώρο του Μυστηρίου απ' όπου δεν βγήκε ποτέ· γιατί το Μυστήριο δεν είναι στοιχείο απόκρυφο και μυστικό, αλλά μια «υπέρτατη πραγματικότητα», μια Υπερσυνείδηση, μια αδιατάραχτη και αυθεντική υπερπραγματικότητα, μέσα στη σφαίρα της οποίας καλούνται να δουλέψουν πλατιά, επίμονα και υπεύθυνα οι αληθινοί, οι καθαροί Δημιουργοί». Αυτή η ευθύνη του Δημιουργού γίνεται το κύριο μέλημα για τον Σικελιανό. Είναι η υπέρτατη εντολή και ο «Στυγός Όρκος», το τάμα στην ιερή «ιδεοδύναμη» που λέγεται Λαός – ο τελικός προορισμός του.

Γίνεται έτσι Πλαστοργός και Παιδευτής με τον ηθικό και πνευματικό πλούτο μιας «Κοσμικής μύησης». Αυτή η Κοσμική Ηθική είναι η Ηθική που κοιμόταν στα Ιερά Ελληνικά Κέντρα (Ελευσίνα, Δελφοί κ.λπ.) που ενδιαφερόταν για την αγνή λαϊκή διαπαιδαγώγηση. Κέντρα, αληθινά προπύργια του κοινωνικού συνόλου, όπου η λαϊκή ψυχή εύρισκε «τη φωνή της μυστικής της βεβαίωσης», για να υψωθεί συμφωνικά σε παγκόσμια ιαχή και να γίνει ιστορία. Ο Σικελιανός είπε: «τη Δελφική Ιδέα την ήβρα μέσα στην ατμόσφαιρα της ιστορίας και στο θείο υποσυνείδητο του λαού».

Σαν άλλος Αισχύλος, ο Άγγελος Σικελιανός, Ορφικός, Μητριορικός, βυθίζεται στην Ελευσίνα Μυσταγωγία και αποφασισμένος «να φανεί Ολόκληρος» αναδύεται μαζί με τις αιωνόβιες ιδέες στον Ιστορικό Ορίζοντα· και με την επανάσταση της Ποίησης (να γίνει δηλαδή η Ποίηση «η ανώτατη Ρυθμίστρια της έννοιας της ζωής») τις αφήνει Διαθήκη. Η Διαθήκη που είναι «εφηρμοσμένη μύηση», όπως μας λέει ο Ποιητής, «και όχι ειδυλλιακή διαδρομή μέσα στη φύση και τους αιώνες».

Σύγχρονος ιεροφάντης, Επόπτης του ορίζοντα της ζωής, «ο Ολόκληρος» και «ο Πάμπυχος» των Ελευσίνιων διαπλάθει και το δικό μας ήθος για «υπεύθυνο

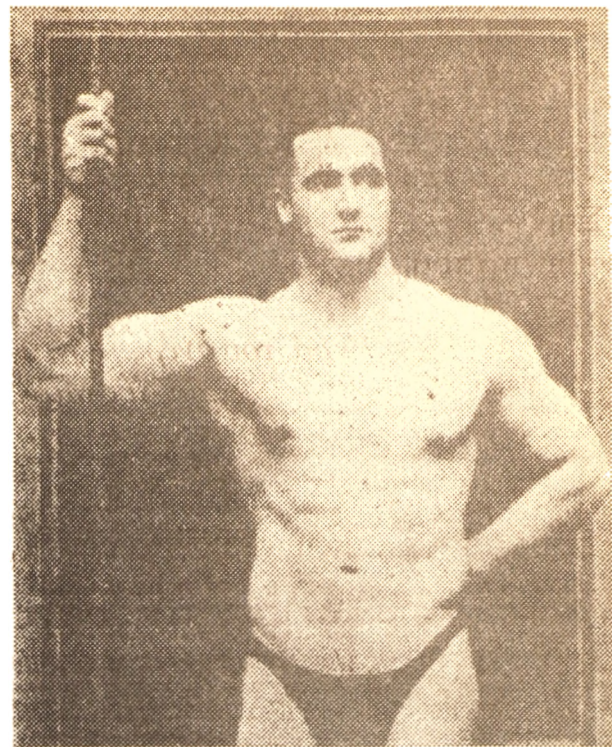
αγώνα», για «υπεύθυνη ζωή».

Πατώντας στα βήματα του κολοσσιαίου Αισχύλου κληρονομεί το «αυτενεργό και ελεύθερο του ανθρώπου πνεύμα» που καλλιεργούνταν στα Ελευσίνια Μυστήρια. Κι είναι το πνεύμα τούτο το μόνο που μπορεί να ορθώσει τα στήθη του στον όποιος μορφής Καισαρισμό. Ο Σικελιανός ελεύθερος με την Ορφική σημασία, «εν τω νω», μια ελεύθερη πηγή πνεύματος, μεταλαμβάνει, Μύστης των Ελευσινίων, από τους ίδιους καρπούς της Γης, ως Αισχύλος και ως Διγενής και κάνει τον υπέρτατο αγώνα για λύτρωση του πνεύματος του ανθρώπου. Δεν αγωνίζεται για κάποια νίκη, αλλά για ανάσταση, αναγέννηση της Ελλάδας, που «θε να γυρίσει να βρει την Ελλάδα», γιατί μέσα στο δυναμικό παρόν βιώνει την «Άνω Ελλάδα» με τους θεούς της στα σπλάχνα της, ζυμωμένους με το αίμα των ηρώων «θεμέλιο διπλοστεριωμένο» για Νέο Ναό· αναγεννημένη ν' αστράψει στην οικουμένη το Πνεύμα της κι αυτή να τη διαφυλάξει σαν «άξια κιβωτό».

«Η αυριανή ελληνική ζωή πρέπει νάναι η πεμπτουσία Δικαιοσύνης, Λευτεριάς και Ανδρείας» είπε. Κι έδωσε άλλες διαστάσεις στη Λευτεριά και τη Δικαιοσύνη, που, για να τις συλλάβει κανείς, πρέπει να περάσει από τους αναβαθμούς που ο ίδιος πέρασε, από την κοσμική του μύηση, από την ψυχή του «που στάζει αίμα» μέχρι να αναγνωρίσει αυτές τις θεότητες. Η μύηση αυτή είναι το ήθος που πλάθει, για να δικαιωθεί έτσι ο ρόλος του Ποιητή, που συνενώνοντας και τον Ιερέα και τον Προφήτη γίνεται «ο ενσυνείδητος συμπτκνωτής μιας ενιαίας εκπαιδευτικής αποστολής».

Έτσι, η Ελευθερία στην ποίηση του Άγγελου Σικελιανού ταυτίζεται με την Ελευθερία στη στάση της ζωής του και με την εσωτερικότητα που της δίνει δύναμη δημιουργική, γίνεται «ρίζα Λόγου» κι ο «Λόγος Ζωή». Γι' αυτό, παρόλο το μεγαλείο και την υψηλοφροσύνη της, όλοι την αφουγκραζόμαστε, την ατενίζουμε, την νοούμε, την αισθανόμαστε, καθώς οι φωνές, οι ενσάρκώσεις της, τα σύμβολά της ενδυναμώνουν το φρόνημα κι ανοίγουν το δρόμο να περάσει ανεξάρτητος άνθρωπος.

«Η αρχαία τριήρη μοναχή αρμενίζει τώ-

Μια ασυνήθιστη φωτογραφία του ποιητή, πιθανόν από την εποχή του γάμου του στην Αμερική.

ρα πάλι με το θεό Διόνυσο απλωμένο στο τιμόνι, χωρίς κουπιά, με μοναχά το μεσιανό της φουσκωμένο μέγα πανί, απ' της Λευτεριάς τον άνεμο ολοτένιτο σαν τόξο».

Είναι η «πανανθρώπινη ειρηνοφόρα Ελευθερία» που ενώνει, που αδελφώνει, που εναρμονίζει και βεβαιώνει τα πάντα.

Αυτή την πορεία προς την υπέρτατη Ελευθερία, που ξεκινάει από την ηρωική πράξη και «ξανοίγεται στην προοπτική του ανώτερου Ρυθμού», αυτή την πορεία την κάνει μαζί με το λαό που τον συλλαμβάνει στην οικουμενικότητά του και τον οδηγεί σε πάλη θυσίας, σε πάλη για την ευδοκία των μελλομένων γενεών. Και είναι «πορεία τρανή που δε λογιάζεται με μέτρα».

Μα αυτός ο «Άθλος» προς την υπέρτατη ελευθερία δεν ξεχωρίζει από τον «Άθλο» προς την υπέρτατη Δικαιοσύνη κι αυτή η εμπλοκή των ορίων τους είναι που δίνει τη βαθύτατη ουσία τους. Ο Σικελιανός έχει ένα πάθος και μια πίστη στις δύο αυτές θεότητες. Μ' ένα νου που εδρεύει η ελευθερία, χρέος του νιώθει δημιουργικά να διακονεί τη Δικαιοσύνη. «...Απ' της μεγάλης Δικαιοσύνης πιο πέρα τ' όριο η Λευτεριά αρχικά να φέγγει». Ο Άγγελος Σικελιανός μ' αυτή την υπέρτατη Ελευθερία και τη Μέγιστη Δικαιοσύνη, από άθλο σε άθλο για να τις κατακτήσει, φθάνει στα ύπατα της Αρετής και από το ύψος της ηθικής του μας δίνει το «Μέγιστον Μάθημα»:

«Τι η Λευτεριά πιο δυσκολόφταστ' είν' απ' όλα, και πρέπει, πριν να τη λογιάσεις για δική Σου ν' αγωνιστείς να την κερδίσεις για τους άλλους». (Ο Δαίδαλος στην Κρήτη.)

Giordano Bruno - Άγγελος Σικελιανός

«Ο Αδρότερος Ανδρισμός»

της Ρίτσας Φράγκου-Κικίλια

Ισως δεν υπάρχει πιο επιτυχής προσδιορισμός για το περιεχόμενο και την ουσία του όρου «ανδρισμός» από αυτόν που του απέδωσε ο Άγγελος Σικελιανός. «Αδρός», και στην προκειμένη περίπτωση «αδρότερος». Και καθώς του επιθέτου προηγείται το οριστικό άρθρο καθιστά αυτόν τον «αδρότερο ανδρισμό» προεξάρχοντα και μοναδικό¹.

Πώς αντιλαμβανόταν όμως ο Σικελιανός τον όρο αυτό; Όπως είναι γνωστό ο ποιητής λειτουργούσε στη ζωή και το έργο του με γνώμονα την ανθρώπινη αδελφοσύνη μέσα στο πλαίσιο της παγκόσμιας ενότητας. Ακολουθούσε δηλαδή πλήρως την πυθαγόρεια και κυρίως την ορφική θέση για την ενότητα² αφού άλλωστε ο ίδιος ήθελε τον Πυθαγόρα μύστη ορφικό ο οποίος όμως προχώρησε σε συστηματική επεξεργασία των θέσεων του ορφισμού³.

Μέσα απ' αυτή την ενότητα έβλεπε τον άνθρωπο στο «συμποσιακό» αριστοφάνειο-πλατωνικό σύνολό του. Έτσι τον «ανδρισμό» τον θεωρούσε ενωμένο με το αντίθετο αλλά ομολόγού του, την αιώνια «θηλύτητα», ιδιότητες δηλαδή οι οποίες συνυπήρχαν στην πνευματικότητα κάθε ανθρώπου, σε όλους εν σπέρματι, στους πολλούς εν ύπνω, στους λίγους εν πλήρει εγρηγόρσει. Και είναι αυτοί «οι λίγοι» που για τον Σικελιανό έχουν τη δυνατότητα, λόγω, έργω και διανοία, να οδηγήσουν τους άλλους στην αξία της ενότητας και με τη λογική αυτή να αφομοιωθούν με τρόπο ώστε ο καθένας να αποτελεί μια μοναδικότητα, μια ολότητα, αλλά και μια πολλαπλότητα. Το μάθημα του Ορφισμού ο Σικελιανός το είχε πλήρως αφομοιώσει. Και, όπως το σίδερο στον μαγνήτη, έτρεχε κοντά στη σκέψη και την πράξη εκείνη με την οποία μπορούσε να αναπτύξει έναν διάλογο καθαρά ορφικό.

Υπό το πνεύμα λοιπόν αυτής της ενότητας, της ένωσης του ανθρώπου με τον άλλον άνθρωπο, τη Φύση, τον Θεό, για την κατάκτηση του Εγώ μέσα από την υπέρβαση του Εγώ αντιμετωπίζει ο ποιητής τους μεγάλους μύστες που συχνά-πυκνά αναφέρει στα κείμενά του, ποιητικά και πεζά, αρχίζοντας από τον Ορφέα, τους προσωκρατικούς και τελειώνοντας στον Παλαμά⁴. Ανάμεσα στους μύστες αυτούς κι ο Giordano Bruno.

Ο Bruno (1548-1600) γεννήθηκε στη Νόλα, ένα χωριό κοντά στη Νάπολη, γι' αυτό και πήρε το παρανόμι Nolano. Η ζωή του υπήρξε μια συγκλονιστική περιπέτεια. Στα δεκατέσσερα πήγε στη Νάπολη για να λάβει παιδεία ανθρωπιστική, στα δεκαεφτά έγινε δομινικανός καλόγερος (και τότε πήρε το όνομα Giordano ενώ λεγόταν Filippo). Από τότε αρχίζει η περιπλάνηση. Ως ανήσυχο πνεύμα πάντα κινούσε τις υποψίες για τη σκέψη του αλλά και τη στάση ζωής του. Ρώμη (1576) - Γενεύη (1578) - Τουλούζη (1579-1581), Παρίσι

(1581-1582), (δίδαξε για λίγο στη Σορβόνη και έγινε «αναγνώστης» του Ερρίκου του Γ') - Λονδίνο - Οξφόρδη - Λονδίνο (1582-1585) - Παρίσι (1585-1586) - Βυρτεμβέργη (1586-1588) - Πράγα (1588-1589) - Χέλμστεντ - Φραγκφούρτη (1589) και η μοιραία Βενετία όπου τον κάλεσε το 1591 ο πατρίκιος Giovanni Mocenigo. Έφυγε για λίγο για την Πάντοβα όπου για μια στιγμή νόμιζε πως θα μπορούσε να διδάξει στο εκεί Πανεπιστήμιο. Τη θέση όμως την πήρε αργότερα ο Γαλιλαίος. Έτσι ξαναγύρισε στη Βενετία όπου όμως ο Mocenigo τον κατήγγειλε στην Ιερά Εξέταση ως αιρετικό. (1592). Ένα χρόνο μετά απήτησε η Ρώμη να λογοδοτήσει εκεί. Εφτά χρόνια ανάκρισης δεν έπεισαν τους ιεροεξεταστές ότι οι θεωρίες του είχαν φιλοσοφικό και όχι θεολογικό-ανατρεπτικό χαρακτήρα. Προσπάθησε να πείσει τους εξεταστές του γι' αυτό, εκείνοι όμως ζητούσαν δηλώσεις και σαφή και κατηγορηματική αποκήρυξη των απόψεών του. Πράγμα που ο Bruno δεν έκανε και έτσι -φιμωμένο- τον έκαψαν στο Κάμπο ντέι Φιόρι, όπου σήμερα (Φεβρουάριος 2000) βρίσκεται το άγαλμά του αλλά ακόμα και σήμερα, τετρακόσια χρόνια από τον θάνατό του ματαιώθηκαν οι εκδηλώσεις προς τιμήν του στον συγκεκριμένο χώρο, με δικαιολογία αστεία και ταπεινή.

Ο Bruno έγραψε ένα πλήθος έργων. Από τα πιο γνωστά είναι το *De Umbris Idearum* (1582) όπου αναπτύσσει τη θεωρία του περί μνημονικής τέχνης. Στην Αγγλία έγραψε (1884-1885) τους περίφημους *Ιταλικούς διαλόγους* του, έξι συνολικά, τρεις κοσμολογικούς και τρεις ηθικούς, τους παρακάτω:

Α. Κοσμολογικοί: 1) *Cena de le Ceneri* (Ο Δείπνος της πρώτης Τετάρτης της Σαρακοστής), 2) *De la Causa, Principio e Uno* (Περί της Αιτίας, της Αρχής και του Ενός, 3) *De l' Infinito Universo e Mondi* (Περί του Απείρου Σύμπαντος και των Κόσμων). Β. Ηθικοί: 1) *Spaccio de la Bestia Trionfante* (Η εκδίωξη του θριαμβεύοντος Κτήνους), 2) *Cabala del Cavallo Pegaseo*, (Το τέχνασμα του Πηγάσου), 3) *De gli Eroici Furori* (Περί των Ηρωικών Παθών - ή Ηρωικές Μανίες).

Το 1586 γράφει στο Παρίσι το *Centum et Viginti Articuli de Natura et Mundo adversus Peripateticos* (Εκατόν είκοσι Άρθρα περί της Φύσεως και του Κόσμου εναντίον των Περιπατητικών). Στο Χέλμστεντ (1589) έγραψε τα σπουδαία μεγάλα ποιήματα 1) *De Triplici Minimo et Mensura* (Περί του Τριπτύχου Ελαχίστου και του Μέτρου), 2) *De Monade, Numero et Figura* (Περί της Μονάδος, του Αριθμού και του Σχήματος), 3) *De Immenso, Innumerabilibus et Infigurabilibus* (Περί του Αμέτρου, του Αναριθμήτου και του Αμόρφου).

Βεβαίως τα έργα αυτά δεν είναι τα μόνα που έγραψε ο Bruno. Δημοσίευσε πολλές διαλέξεις του, άλλες εργασίες που είχαν σχέση με τη φιλοσοφία, την αστρονομία, τη γεωμε-

τρία, τα μαθηματικά· π.χ. ένα χρόνο πριν συλληφθεί έγραψε τις *Praelectiones Geometricae* (Γεωμετρικά Προαναγνώσματα) κ.ά.

Ο Bruno υπήρξε μια πολυσύνθετη προσωπικότητα, ένας άνθρωπος συνεχώς αυτοπαιδευόμενος που πίστευε ότι καθήκον των λίγων ήταν να μεταδώσουν τη γνώση στους πολλούς και που πάνω από κάθε είδους δογματισμό τοποθετούσε την επιστημονική αλήθεια. Όπερ σημαίνει σύγκρουση με τα συμφέροντα της εποχής: θρησκευτικά, πολιτικά, πανεπιστημιακά. Ο Bruno υπήρξε ο άνθρωπος που επέφερε τριγμούς και ρωγμές στα θεμέλια της αριστοτελικής σκέψης σ' όλα τα επίπεδα, η οποία αποτελούσε *conditio sine qua non* για την αντίληψη της εποχής. Η μεγάλη αυτή διάνοια εν έτει 1584 συνήσε προς τον Κοπέρνικο και την ηλιοκεντρική θεωρία, διακήρυξε ότι το Σύμπαν είναι άπειρο και ότι αποτελείται από απείρους κόσμους όμοιους με αυτούς του δικού μας ηλιακού συστήματος (*Cena de le Ceneri*). Αντίθετα προς τον Αριστοτέλη υποστήριξε ότι μορφή και ύλη είναι ένα, πράγμα το οποίο στην εξέλιξή του οδηγεί στη γενικότερη ενότητα και στην άποψη ότι η ένωση των αντιθέτων αποτελεί το Εν του οποίου η ενότητα είναι άπειρη (*De la Causa, Principio e Uno*). Προχώρησε επίσης σε βάσανο και έλεγχο και κριτική της αντίληψης του Αριστοτέλη για τη Φύση, και διακήρυξε πως η θρησκεία είναι μέσο καθοδήγησης του αγελαίου κόσμου ενώ αυτοί που μπορούν να δώσουν τις σωστές γραμμές είναι οι λίγοι. Αντίληψη βέβαια από καταβολής σκέψης υπαρκτή, που είναι δυνατόν όμως να πολιορκηθεί από πολλές πλευρές και να ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως. Στα τρία τώρα ηθικά έργα του ο μεγάλος αυτός διανοητής χτυπάει την αμάθεια και τη δεισιδαιμονία, προβληματίζεται για τη σχέση της ψυχής του ανθρώπου με την ψυχή του σύμπαντος κόσμου και υποστηρίζει την ένωση της ψυχής με την ψυχή την παγκόσμια, την παγκόσμια Διάνοια, τον παγκόσμιο Νου. Μ' αυτές τις σκέψεις ο Nolano στοχαστής αποδεικνύεται αφενός μεν πρόδρομος της σύγχρονης θετικής αλλά και της θεωρητικής επιστήμης, π.χ. δεν είναι τυχαία η θεωρία των φράκταλς, όπως δεν είναι τυχαία η αγωνία των ειδικών επιστημόνων περί του απείρου ή μη του σύμπαντος⁵. Δεν είναι τυχαία η αγωνία επίσης του σύγχρονου ανθρώπου για τον ρόλο που διαδραματίζουν οι διάφορες θρησκείες στο παγκόσμιο κοινωνικο-πολιτικό γίγνεσθαι. Ο Bruno όμως είναι μεν πρόδρομος αλλά είναι και εμπνευσμένος συνεχιστής της Πυθαγόρειας, Πλατωνικής, Νεοπλατωνικής και Ορφικής αντίληψης για «τά τ' έόντα τά τ' έσόμενα πρό τ' έόντα»⁶. Κάπου εκεί τον συνάντησε ο Σικελιανός.

Ο Giordano Bruno θεωρήθηκε από τον Σικελιανό, που δεν είχε άδικο, ως ένας από τους «εξόριστους Θεούς», «ένα από τα δυνατότερα και αγνότερα μυαλά του κόσμου που προηγήθηκε όμως της εποχής του» μιας και «ανάμεσα στους άλλους» υπήρξε «ένα από τα απόκρυφα κεφάλαια του πνευματικού παγκόσμιου νόστου» και πως ζώντας τον νόστον αυτόν υπήρξε ένας απ' αυτούς που ονειρεύτηκαν ένα βασικό πυρήνα από τον οποίον θα εξακτινώνονταν οι αρχές για την ενότητα που θα θεμελιώναν το παγκόσμιο οικοδόμημά της.

Αμέσως σχεδόν μετά τις πρώτες Δελφικές Γιορτές (9-11/5/1927), στις 29 Μαΐου 1927, ο Σικελιανός έδωσε μια ομιλία στον «Λογοτεχνικό και Καλλιτεχνικό Όμιλο» του Πει-

Ο Σικελιανός απαγγέλλει στο βράχο του Αρείου Πάγου.

ραιά με τίτλο «Οι γενικές πνευματικές γραμμές της Δελφικής Προσπάθειας». Εκεί λοιπόν ανάμεσα στα άλλα είπε και τα εξής: «Η δημιουργία ενός πυρήνα τέτοιου αποτελεί άλλωστε τον στόχο μιας πνευματικής προσπάθειας, όπου την αντιπροσωπεύει από αιώνες, ό,τι πλέον αγνό και πλέον αγέρωχο έχει να επιδείξει, σε άτομα πνευματικά και ονόματα, η Ιστορία της Γης. Όλη η ανώτερη πνευματική γενεά του Κόσμου, απ' την εποχή της διάλυσης των αρχαίων Μυστηρίων και των Πυθαγορείων κοινοτήτων, μέχρι του Giordano Bruno, που ξαναβρίσκει στον Μεσαίωνα μέσα στη Σικελική παράδοση το Ορφικό και Πυθαγόρειο ιδανικό, ως τον Νίτσε, ονειρεύεται τη σταθερή ιστορική δημιουργία ενός πυρήνα τέτοιου και διαπνέεται ολόκληρη από το όνειρον αυτό»⁷.

Το κείμενο της ομιλίας του ποιητή δημοσιεύτηκε στο ιδιαίτερα σημαντικό περιοδικό *Φιλότεχνος* του Βόλου (Μάης 1927). Όπως φαίνεται από το παραπάνω απόσπασμα ευθαρσώς και χωρίς τον παραμικρό ενδοιασμό ο Σικελιανός εντάσσει τον Bruno ανάμεσα στα ορφικά πνεύματα και ταυτίζει Ορφισμό και Πυθαγορισμό αφού ο Bruno «ξαναβρίσκει ... το Ορφικό και Πυθαγόρειο ιδανικό» και όχι το Ορφικό και το Πυθαγόρειο.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι (ιδίως στα έργα του *De Magia*, *De Vinculis in Genere*, Χέλμστεντ 1589;) ο Bruno θεωρεί αυτού του είδους τις γιορτές (όπως τις Δελφικές) ως ένα μέσον για την ανύψωση της ψυχής και την ένωσή της με το θείο αλλά και ως μια (τη δέκατη ίσως) δέσμευση των πνευμάτων (των κατωτέρων θεοτήτων). Επίσης πρέπει να σημειωθεί ότι και η H.P. Blavatsky (το έργο της οποίας –όπως αποδεικνύεται από τα κατάλοιπα της σικελιανικής βιβλιοθήκης– ο ποιητής μελετούσε συστηματικά) πίστευε ότι εκτός των άλλων ο Bruno είχε πλήρως ενστερνιστεί τις θεωρίες του Πυθαγόρα⁸.

Όπως φαίνεται, αφού τελείωσαν οι πρώτες Δελφικές Γιορτές και έχοντας ακόμη τον διεθνή απόηχό τους σ' αυτιά του, χωρίς να πάρει καμιά ανάσα ο Σικελιανός συνέχισε παντί τρόπω την προσπάθειά του να μεταδώσει σε παγκόσμιο επίπεδο αυτό που κήρυττε πως αντιπροσώπευαν οι Γιορτές αυτές. Ως εμπράγματη έκφραση της Δελφικής Ιδέας, μιας Ιδέ-

ας κατ' εξοχήν «συλλεκτικής», ισοδυναμούσαν φυσικά μαζί της και έτσι αποτελούσαν κι αυτές στον συμβολισμό τους «την ανώτερη ιστορική ιδεολογική διαπασών της ανθρωπότητας δια μέσου ανεξαίρετα όλων των εποχών»⁹.

Έτσι τον Νοέμβριο του 1928 από το Παρίσι, όπου είχε μεταβεί για την περαιτέρω διάδοση της Δελφικής Ιδέας, στέλνει στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε σε δύο μέρη την 28η και 29η του ίδιου μήνα υπό τον τίτλο «Η μοιραία επιστροφή των Ιδεών-Μητέρων». Στο συγκεκριμένο άρθρο αναπτύσσει τις απόψεις του σχετικά με τον ρόλο τον οποίο διαδραματίζουν οι Ιδέες-Μητέρες, ιδέες αρχετυπικές δηλαδή, όταν ο καιρός το απαιτεί να επανεμφανίζονται από τα βάθη των αιώνων και να αναζητούν να συγκεντρώσουν σ' ένα κέντρο τα δημιουργικά αιτήματα της εποχής αυτής. Τούτο συμβαίνει όταν η συγκεκριμένη εποχή δεν έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει με έναν τρόπο «συνθετικό» τις ανάγκες της αλλά ασχολείται με τη «βιαστική συγκόλληση των επικαίρων συμφερόντων της». Οπότε όταν η ανθρωπότητα βρίσκεται σε σκαλοπάτι οριακό, από τα βάθη του άναρχου χρόνου αναδύονται οι Ιδέες-Μητέρες και προσπαθούν να γίνει πρώτα στους μυημένους έντονη η παρουσία τους και σιγά-σιγά στους υπόλοιπους μέσα από διάφορες τους εκφράσεις. Βεβαίως ως μια έκφραση των Ιδεών-Μητέρων ο Σικελιανός και ιδιαίτερα σημαντική, μοναδική μάλιστα, θεωρούσε τις Δελφικές Γιορτές.

Πού αλλού παραπέμπουν οι απόψεις αυτές του Σικελιανού αν όχι απευθείας στον Bruno; Άλλωστε η μαρτυρία του ίδιου του ποιητή είναι ρητή: «Αλλ' απλούστατα ο παλμός της αποκάλυψης των Ιδεών-Μητέρων στην ανθρώπινη ψυχή είναι τόσο διάφορος απ' τον παλμό με τον οποίον εκδηλώνονται οι πολιτικοί συνδυασμοί στο στίβο της επικαιρότητας, γιατί οι Ιδέες-Μητέρες είναι αιώνιες και δεν εφευρίσκονται, αλλ' ανακαλύπτονται αρχικά στα μάτια των πλέον άγρυπνων πνευμάτων, καθώς άστρα που προσμένουν προαιώνια για να μπουν μες στη σφαίρα της καθάριας των ανθρώπων εποπτείας και να τους χαρίσουν ένα οριζόντα τεράστιο και μια αιώνια βάση για την ανασύνθεση της ιστορίας, της σκέψης και της ζωής. Οι ιδέες-Μητέρες είναι, καθώς έγραφε ο Bruno, εκείνες όπου, αν λησμονήθηκαν συχνά από τους ανθρώπους, είναι ωστόσο απόλυτα μοιραίο ν' ανατείλουνε μια μέρα φανερά στον ισημερινό της διανοητικής και ψυχικής της ανθρωπότητας ζωής»¹⁰.

Και βέβαια ακόμη και ο απλούστερος αποσυμβολισμός των λεγομένων του Bruno αλλά και του Σικελιανού οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η κατά καιρούς εμφάνιση των Ιδεών-Μητέρων συμβαίνει να συμπίπτει με την κατά καιρούς επίσης εμφάνιση του θείου (όταν ο άνθρωπος πολυμερίζεται και κατά συνέπεια παραστρατεί). Πράγμα που σημαίνει πως τα προς τρίτοις ίσα και αλλήλοις ίσα – για να θυμηθούμε και τη γεωμετρία εντός της οποίας το παιχνίδι των μεγάλων πνευμάτων τραγικά διαδραματίζεται. Για τον ποιητή λοιπόν «ήγγικεν καὶ νῦν ἔστι»¹¹ η ώρα της επιστροφής των Ιδεών-Μητέρων: «Αλλά νά ακριβώς όπου, με την επιστροφή των Ιδεών-Μητέρων στον οριζόντα της ιστορίας, ξαναγυρίζει ο μεγάλος και ισχυρός εξόριστος, ο νόμος της ωραιότητας, εις την ευρύτερη δημιουργική και ηθική εκδοχή του, που περιλαμβάνει μέσα του και ολόκληρη την έννοια της αλήθειας και της δικαιοσύ-

Το σπιτάκι στον Άι-Νικόλα όπου έμενε το ζεύγος Σικελιανού.

νης και που η έλλειψη πραγματικής δημιουργικής πνοής και πίστης ορισμένων γενεών τον άφησε να ελαττωθεί και εκφυλισθεί σε εξωτερικό διακοσμητικό παράγοντα, μονάχα, της ανθρώπινης ζωής. Ξαναγυρίζει πάλι, ως ο πρεσβύτατος μαζί και νεότατος των λόγων, ως ο μεγάλος άγγελος των θετικών δημιουργικών παλιγγενεσιών. Το θεϊκό του ανάστημα δεσπόζει πάλι απάνου από κοινωνικές και ιστορικές αντινομίες, από πάνω από λαούς και έθνη, φανερό μαζί και αόρατο, όπως το θεϊκό ανάστημα του Απόλλωνα ανάμεσα των Λαπιθών και των Κενταύρων στο μεγάλο αέτωμα της Ολυμπίας, και η φωνή του μοιάζει να καλεί ανεξαίρετα όλους τους ανθρώπους προς τον ένα και ιερότατο της ανθρώπινης ύπαρξης σκοπό»¹².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα παραπάνω λεγόμενα του Σικελιανού γιατί παρουσιάζουν σαφώς έντονη επίδραση από το έργο του Giordano Bruno, κυρίως από το *De Umbris Idearum* (1582) και το *De gli Eroici Furori* (1585) αλλά και από το μεγάλο ποίημα *De Immenso, Innumerabilibus et Infigurabilibus* (1590) όπου «Οι θεοί του σκότους θα εξοστραχιστούν και τότε θα ακολουθήσει η κρίση του δικαίου, τα θεμέλια μιας ιερής θρησκείας και η από τόσον καιρό αναμενόμενη εποχή της δικαιοσύνης και της αλήθειας»¹³. Έτσι λοιπόν παρατηρούμε ότι και ο νόμος της ωραιότητας (τον οποίο ο Σικελιανός οδηγεί τον αναγνώστη να ταυτίσει με τον Απόλλωνα) «που περιλαμβάνει μέσα του και ολόκληρη την έννοια της αλήθειας και της δικαιοσύνης, ταυτίζεται ομοίως με τη βούληση «μιας ιερής θρησκείας και η από τόσον καιρό αναμενόμενη εποχή της δικαιοσύνης και της αλήθειας».

Η ιδέα όμως του νόμου της ωραιότητας του οποίου η ηθική εκδοχή συμπεριλάμβανε την αλήθεια και τη δικαιοσύνη, διατρέχει στον αποσυμβολισμό της ολόκληρο το έργο του Σικελιανού, λυρικό, δραματικό, πεζό και διαπότισε και την εμπράγματή του έκφραση, τις Δελφικές Γιορτές, χωρίς ούτε κατ' ελάχιστο «να εκφυλισθεί σε εξωτερικό διακοσμητικό παράγοντα» αλλά να παραμένει στην άγρυπνη συνείδηση του Σικελιανού ως «ο πρεσβύτατος μαζί και νεότατος των λόγων». Αποψη που συνάδει πλήρως προς αυτή του Bruno για τις Ιδέες, την Ενότητα, το Άπειρο, το Θείο, που είναι η υπερβατική ωραιότητα. Δεν είναι τυχαίο το μότο του Σικελιανού στον *Τελευταίο Ορφικό Διθύραμβο* ή τον *Διθύραμβο*

του Ρόδου (1932), ο αφορισμός δηλαδή του Ντοστογιέφσκι: «Η Ωραιότητα θα σώσει τον κόσμο». Πρέπει άραγε να αναρωτηθεί κανείς ποια είναι αυτή η ωραιότητα του Bruno, του Ντοστογιέφσκι και του Σικελιανού που μπορεί να κατορθώσει το ακατόρθωτο: Να σώσει τον κόσμο;

Ο Giordano Bruno επανεμφανίζεται ονομαστί πάλι στο κείμενο του Σικελιανού που κυκλοφόρησε ως αυτοτελές φυλλάδιο το 1931 υπό τον τίτλο «*Η Δελφική Ένωση*» (*Ένα προανάκρουσμα*) και που «Αφιερώνεται στους Έλληνες εκπαιδευτές και σ' όλον τον σκεπτόμενον Ελληνισμό». Και πάλι ο λόγος είναι για κείνον τον αυτόνομο πνευματικό πυρήνα που γύρω του θα μαζευτεί «όλη η ανώτερη πνευματική γενιά του κόσμου» με σκοπό την παιδεία του. Πάλι ο Bruno θεωρείται από τον ποιητή ως συνεχιστής των Πυθαγορείων που απαράβατα για τον Σικελιανό ταυτίζονται με τους Ορφικούς: «Ποιος θα τολμήσει ν' αρνηθεί πως στις ημέρες όπου ζούμε αυτό δεν θά 'ταν επιτέλους δυνατό! Η δημιουργία άλλωστε ενός σχετικού αυτόνομου εκπαιδευτικού πυρήνα, αποτελεί το στόχο μιας Τιτανικής προσπάθειας, όπου την αντιπροσωπεύει από αιώνες ό,τι πλέον αγνό και πλέον αγέρωχο έχει να επιδείξει σε άτομα πνευματικά και ονόματα η Ιστορία της γης. Όλη η ανώτερη πνευματική γενεά του κόσμου, από τους Προσωκρατικούς κι από την εποχή της διάλυσης των Πυθαγορείων κοινοτήτων, μέχρι του Giordano Bruno όπου ξαναπαίρνοντας το Πυθαγόρειο εκπαιδευτικό Ιδανικό από τη Σικελική παράδοση το ζωντανεύει στο Μεσαίωνα, κι ως τον Νίτσε, που η τρανή διαίσθησή του αρχικά να ξαναβρίσκει τις αείζωες αρχές στην εποχή μας – όλη, λέω, αυτή η ανώτατη πνευματική γενεά του κόσμου διαπνέεται από τ' όνειρον αυτό»¹⁴. Λόγια πανομοιότυπα προς τα λεγόμενα της 29ης Μαΐου 1927.

Ο Bruno επίσης κατατάχτηκε από τον Σικελιανό (σε ομιλία του που έδωσε στις 3 Απριλίου 1936 στον Παρνασσό με τίτλο «Ο Παλαμάς ασκητής και μύστης») ανάμεσα στα πνεύματα εκείνα που επιδόθηκαν ή σημαδεύτηκαν από την «τέλεια άσκηση». Εν οίς και ο Παλαμάς. Τα πνεύματα αυτά είναι: Τριπτόλεμος, Ορφέας, Προμηθέας, Χριστός, Λένιν, Ηράκλειτος, Πυθαγόρας, Πλάτων, Εμπεδοκλής, Πίνδαρος, Αισχύλος, Μιχαήλ Άγγελος, Δάντης, Γαλιλαίος, Τζορντάνο Μπρούνο, Κέπλερ, Νεύτων, Αϊνστάιν, Γκαίτε, Νίτσε, Μπαχ, Μπετόβεν, Βάγκνερ, Ντοστογιέφσκι, Τολστόι, Πόε, Ρεμπώ, Μπωντλέρ, Κητς¹⁵.

Η παραπάνω συστηματική ταξινόμηση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αλλά η συζήτηση αυτή δεν είναι του παρόντος. Π.χ. ο Λένιν ανάμεσα στους επαναστάτες μπροστάρηδες «θρησκευτικούς» αρχηγούς, γιατί στο πρόσωπό του ο Σικελιανός έβλεπε τάσεις ενωτικές – ο Bruno στους φιλοσοφοφυσικο-αστρονομο-μαθηματικούς, «οι καταραμένοι» μαζί κ.λπ. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι από το παραπάνω αγιολόγιο-μαρτυρολόγιο απουσιάζουν ο Hölderling και ο Rilke τους οποίους ο Σικελιανός θεωρούσε αδελφούς.

Τον Νοέμβριο του 1940 ο ποιητής αναδημοσιεύει άρθρο του του 1936 και το προλογίζει εξηγώντας τους λόγους της αναδημοσίευσής του. Το άρθρο επιγράφεται «Κάτω από τα βλέμματα των Σιβυλλών» και εξαιτίας των περιστάσεων «την άγια και μεγάλη αυτή Ιστορική στιγμή» ο ποιητής θεώρησε καθήκον του να το αναδημοσιεύσει. Στον πρόλόγο του

του 1940 λοιπόν, ο Bruno παρών, ως υπερασπιστής της αξίας της εσωτερικής – με ό,τι αυτός ο όρος συνεπάγεται – ελευθερίας. Αντάξιος του κι ο Σικελιανός:

«Το παρακάτω άρθρο, με τον τίτλο “Κάτω από τα βλέμματα των Σιβυλλών”, εγράφηκε στις πρώτες μέρες της ιμπεριαλιστικής εξόρμησης της “νέας Ρώμης” εναντίον της Αβυσσηνίας και δημοσιεύτηκε στις πρώτες του Γενάρη του 1936 στο περιοδικό Ελληνικά Φύλλα.

Λίγοι τότε απ' τους δικούς μας το διαβάσανε ή το πρόσεξαν και του αποδώσανε το περιεχόμενο που έχει για όλους σήμερα. Το πρόσεξαν ωστόσο περισσότερο απ' όλους οι Ιταλοί του εδώ Ιταλικού Ινστιτούτου, της θεατρικής και κομπορρήμονος αυτής φωλιάς της προπαγάνδας τους ανάμεσά μας, στην οποία, παρόλες τις προσκλήσεις οπού λάβαινα αδιάκοπα απ' αυτούς, είχα την ευτυχία (χωρίς μ' αυτό να θέλω να επικρίνω ολότελα εκείνους που από τυπική υποχρέωση τους επισκέπτονταν) να μην πατήσω εκεί το πόδι μου, εκτός μονάχα μιας φορές. Αυτό ήτανε μετά την ψήφιση του Δελφικού Νόμου στο 1934, όταν με κάλεσεν ο Grillenzoni για να μου ζητήσει να τους κάμω μια ομιλία.

– Ευχαρίστως, του είπα, αν μου αφήσετε ελεύθερη την εκλογή του θέματός μου.

– Και ποιο θά 'τανε το θέμα σας; με ρώτησε.

– Η προσωπικότητα και η σκέψη του Giordano Bruno.

– Mais c'est scabreux! μου απάντησε.

– Δυστυχώς, επρόστεσα, δεν έχω άλλο θέμα που να μ' ενδιαφέρει στην περίπτωση καθώς αυτό.

Γιατί το θέμα τούτο τώρα θά 'τανε scabreux και très scabreux γι' αυτούς, δεν χρειάζεται, θαρρώ, να το εξηγήσω ολότελα αναλυτικά εδώ. Μια ομιλία μου για την προσωπικότητα και για τη σκέψη του Giordano Bruno, του τεράστια φιλελεύθερου, Οικουμενικού και Πυθαγόρειου στοχαστή, θα σήμαινε άσφαλτα το σάρωμα απ' την ίδια έδρα του Ινστιτούτου, σε μιαν ώρα, όλων των ψευδοαξιών του Φασισμού»¹⁶.

Τον Απρίλη του 1944 ο Σικελιανός, στη δημοσίευση της ομιλίας του στην Ακαδημία για την απονομή του επάθλου Παλαμά στην ποίηση του Γιώργου Δελή επανέρχεται στον Bruno λέγοντας ότι ο Nolano διανοητής στις «Ηρωικές Μανίες» του υποστηρίζει «πως ο άνθρωπος φτάνει το ανώτατο ιδανικό μονάχα όταν κινείται μες στη μέση απ' τη βοή των αντιθέσεων, όταν ξανοίγει το καράβι του στον ωκεανό κάποιας ατέρμονης επιθυμίας»¹⁷.

Αυτή υπήρξε και η τελευταία φορά που ο Σικελιανός αναφέρεται στον Bruno ονομαστί. Όπως είδαμε, η πρώτη ήταν το 1927. Όμως ο ποιητής γνώριζε τον μεγάλο ιταλό διανοητή από πολύ νωρίτερα, όπως έδειξε ο Γ.Π. Σαββίδης και όπως φαίνεται από φωτοτυπίες που έχω στα χέρια μου, μικρού σημειωματαρίου του που βρίσκεται στο Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη. Πρόκειται για το ποίημα που ξαφνικά κατά τη μαρτυρία του ηθοποιού Γιώργου Μπούρλου ανάβλυσε από το στήθος του ποιητή καθ' οδόν προς Αγόριανη και έξω από το Χάνι της Γραβιάς, ξέσπασμα της εσωτερικής του κατάρρευσης για την καταστροφή της Σμύρνης¹⁸. Κατόπιν το έγραψε στο σημειωματάριό του και το αντέγραψε σε δύο μεγάλα φύλλα για να το χαρίσει στον Μπούρλο. Το ποίημα, στη μορφή του σημειωματάριου, φέρει τον τίτλο «Προσευχή στην Ελλάδα». Στο χειρόγραφο που αφιερώθηκε στον Μπούρλο

και αναφέρεται από τον Σαββίδη ως χειρόγραφο Γεωργαντά προστίθεται το οριστικό άρθρο «Η» μπρος από το ουσιαστικό «προσευχή». Με δυο λόγια: ο ποιητής ζητάει από την Πλατυτέρα να τον βοηθήσει να μπορέσει να αντιμετωπίσει την κατάσταση που δημιουργήθηκε με την καταστροφή της Σμύρνης και τελειώνει ως εξής:

Σαν Βούδδας, στην άκρη γενομένος
Γαλήνη μίαν απέραντη ματιά.
Σαν ο Ιησούς Χριστός Εσταυρωμένος,
Σαν ο Τζορντάνο Μπρούνο στη φωτιά.

Το «εγωκεντρικό» κατά τον Σαββίδη αυτό ποίημα δεν δημοσιεύτηκε ποτέ μ' αυτή τη μορφή. Με αλλαγές δημοσιεύτηκε το 1930 ως «Ο όρκος των Κοινοτήτων στη Μάνα Ελλάδα» και επίσης με αλλαγές το 1945 ως «Δεκαπενταύγουστο του 1940». Αλλά αυτή την περιπέτεια του συγκεκριμένου ποιήματος και τις μεταμορφώσεις του έδειξε ο Σαββίδης εύστοχα (εκτός από μερικές μικρολεπτομέρειες επειδή δεν γνώριζε το πρωτόγραφο)¹⁹. Το θέμα είναι ότι το όνομα του Bruno δεν απαντά στον *Λυρικό Βίο*. Τίποτε όμως δεν σημαίνει αυτό για τον Σικελιανό. Όπως είδαμε, ο Bruno κατείχε σημαντική θέση στο εικονοστάσι των Αγίων του. Άλλωστε σε αγγελία του το 1931 για ένα κύκλο ομιλιών ο ποιητής είχε προγραμματίσει και ομιλία για τον Bruno ανάμεσα σε θέματα που τον ερέθιζαν όπως π.χ. Η Δελφική Ιδέα - Πυθαγόρας - Ηράκλειτος - Ιησούς Χριστός - Νίτσε και πολλά άλλα. Ο «κύκλος Ομιλιών Άγγελου Σικελιανού» θα έκλεινε (αλλά δεν πραγματοποιήθηκε όπως είχε προγραμματιστεί) με το θέμα «Ο αιώνιος Ορφισμός».

Αλλά άλλαι μεν βουλαί ανθρώπων... Η ουσία είναι πως η σκέψη του Bruno συναντήθηκε με τη σκέψη του Σικελιανού καθώς βάδισαν και οι δυο το ίδιο μονοπάτι: μοναχικό, σταυρικό.

Οι ιεροεξεταστές έκαψαν στην πυρά έναν άνθρωπο επειδή υποστήριζε πως το Σύμπαν είναι άπειρο. Με τι ταύτιζε το Σύμπαν βέβαια, είναι ηλίου φαεινότερον. Βεβαίως τον έκαψαν γιατί δεν έπαψε να υποστηρίζει πως χωρίς Αλήθεια και Δικαιοσύνη δεν είναι δυνατόν να υπάρξει Υπερβατική Ωραιότητα. Τον έκαψαν ξεχνώντας τα περί Ηλίου της Δικαιοσύνης ως και ότι «ο Θεός Αλήθεια εστί». Βεβαίως τον Bruno τον έκαψαν επειδή επέμενε να σκέπτεται.

Το πρόβλημα περί σύμπαντος απείρου ή μη δεν έχει λυθεί. Οι σύγχρονοι διανοητές γενικότερα βοούν κι αυτοί εν τη ερήμω. Συνεπώς δεν μένει παρά ν' ανάψουμε μεγάλες πυρές και να κάψουμε: α) Τον St. W. Howking, τους συμφωνούντες μαζί του ή τους διαφωνούντες β) Τον N. Chomsky ως συνήθη ύποπτο, γ) τον Umberto Eco ως ενοχλητικό μια που ομιλεί και γράφει επί παντός πλέον του επιστητού. Ευτυχώς που γλύτωσε ο Αισχύλος από το ανηλεές κυνηγητό των αρχαίων μας προγόνων επειδή τόλμησε να υπαινιχθεί αλήθειες που μέχρι τότε ήταν κλεισμένες σε ναούς, μυστήρια και μαντεία. Δεν πρέπει να ζουν οι ποιητές. Γιατί μέσα στη θεία τους αφέλεια και καθώς πάντα μαγεύονται από τους αιώνιους μύθους, τα μαγικά αυτά παραμύθια, είναι οι μόνοι που λένε την αλήθεια. Όπως ο Giordano Bruno. Όπως ο Άγγελος Σικελιανός. Την δωρική δηλαδή αντίληψή τους για τα πράγματα. Αντίληψη που υπήρξε ο «αδρότερος ανδρισμός».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Εκδόσεις Έργων του Giordano Bruno:

1) *Opera latine conscripta*, εκδ. Francisco Fiorentino, (1879-1891), ανατύπωση 1962, ανατύπωση επανυξημένη από τον Giovanni Gentile Aquilecchia 1964, τόμοι 3.

2) *Dialoghi Italiani*, εκδ. αναθεωρημένη από τον Giovanni Gentile Aquilecchia, Φλωρεντία 1957.

Ο Giovanni Aquilecchia επίσης συνέθεσε την καλύτερη ίσως και λεπτομερέστερη βιογραφία του Bruno (1971). Από την πλευρά των μελετών για το έργο του Bruno στέκομαι σ' αυτές του Giovanni Gentile, *Il Pensiero Italiano del Rinascimento*, και της Frances A. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (1964). Βιβλιογραφία επίσης ικανοποιητική για τον Bruno στο συλλογικό έργο *Η μαγεία της Φιλοσοφίας - Η φιλοσοφία της μαγείας* (βλ. παρακάτω αρ. 13), όπου η Hilary Gatti προβληματίζεται («Ο Giordano Bruno ως ερμικός μάγος - Η θέση της Yates») έντονα επί των θεωριών της Yates που παρουσιάζει τον Bruno ως «ερμικό μάγο της Αναγέννησης» (*Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, The University of Chicago Press, 1964). Βιβλιογραφία επίσης στο βιβλίο του Ιωάννη Φίκα, *Τζορντάνο Μπρούνο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000. Συστηματική βιβλιογραφία για τα έτη 1582-1950 βλ. εις Virgilio Salvestrini-Luigi Firpo, *Bibliografia di Giordano Bruno, 1582-1950*, Φλωρεντία 1958. Οι παραπομπές στο πεζό έργο του Σικελιανού γίνονται στην πεντάτομη έκδοση του Ίκαρου (1978-1985) που επιμελήθηκε ο Γ.Π. Σαββίδης. Έτσι Α' = πρώτος τόμος κ.ο.κ. Ο αριθμός πλάι στο κεφαλαίο δηλώνει τη σελίδα.

1. Β'36.

2-3. Σχεδόν passim, όταν αναφέρεται στο συγκεκριμένο θέμα.

4. Γ'[95]-116.

5. βλ. Μπάσιος Β., Αδαμόπουλος Ι., *Γνωριμία με τον κόσμο των Fractals*, Άνουβις, 1992.

6. Ομ. Ιλ. Α 70 κ.ά.

7. Β'60-61.

8. Βλ. H.P. Blavatsky, *Isis Unveiled*, Vol. I, Theosophical University Press, California 1988, σσ. 93-98.

9. Β'246.

10. Β'119.

11. Στρατή Τσίρκα, «Εικοσιδύο γράμματα της Εύας και του Άγγελου Σικελιανού στο Νίκο Νικολαΐδη της Κύπρου», περ. *Ηώς*, Αφιέρωμα στην Εύα Πάλμερ-Σικελιανού, αρ. 98-102, Αθήνα 1966, σ. [70].

12. Β'125.

13. Gilberto Sacerdotti, «Η κοπερνίκεια αλήθεια ως ερμική αποκάλυψη στον Σαίξπηρ», στον τ. *Η μαγεία της φιλοσοφίας - Η φιλοσοφία της μαγείας*, Επιμ. Θεοδόσιος Ν. Πελεγρίνης, Πανεπιστήμιο Αθηνών - Ελληνικά Γράμματα, σ. 162.

14. Β'[369].

15. Γ'100.

16. Γ'37.

17. *Νέα Εστία*, τχ. 35, 1 Απριλίου 1944, σσ. 1-2, και Δ'115.

18. Βλ. Γιώργος Μπούρλος, *Μνήμη Άγγελου Σικελιανού*, Δίφρος, Αθήνα 1971, σ. 26.

19. Βλ. Γιώργος Π. Σαββίδης, «Ποίηση και Ιστορία στον Σικελιανό (1922-1945). Τρεις μεταμορφώσεις ενός ποιήματος», *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, Ρέθυμνο 1986, σσ. [277]-291.

Επισημαίνουμε

Παλιοί και νέοι δαίμονες

Παλιοί και νέοι δαίμονες. Παρακολουθείς τα δελτία ειδήσεων, ενημερώνεσαι διαβάζοντας τις εφημερίδες ή τα περιοδικά, στον χρόνο που σου απομένει ίσως διαβάσεις μερικές σελίδες κάποιου «σοβαρού» βιβλίου ή δεις μια καλή θεατρική ή κινηματογραφική παράσταση. Είσαι ένας σύγχρονος άνθρωπος που έχει πρόσβαση στην πληροφορία: όλα συνηγορούν πως διαθέτεις δική σου άποψη για ένα σωρό μικρά και μεγάλα ζητήματα, συμμετέχεις στον βαθμό που σου αναλογεί στις εξελίξεις, είσαι κάποιος που κρατά τη ζωή του στα χέρια του. Δίπλα σου τόσοι και τόσοι σαν εσένα πράττουν το ίδιο, με παρόμοια συνέπεια υπηρετούν τις ίδιες θεές: την εξέλιξη και την πρόοδο.

Και εκεί που τίποτα δεν μοιάζει ικανό να πλήξει τις αντικειμενικές αλήθειες σου, έρχεται ένα ντόπιο «μαυροτσούκαλο» και μερικά τσιμπλιάρικα βλέμματα από την άλλη πλευρά του κόσμου και όλα ανατρέπονται. Δεν είσαι πια ο ίδιος, δεν μπορείς να είσαι πια αυτό που θα ήθελες να (ή πίστευες πως) είσαι, γιατί απλούστατα ανακαλύπτεις πως τα «επιτεύγματά» σου είναι κατάρρα για κάποιους άλλους. Ο ύποπτος για εγκληματικές ενέργειες εικοσάχρονος τσιγγάνος έχασε τη ζωή του πράττοντας πολύ λιγότερα απ' όσα κάνει οποιοδήποτε καθώς πρέπει τσογλάνι που διασχίζει εποχούμενο την παραλιακή Σάββατο βράδυ. Παρόμοια τα όλο απορία, θλίψη και αρρώστια βλέμματα των λιπόσαρκων φαντασμάτων που ζουν στα χαλάσματα της άλλοτε εξωτικής Καμπούλ δεν μπορούν να προσμένουν τη φιλανθρωπική διάθεση καμιάς ειδικής στη λιποαναρρόφηση κοσμικής κυρίας. Αμφότεροι σαν δαίμονες που έρχονται από το παρελθόν παρεισφρέουν στο «πολιτισμένο» σύμπαν μας για να το υπονομεύσουν αμετάκλητα, όχι τόσο εξαιτίας της διαφορετικότητάς τους αλλά κυρίως της απροθυμίας τους να θεωρήσουν τους νέους δαίμονες που το κατοικούν, πρότυπά τους. Και αυτοί οι τελευταίοι, τα είδωλα της λατρείας και της αφοσίωσής μας, ποτέ άλλοτε ίσως δεν έμοιαζαν τόσο αποκρουστικά, τόσο πρωτόγονα για να μπορεί ένας «σύγχρονος», κυρίαρχος του εαυτού του άνθρωπος να συνεχίσει να τα θεωρεί επιτεύγματα άξια προστασίας.

K.N.

Γκριγκόρι Τσουχράι

Ο Γκριγκόρι Τσουχράι δεν ζει πια. Για τους περισσότερους ίσως να μην λέει τίποτα το όνομά του σήμερα αλλά ο μεγάλος σοβιετικός, ουκρανικής καταγωγής σκηνοθέτης υπήρξε μια κινηματογραφική ιδιοφυΐα και δημιουργός μερικών από τις σπουδαιότερες αντιπολεμικές ταινίες του παγκόσμιου κινηματογράφου. Αν και ήταν αναγκασμένος να εργάζεται σ' ένα περιβάλλον ασφυκτικής λογοκρισίας, η κινηματογραφική ιδιοφυΐα του υπερέβη τους περιορισμούς του συστήματος, αφιερώνοντας το έργο του στον άνθρωπο και τις επιπτώσεις πάνω του παραλογισμών σαν τον πόλεμο. Ταινίες όπως *Ο 41ος* και *Η μπαλάντα ενός στρατιώτη*, τόσο επίκαιρες δυστυχώς στις μέρες μας, μιλούν για τη μισαλλοδοξία, τη βία που αυτή γεννά, τα αδιέξοδα του μίσους αλλά και τον παράγοντα άνθρωπο που μπορεί πάντα να ελπίζει και να μάχεται να ξεπεράσει τις αντιξοότητες που τον περιβάλλουν, έστω και αν τίποτα δεν εξασφαλίζει την επιτυχία των αγώνων του.

K.N.

Π Ρ Ο Τ Ε Ι Ν Ο Υ Μ Ε

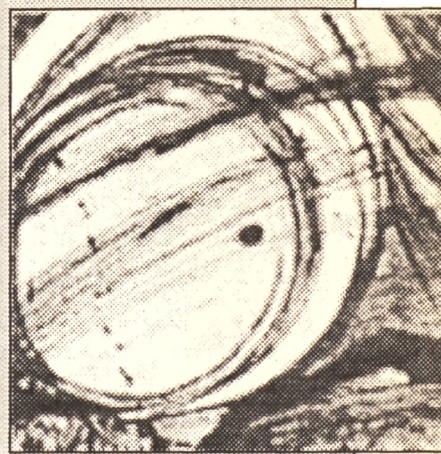
- **Μαθήματα ελληνικής παλαιογραφίας** και ιστορίας κειμένων ξεκινούν στο Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης (Θουκυδίδου 13, τηλ. 3221337).

- Το Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης υπό την αιγίδα του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης παρουσιάζει από τις 14 Νοεμβρίου έως τις 6 Ιανουαρίου 2002 την καλλιτεχνική συλλογή της «Τέχνης». Η «Τέχνη», σωματείο με καθοριστική συμβολή στη διαμόρφωση της πολιτιστικής ζωής της Θεσσαλονίκης κατά τα μεταπολεμικά χρόνια, απόκτησε σταδιακά μια συλλογή με έργα που αναπαριστούν το εικαστικό γίγνεσθαι κατά τη δεκαετία του '60 ως και τα μέσα της δεκαετίας του '70.

- Μέχρι τις 11 Νοεμβρίου θα διαρκέσει η αναδρομική έκθεση της **Δάφνης Κωστοπούλου** στο Μέγαρο Εϋνάρδου (Αγίου Κωνσταντίνου 20).

- Το **Blood Moon** του Nicholas Kazan είμαι ένα έργο ωμότητας που διατυπώνει ερωτήματα σχετικά με τα πρότυπα που κατασκευάζει ο δυτικός κόσμος, ο ξέφρενος καλπασμός της παγκοσμιοποίησης(:), η ιδεολογία της αγριότητας, και προκαλεί στοχασμούς για τον πόνο και την ταπείνωση. Το έργο παρουσιάζεται στο θέατρο «Τόπος Αλλού». Η πρεμιέρα έχει προγραμματιστεί για τις 15 Νοεμβρίου.

- Στο πλαίσιο της εβδομάδας γαλλικής λογοτεχνίας και μουσικής στο Μέγαρο Μουσικής η ηθοποιός Όλια Λαζαρίδου απαγγέλλει ποίηση των Θεόφιλου Γκωτιέ και Αλοΐσιους Μπερτράν με συνοδεία μουσικής των Berlioz, Ravel και List. Συμμετέχουν επίσης οι Δάφνη Ευαγγελάτου, μέτζο σοπράνο, Δημήτρης Γιάκας, πιάνο, και Δημήτρης Σγούρος, πιάνο. Σήμερα Παρασκευή 2 Νοεμβρίου.

Τιμώντας τον Νίκο Βαλσαμάκη

Τη Δευτέρα 5 Νοέμβρη και στις 7 το απόγευμα, στην εράσμια αίθουσα τελετών του Πολυτεχνείου (Πατησίων 42), ο Νίκος Βαλσαμάκης θα ανακηρυχθεί επίτιμος διδάκτορας του Τμήματος Αρχιτεκτόνων. Έχουν προηγηθεί πλήθος άλλες διακρίσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό για το έργο του, και η αναγνώριση αυτή της αξίας του δείχνει ότι βρίσκεται ακόμα ενεργός ανάμεσά μας ο μεγαλύτερος μεταπολεμικός αρχιτέκτονας του τόπου.

Τη θέση αυτή δεν την κέρδισε ο Βαλσαμάκης με κραυγαλέες χειρονομίες αυτοπροβολής, ούτε κατακρίνοντας τους γύρω του δημιουργούς στην πρώτη ευκαιρία. Αντίθετα, στην πρόσφατη μνήμη δεν υπήρξε άλλος σημαντικός έλληνας αρχιτέκτονας που να κράτησε τόσο σεμνούς και χαμηλούς τόνους στη φωνή του, ενώ δόθηκε με τέτοιο ασίγηστο πάθος στην τέχνη του, χωρίς να πάψει να τιμά και να ενθαρρύνει κάθε

δραστηριότητα που σχετίζεται με την αρχιτεκτονική, και να δίνει θάρρος ιδίως στους νέους που ακολουθούσαν το επάγγελμα του αρχιτέκτονα.

Είναι πασίγνωστη η ευρυμάθειά του πάνω στην ιστορία της αρχιτεκτονικής, όπως και η φροντίδα του να ενημερώνεται για κάθε καινούριο σκίρτημα που εμφανίζεται στον διεθνή ορίζοντα. Επίσης, δεν έπαψε ποτέ να παρακολουθεί από κοντά κάθε σχετική εκδήλωση στην Ελλάδα και να εντυφά σε ό,τι σχετικό με την αρχιτεκτονική έντυπο κυκλοφορεί. Η παρουσία του ήταν πάντα αισθητή.

Υπηρέτησε πιστά την τέχνη της αρχιτεκτονικής σε όλη τη μακριά του σταδιοδρομία, αμέτρητες ώρες σκυμμένος στο σχεδιαστήριο, πάντοτε αγωνιώντας για το τελικό αποτέλεσμα. Η υπέρμετρη αίσθηση ευθύνης του και η δίψα του για την τελειότητα τον ανάγκαζε να είναι ο πιο αυστηρός κριτής των έργων

του και να αμφιβάλλει βασανιστικά για την ορθότητα κάθε κίνησής του.

Δεν διεκδίκησε ποτέ την αποκλειστικότητα στον έλεγχο της αλήθειας – δίνοντας έτσι ένα χειροπιαστό μάθημα ήθους στους λογής-λογής εγωκεντρικούς που θορυβούν γύρω μας. Πειραματίστηκε με νέες ιδέες, αυτός ακούρατος εξερευνητής, χωρίς να φοβάται την κριτική για έλλειψη συνέπειας στην πορεία του. Η σταδιοδρομία του είναι έτσι γεμάτη με εκπληκτικά έργα, σταθμούς των αναρίθμητων αναζητήσεών του.

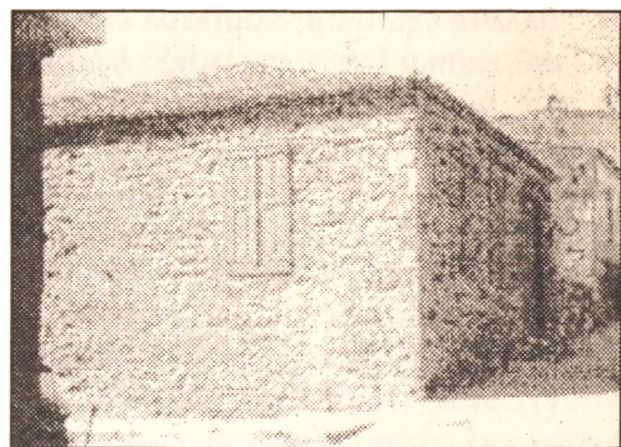
Όσο πρωτεϊκές όμως κι αν ήταν οι μεταμορφώσεις του, παντού στα έργα του Βαλσαμάκη θα διακρίνονται η σπάνια διαύγεια και η ανάσα της ηρεμίας στους χώρους που σχεδιάζει, η οργανωτική μαεστρία μιας κλασικής τάξης και το ενοποιητικό φως που καταναλάει την παραμικρή λεπτομέρεια.

Δημήτρης Φιλιππίδης

Η «Στέγη του Θεόφιλου»

Έχουν περάσει σχεδόν 70 χρόνια από τον χαμό του λαϊκού μας ζωγράφου Θεόφιλου, ενός ανθρώπου αυτοδίδακτου και προικισμένου με γνήσια λαϊκή ευαισθησία και καλαισθησία. Τις τελευταίες του στιγμές τις πέρασε σ' ένα σπίτι στο Βουναράκι της Μυτιλήνης, όπου ζούσε τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Το σπίτι του ζωγράφου κόντεψε να χαθεί από τη φθορά του χρόνου και την αδιαφορία. Κανένας καλλιτεχνικός φορέας ή κρατικός οργανισμός δεν ενδιαφέρθηκε να διασώσει τις αναμνήσεις που φέρει μαζί του. Βρέθηκε ένας κοσμηματοπώλης της Μυτιλήνης να πε-

ρισώσει από την καταστροφή το σπίτι με τις όμορφες τοιχογραφίες του. Ο Ευάγγελος Βογιατζής μόλις έμαθε ότι καταρρέει το σπίτι του Θεόφιλου, το αγόρασε, το αναστήλωσε και το επισκεύασε μετά κόπων και βασάνων ώστε να διατηρηθούν αλώβητα τα χαρακτηριστικά του σπιτιού του ζωγράφου, γύρισε στα μέρη όπου έζησε για να συγκεντρώσει στοιχεία για τη ζωή του και δημιούργησε με άλλους 50 φιλότεχνους τον Πολιτιστικό Όμιλο «Στέγη του Θεόφιλου». Οι εργασίες για την ανακαίνιση του σπιτιού θα έχουν ολοκληρωθεί ως το καλοκαίρι

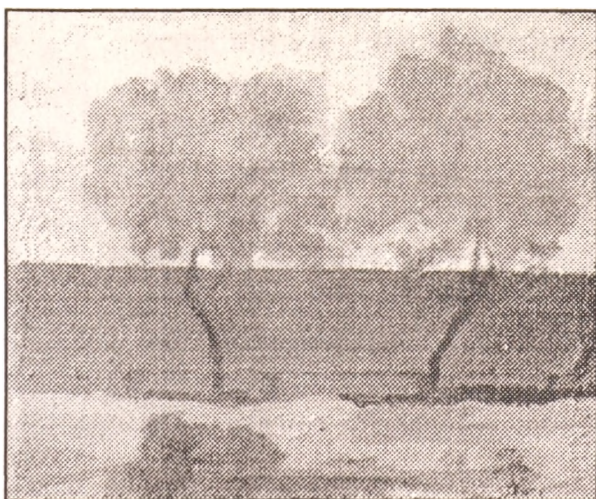
και η στέγη ενός από τους μεγαλύτερους Έλληνες ζωγράφους θα είναι ανοιχτή στο κοινό.

Α.Κ.

«Εκ του φυσικού»

Την Τρίτη 6 Νοεμβρίου εγκαινιάζεται στη γκαλερί Περιπλάνηση (Δούσμανη 5, στη Γλυφάδα, τηλ. 8981682) έκθεση ζωγραφικής του Γιάννη Παλαιολόγου με τίτλο «Σπουδές και σημειώσεις στα νερά του Σαρωνικού». Η έκθεση περιλαμβάνει έργα (κυρίως ελαιογραφίες) ζωγραφισμένα εν πλω: βυθός, νερά και βράχια – αιχμαλωτίζοντας την αίσθηση της στιγμής.

Για την ενότητα αυτή της τελευταίας του δουλειάς ο ίδιος ο ζωγράφος σημει-

ώνει: «Θέλησα να απελευθερώσω την αίσθηση από οποιαδήποτε έννοια τάξης, αρμονίας· να ζωγραφίσω χωρίς καμία αξίωση ή ισχυρισμό. Όραση αποκλειστικά και μόνο. Σπουδή, μετάφραση της ακτινοβολίας σε χρώμα, αμιγής, ωμή ζωγραφική με μοναδική προσδοκία να δω καταγεγραμμένη μία αίσθηση που να μην εντάσσεται στις οικείες σε μένα περί χρωματικής αρμονίας αντιλήψεις». Η έκθεση θα διαρκέσει μέχρι τις 24 Νοεμβρίου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΙΑΘΕΣΗ

Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μ.Ι.Ε.Τ.)

Θουκυδίδου 13, Πλάκα

τηλ.: (0 1) 0322 1335

e-mail: miet2@otenet.gr

Βιβλιοπωλείο "Το Μορφωτικό"

Στοά του Βιβλίου

Πεσμαζόγλου 5, Αθήνα

τηλ.: (0 1) 0321 5606

Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης Μ.Ι.Ε.Τ.

Βασ. Όλγας 108, Θεσσαλονίκη

τηλ.: (031) 0295 171

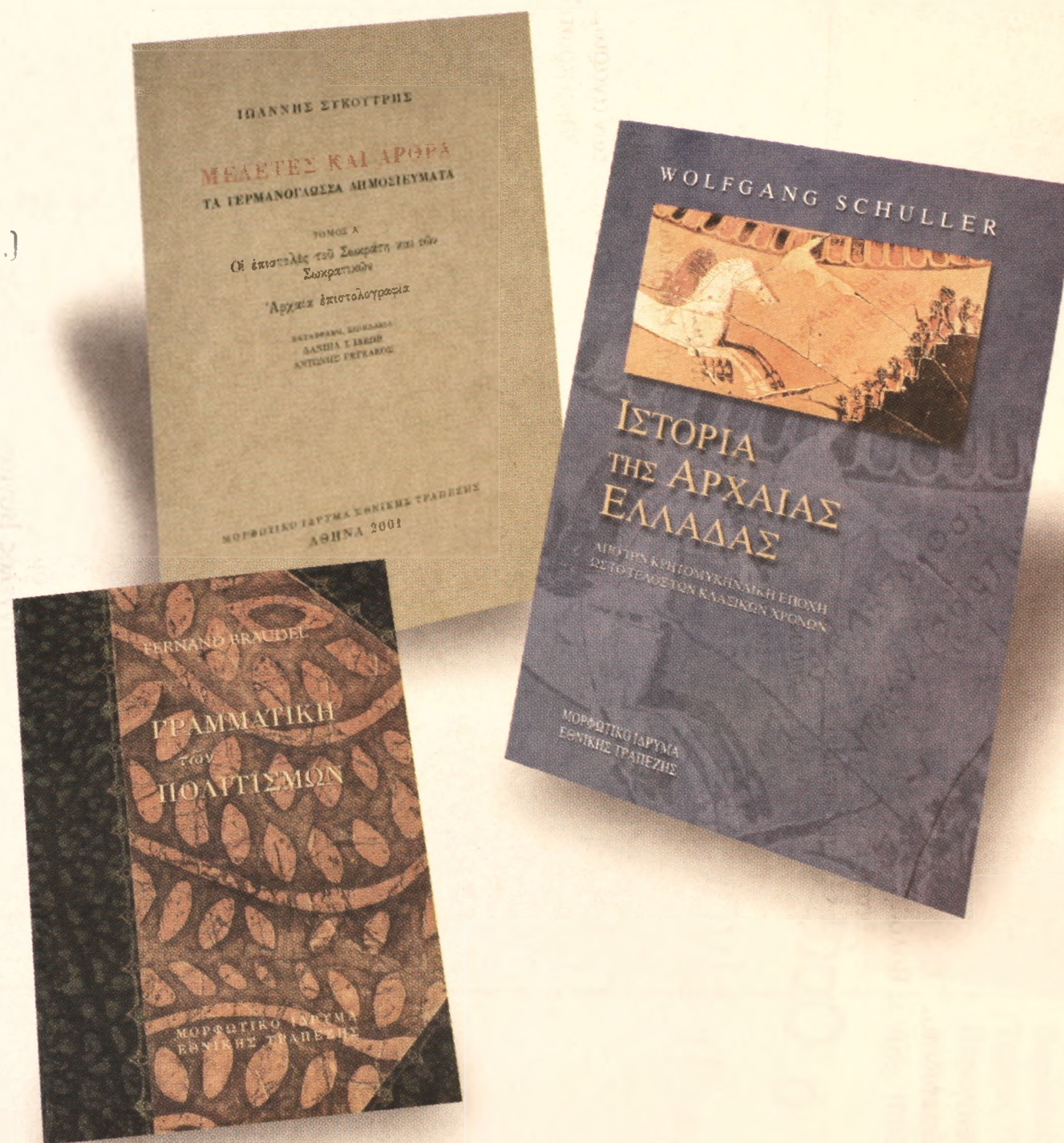
e-mail: mietthes@otenet.gr

Και σε όλα τα ενημερωμένα βιβλιοπωλεία

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

<http://www.nbg.gr>

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΚΑΚΤΟΣ»

- Ποιος είναι
ο Οσάμα Μπιν Λάντεν;
- Τι είναι και τι επιδιώκει
η οργάνωσή του;

ΓΡΑΦΟΥΝ:

Ανδρέας Ανδριανόπουλος

Κλεάνθης Γρίβας

Κυριάκος Διακογιάννης

Σαράντος Καργάκος

Ελένη Κοχαιμίδου

Σταύρος Λυγερός

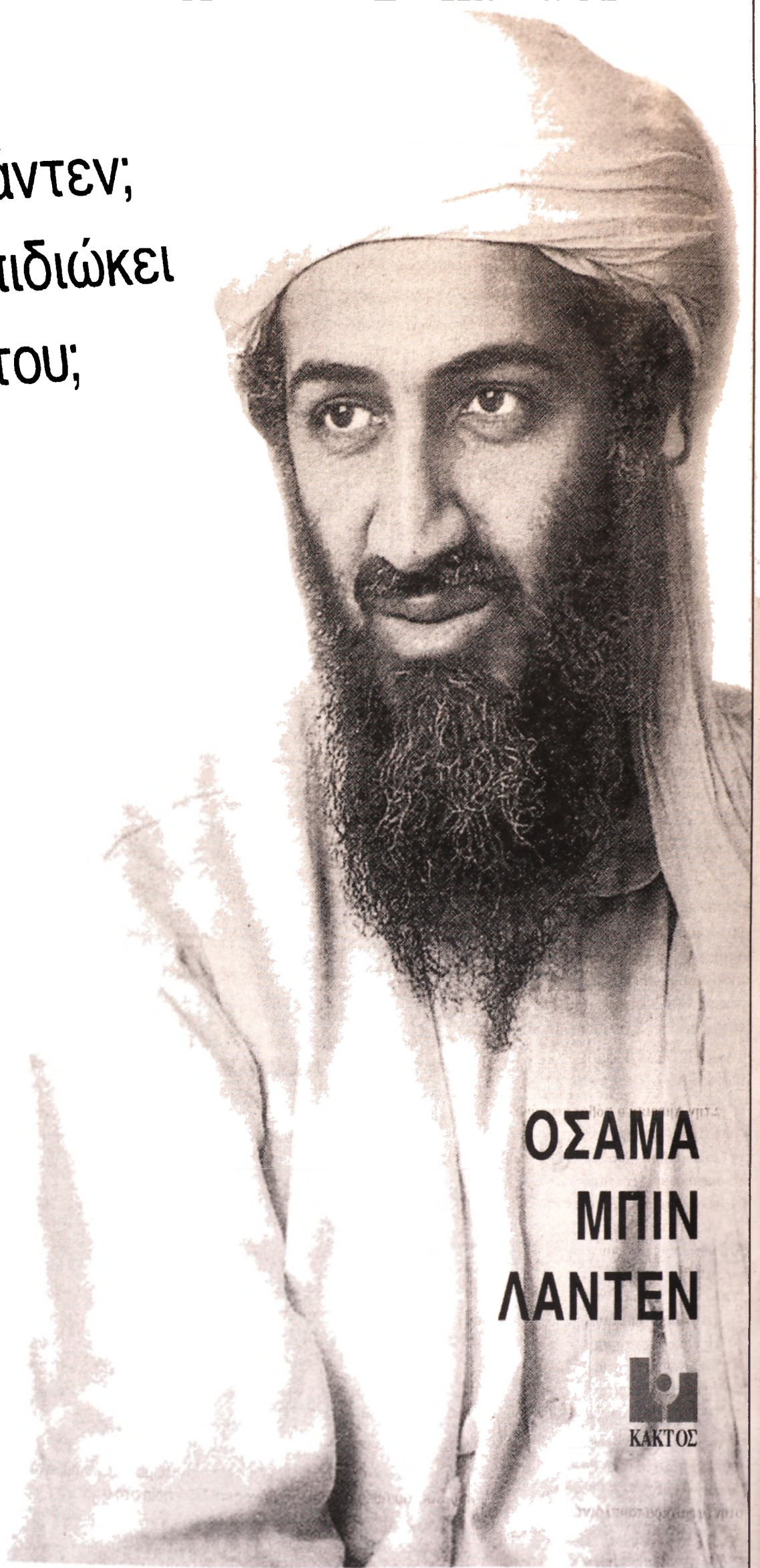
Θύμιος Παπανικολάου

Τάσος Παππάς

Κωνσταντίνος Ρωμανός

Νίκος Σταμάτης

Βασίλης Φίλιας

ΟΣΑΜΑ
ΜΠΙΝ
ΛΑΝΤΕΝ

400 ΣΕΛΙΔΕΣ
ΣΧΗΜΑ 17X24
4000 ΔΡΧ.

Κ Α Κ Τ Ο Σ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 46, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 38.44.458-38.40.524, FAX: 33.03.098

e-mail: kaktos@otenet.gr <http://www.kaktos.com>